

CORPVS CHRISTIANORVM

Series Graeca

28

Corpus Nazianzenum

3

SANCTI GREGORII
NAZIANZENI OPERA

Versio armeniaca

I

ORATIONES II, XII, IX

BREPOLS - TURNHOUT

1994

SANCTI GREGORII NAZIANZENI OPERA

Versio armeniaca

I

ORATIONES II, XII, IX

EDITAE A

BERNARD COULIE

CVM PROEMIO A JUSTIN MOSSAY

BREPOLS - TURNHOUT

1994

EDITORES

B. COULIE, J. MOSSAY ET M. SICHERL

CONSILO ET AVCTORITATE
SOCIETATIS GOERRESIANAE
STVDIIS LITTERARVM FOVENDIS

© Brepols 1994

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission of the publisher.

AVANT-PROPOS

En 1979, le professeur M. Sicherl et moi-même présentions dans la *Revue d'histoire ecclésiastique* le programme d'édition des œuvres de Grégoire de Nazianze patronné par la Görresgesellschaft (t. 74, p. 626-635). Pour sa part, le professeur G. Lafontaine entreprenait l'étude des manuscrits arméniens (même revue, p. 636-639). Nous savions que des travaux d'approche très longs retarderaient la publication des textes. Au moment où le professeur B. Coulie édite la première tranche du texte arménien — les homélies 2 («*Sur la prêtrise*»), 12 («*Sur la charge d'évêque auxiliaire de Nazianze*») et 9 («*Sur le sacre épiscopal au siège de Sasimes*») —, où en sommes-nous?

L'inventaire des manuscrits orientaux est terminé grâce aux travaux des professeurs A. de Halleux, J. Grand'Henry, F. Thomson et de Mme Tamar Brégadzé; dans le domaine de l'arménien, il a donné lieu à l'ouvrage de G. Lafontaine et B. Coulie sur la tradition manuscrite et l'histoire du texte de la version arménienne des *Discours* (*Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, 446. *Subsidia*, 67, Louvain, 1983), ainsi qu'au *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits arméniens* de B. Coulie (*Corpus Christianorum*, Turnhout, 1992). Trois répertoires de manuscrits des *Discours* grecs sont sortis de presse et la suite est annoncée; comme les autres travaux préparatoires sur les textes grecs, ils paraissent dans les *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, N. F., 2. R. *Forschungen zu Gregor von Nazianz*. Le professeur M. Sicherl et ses élèves ont déjà publié six volumes d'études préliminaires sur les *Poèmes* grégoriens dans cette collection.

La concordance lemmatisée des textes grecs à éditer, qui fait partie des *instrumenta* du *Corpus Nazianzenum*, a été publiée en deux volumes dans la collection *Thesaurus Patrum Graecorum* (Turnhout, 1990 et 1991). Dans le tome 2 du *Corpus Nazianzenum*, Mme Jennifer Nimmo Smith a édité les scolies mythologiques du Pseudo-Nonnos en collaboration avec le professeur S. Brock pour le syriaque et avec le professeur B. Coulie pour l'arménien, alors que la version géorgienne des mêmes scolies, éditée par Mme Tamar Otkhmézouri, paraissait à Tbilisi, en 1989 (cfr *Le Muséon*,

103 [1990], p. 192-194, et 106 [1993], p. 289-308). D'autres volumes des versions géorgiennes, que les circonstances empêchaient de faire paraître en Occident, ont aussi vu le jour en Géorgie, sous la direction de Mme Hélène Métrévéli, directrice honoraire de l'Institut des manuscrits. Dans l'entre-temps, les derniers fragments coptes authentiques ou apocryphes avaient été édités par le professeur G. Lafontaine dans *Le Muséon*, 92 (1979), p. 37-60, et 93 (1980), p. 37-52 et 199-236. L'édition de la version arabe du *Discours 24* est parue, et celle des homélies 1 et 45 («*Sur la fête de Pâques*») et 21 («*Sur S. Athanase*») est en préparation avancée. De jeunes chercheurs sont à l'œuvre et travaillent les textes arabes, syriaques, arméniens et grecs. Leurs recherches font l'objet de dissertations doctorales.

Dans ces perspectives, le présent ouvrage confirme la solidité de nos programmes et la solidarité de nos groupes de travail. Il marque une étape et il prend une signification importante, parce qu'il est le premier volume complet de textes grégoriens.

Mais il y a plus. La traduction arménienne des textes édités ici est de trois siècles antérieure aux plus anciens témoins conservés de l'original grec. Comme l'édition d'un texte traduit ne peut se concevoir sans recours à l'original qui a servi de modèle, il a donc fallu que le professeur B. Coulie mît au point une méthode de recours au grec adaptée aux textes traités. Celle-ci est valable non seulement pour le passage du grec à l'arménien, mais aussi pour les autres traductions orientales dont les modèles grecs ne sont pas identifiés avec précision. Sans doute, nos séances de travail annuelles à l'Institut des manuscrits de Tbilisi en collaboration avec Mme Hélène Métrévéli et son groupe de philologues géorgiennes ont-elles affiné la méthode. Néanmoins, l'originalité de celle-ci doit être soulignée. Elle fera date.

L'hellénisme s'ouvre ici sur les rapports linguistiques entre l'arménien et le grec. L'apparat critique relève constamment les cas concrets illustrant des échanges significatifs et la concordance lemmatisée publiée en appendice permet des recherches lexicales d'un genre nouveau sur les relations du peuple d'Arménie avec le monde byzantin. C'est une nouveauté philologique et un événement culturel. En effet, comme on l'a écrit, l'assimilation des *Discours* de Grégoire de Nazianze par les milieux orientaux présente un cas typique permettant d'analyser l'intégration des mentalités diverses dans l'unité culturelle de l'Orient chrétien et

de remonter par là aux racines de la culture européenne: cfr *II Symposium Nazianzenum (Forschungen zu Gregor v. Nazianz, 2)*, Paderborn, Munich, Vienne, Zurich, 1983, p. 61.

Dans l'avant-propos du premier tome du *Corpus Nazianzenum*, notre maître regretté, le professeur G. Garitte, insistait sur le service rendu aux communautés chrétiennes comme aux historiens de la culture par les philologues qui éditent les œuvres des penseurs chrétiens; il rappelait à ce propos la lettre de S. S. Paul VI au cardinal M. Pellegrino louant le mérite des travaux philologiques qui se fondent sur la critique la plus exigeante et recourent aux perfectionnements scientifiques de pointe (*Documentation catholique*, n° 1678, 15 juin 1975, p. 5576 et *Corpus Nazianzenum*, I, p. V). De son côté, Mgr P. Gregoris Manian, ancien abbé général de la Congrégation des Méchitharistes, lorsqu'il nous recevait à Vienne dans la bibliothèque de son illustre monastère, rappelait la place privilégiée de S. Grégoire de Nazianze dans le développement religieux et culturel de l'Arménie. Ce n'est pas le moindre mérite du professeur B. Coulie en éditant les homélies du Nazianzène de servir la chrétienté et l'Europe culturelle par une contribution à la brillante histoire de la grande nation arménienne.

Justin MOSSAY

INTRODUCTION

Parmi les versions orientales des œuvres de Grégoire de Nazianze, la traduction arménienne occupe une place de choix, par son ancienneté, par sa fidélité et par son impact culturel. Les premières recherches menées sur cette version ont permis d'en situer la réalisation aux alentours de l'an 500, entre la période dite classique de la littérature arménienne et celle des traductions hellénophiles¹. Elle offre donc un témoignage antérieur aux plus anciens manuscrits grecs conservés et aux autres versions orientales, à l'exception de la première version syriaque, dont elle est peut-être contemporaine, et des traductions coptes partielles, auxquelles il convient d'ajouter la précieuse version latine due à Rufin d'Aquilée². C'est dire l'intérêt que la version arménienne est susceptible de présenter pour une meilleure connaissance de l'histoire du texte grec des œuvres du Nazianzène. Cette perspective explique aussi la présentation matérielle de cette édition, dans laquelle le texte arménien est systématiquement comparé à son modèle grec. Lorsqu'un même texte aura été publié dans ses différentes versions orientales les plus anciennes, il sera possible de rassembler les informations ainsi recueillies et d'éclairer de manière complète et originale la tradition grecque.

Une telle entreprise se justifie si les versions sont fidèles à leur modèle grec: tel est bien le cas de l'arménien. En raison de la parenté linguistique existant entre les deux langues, le traducteur disposait pour ce faire de moyens adaptés, qui lui ont permis de respecter la lettre de son modèle, parfois aux dépens de la clarté du sens: certains passages ne se comprennent qu'à la lumière du

¹ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 114-138, où fut avancée l'idée que certaines traductions, où commencent à apparaître des procédés de traduction qui deviendront caractéristiques de l'école hellénophile, peuvent être qualifiées de «pré-hellénophiles» (*նախահելլենոփիլ*), terme largement en usage aujourd'hui. Pour une introduction aux versions orientales des œuvres de Grégoire de Nazianze, voir II. *Symposium Nazianzenum* (Louvain-la-Neuve, 25-28 août 1981), ed. J. MOSSAY (*Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, N.F., 2. Reihe: *Forschungen zu Gregor von Nazianz*, 2), Paderborn, 1983, p. 63-64 (copte), 65-73 (géorgien), 75-111 (syriaque), 113-118 (arabe), 119-125 (slavon), 127-133 (éthiopien).

² Rufin: *Tyranni Rufini orationum Gregorii Nazianzeni novem interpretatio*, ed. A. ENGELBRECHT (*Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, 46), Vienne et Leipzig, 1910, anastat. New York et Londres, 1965.

texte grec. Toutefois, la traduction arménienne évite le piège du littéralisme strict et s'élève elle-même au rang d'œuvre littéraire. C'est ce qui explique le retentissement dont elle a joui au cours des siècles dans les milieux arméniens. Le succès de cette version est attesté à la fois par le nombre de manuscrits qui la véhiculent, par l'influence qu'elle a exercée auprès des écrivains arméniens postérieurs et par les commentaires dont elle a fait l'objet en Arménie³. Néanmoins, le fait que des textes tels que celui-ci, d'une compréhension ardue déjà dans la langue de départ et plus difficile encore dans la langue de réception, aient pu obtenir un tel succès auprès de populations de langues et de mentalités différentes, demeure l'un des aspects les plus mystérieux et les plus fascinants de l'Orient chrétien ancien.

* * *

Les œuvres de Grégoire de Nazianze en arménien sont groupées en quatre collections. L'heuristique ayant montré que les collections liturgiques et théologiques connaissent une tradition plus abondante et plus complexe, il avait été décidé d'entamer l'entreprise d'édition par l'une des deux autres collections, appelée collection *Victus sum* d'après les premiers mots de l'*Or.* 2. Le lecteur trouvera ici la première partie de cette collection. L'édition arménienne complète nécessitant plusieurs volumes, il a été jugé préférable de ne donner, dans chacun d'eux, que l'introduction relative aux textes qu'ils contiennent effectivement: l'impression de dispersion des informations qui peut en résulter sera compensée par la cohérence interne de chacun des volumes, dont la lecture s'en trouvera facilitée.

I. LES MANUSCRITS DES *DISCOURS* 2, 12 ET 9

Les témoins de la version arménienne de Grégoire de Nazianze ayant déjà fait l'objet d'un répertoire particulier⁴, il suffira d'en rappeler ici les principales caractéristiques pour les parties relatives aux textes édités dans le présent volume, soit les *Discours* 2,

³ Cet héritage littéraire de Grégoire de Nazianze en Arménie a été étudié dans MURADYAN, *Grigor Nazianzac'in, passim*, spéc. p. 104-194.

⁴ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 35-90.

12 et 9⁵, et d'y ajouter les renseignements issus de la collation. Une attention particulière sera accordée aux colophons, dont certains sont inédits, et aux notes de copistes qui permettent de dater ou de localiser la copie du manuscrit, même si ces notations ne figurent pas sur les feuillets présentant les trois homélies.

E Erevan, Matenadaran, cod. 4234⁶

A. 1307. F. 1^r-100^v continent imperfectam collectionem *Victus sum*; f. 1^{r-v}: *Or. 9*, a verbis]ել ինձ եւ քեզ առ ձեզ անճառելի, ով սքանչելիդ իրք. ստուգապէս անճառելիք... = *Or. 9*, 5 (PG 35, col. 824 C 9: Ἐγένετό τι καὶ σοὶ πρὸς ἡμᾶς ἀπόρητον, ...), usque ad finem. Subscriptio, f. 36^v (inter des. *Or. 8* et tit. *Or. 18*):

Չձեղուցեալ ծրողս զինչիկ սարկաւազ եւ սպասաւոր բանի յաղաթս յիշեցէք. ով սուրբ ընթերձող եւ սխալանացն ներուծն Հայցեճ. զի այսքան է կար ձեր: ի թուիս : Չձգ : ի Հրոտից ի ժ:

«Souvenez-vous dans vos prières de moi, Xaç'ik, scribe pécheur, diacre et serviteur du verbe; ô saint lecteur, je requiers aussi le pardon de (mes) fautes, car telle est notre capacité; en l'année 756 (= 1307 A.D.), le 10 Hrotic (= 16 juillet)»⁷.

Des notes marginales trahissent au moins deux mains autres que celle du copiste, qui corrigent le texte et ajoutent des mots manquants.

J Jérusalem, Monastère Saint-Jacques, cod. 1414⁸

A. 1321; Glajor. F. 1^r-168^v continent collectionem *Victus sum*, inter alia f. 1^r-42^v: *Or. 2*; f. 42^v-45^v: *Or. 12*; f. 45^v-48^v: *Or. 9*. In margine, numerus datus est singulis orationibus. Subscriptio, f. 335^v:

⁵ Le fragment de l'*Or. 43* conservé dans un manuscrit de Barcelone (LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 63 [n°70]) sera présenté dans le volume contenant l'édition de l'éloge de Basile de Césarée.

⁶ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 56-57 (n° 53); EGANYAN, *Catalogue*, I, col. 1176.

⁷ Texte édité dans KHATCHIKIAN, *Colophons arm. s. xiv*, p. 55 (n° 71). Ce témoin n'est pas une copie de *M*, contrairement à l'opinion émise dans MURADYAN, *Grigor Nazianzac'in*, p. 84; cfr *infra* sur le classement des témoins arméniens.

⁸ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 57 (n° 54); BOGHARIAN, *Catalogue*, V, p. 71-73.

Երիցն անբաւիցն անբաւ բնակցութեանցն փառք յամենայն արարածոց անսպառ յաւիտեանս. ամէն: Ո՛վ կենդանի վկայ Քրիստոսի սուրբդ Քրիզորիոս Աստուածաբան աղաչեմ զքեզ աղերսագին պաղատանաւք. բարեխաւսեայ Քրիստոսի զի ողորմեսցի ստացաւդի եւ գրողի սորայ: Գրեցաւ ճառեանս (այս?) ի թովականիս չկ ի գաւառիս Վայոճոր ի մենաստանս Գլաճոր ընդ Հովանեաւ սրբոյ Ստեփանոսիս եւ այլ աստուածընկալ սուրբ Նշանիս առ ոտս մեծն բաբունապետիս Եսայեայ:՝⁹

«Gloire soit rendue par toutes les créatures à l'infinie unité des trois infinis, pour l'éternité des siècles, amen. O témoin vivant du Christ, saint Grégoire le Théologien, je t'invoque par des prières de supplications, intercède auprès du Christ afin qu'il ait pitié du commanditaire et du scribe de ce (volume). Ce livre a été écrit en l'année 770 (= 1321 A.D.), dans le canton de Vayoc' jor, au monastère de Glajor, sous la protection de saint Étienne et du saint Signe qui a porté la divinité, aux pieds du grand maître Esayi».

La partie supérieure de nombreux feuillets a été endommagée, puis restaurée par le collage d'une bande de papier, sur laquelle une main récente a recopié, en écriture *notrgir*, le texte manquant. Le codex est composé de 22 cahiers, dans le numérotage suivant:

- f. 1-15 et 16-30: deux cahiers non numérotés (signatures effacées ou rognées);
- f. 31-46, 47-58, 59-74, 75-90, 91-106, 107-122, 123-139, 140-157 et 158-168: neuf cahiers numérotés de *ա* à *թ* (1 à 9) par une lettre arménienne au milieu de la marge inférieure du premier recto de chaque cahier;
- f. 169-170: bifolio non numéroté;
- f. 171-184, 185-210, 211-226, 227-242, 243-258, 259-278, 279-294, 295-310, 311-326 et 327-335 (incomplet): dix cahiers numérotés de *ա* à *ժ* (1 à 10) par une lettre arménienne au milieu de la marge inférieure du premier recto de chaque cahier.

⁹ Texte édité dans BOGHARIAN, *Catalogue*, V, p. 72-73. Le début du colophon reprend une formule de Grégoire de Nazianze, *Or.* 40, 41 (PG 36, col. 417 B 8): τριῶν ἀπειρῶν ἀπειρον συμφυῖαν, traduit en arménien: երից անբաւից(ն) անբաւ բնակցութիւն (aliqui codd.: բնութիւնն vel բնակութիւն). Le terme *συμφυῖα* apparaît onze fois dans l'œuvre en prose de Grégoire: *Or.* 7, 21 (PG 35, col. 784 A 4); *Or.* 12, 1 (PG 35, col. 844 B 3); *Or.* 17, 9 (PG 35, col. 976 C 3); *Or.* 18, 11 (PG 35, col. 997 C 5); *Or.* 28, 16 (PG 36, col. 48 A 9); *Or.* 40, 5 (PG 36, col. 364 B 10) et 41 (col. 417 B 8); *Or.* 43, 14 (PG 36, col. 513 B 10); *Epist.* 1 (p. 3, l. 4); *Epist.* 6 (p. 7, l. 20); *Epist.* 101 (p. 48, l. 20). Le *N.B.H.* (I, p. 497, s.v. բնակցութիւն) mentionne une *explicatio* du terme chez le Théologien: բնակցութիւն, (այսինքն) բնաւորեալն ճիութիւն.

L'activité des scriptoria du canton de Vayoc' jor, appelé aussi Elegeac' jor ou Vardajor, dans la province de Siwnik', est bien connue¹⁰. L'émulation politique et culturelle entre les familles des Prošean ou Xaľbakean et des Orbelians favorise les activités artistiques et intellectuelles en Siounie, aux XIIIe et XIVe siècles, donnant notamment naissance à l'« université » de Glajor, fondée par Nersēs Mšec'i vers 1282 et dirigée ensuite par Ĕsayi Nšec'i (Isaïe de Nitsch, ca 1255-1338), mentionné dans le colophon ci-dessus¹¹. L'activité du scriptorium de Glajor, de la fin du XIIIe s. au début du XIVe s., est attestée par une série de manuscrits conservés, copiés entre 1280 et 1346, c'est-à-dire couvrant complètement la soixantaine d'années d'existence de cette école¹².

J' Jérusalem, Monastère Saint-Jacques, cod. 429¹³

Saec. XVII-XVIII (?). P. 195-341 continent collectionem *Victus sum*, inter alia p. 195-229: *Or.* 2; p. 229-231: *Or.* 12; p. 231-234: *Or.* 9. P. 209, l. 13-210, l. 12: in medio *Or.* 2, cap. 44, textus cap. 9 (a verbis *ալսալիսի Հայիցեն*)-12 (usque ad verba *ար ի չարին*) iterum rescriptus est, quis *J*^{1b} notatus est in apparatu critico.

Bien qu'étant sans aucun doute une copie de *J*, le témoin *J'* porte par endroits des leçons étrangères à ce modèle et qui supposent l'influence d'une autre source, perdue et non identifiable.

¹⁰ B. HARUT'YUNYAN, art. *Vayoc' jor*, dans *Haykakan Sovetakan Hanragitaran*, XI, Erevan, 1985, p. 258-259; J.-M. THIERRY, *Les arts arméniens*, Paris, 1987, p. 206, 211, 264, 492.

¹¹ Glajor: HAKOBYAN, *Dictionnaire des toponymes*, I, p. 871-872; THIERRY, *Répertoire*, n° 649; J.-M. THIERRY, *Les arts arméniens*, Paris, 1987, p. 195, 210, 211, 582; MATHEWS - SANJIAN, *Glajor Gospel*; KHATCHATRIAN, *Inscriptions*, p. 95-98. La localisation de l'école au monastère Saint-Étienne de T'anat (T'anahat) est aujourd'hui rejetée; MATHEWS - SANJIAN, *Glajor Gospel*, p. 19-21, propose un emplacement près du village d'Elegis.

¹² BOGHAREAN, *Copistes arméniens*, p. 131-135, qui ne mentionne pas ce manuscrit-ci. Liste complète et détaillée des 69 manuscrits copiés à Glajor dans MATHEWS - SANJIAN, *Glajor Gospel*, p. 197-205. Certains sont repris dans ADJÉMIAN, *Catalogue*, p. 107-112 (n° 37: cod. Erevan, *Matenadaran*, 353), 113-117 (n° 38: cod. Erevan, *Matenadaran*, 206), 593-594 (n° 192: cod. Jérusalem, *Saint-Jacques*, 540). Sur l'école de Glajor, voir aussi J.-P. MAHÉ, *Une université arménienne médiévale*, dans *R.É.Arm.*, N.S., 20 (1986-1987), p. 559-568.

¹³ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 37 (n° 3); BOGHARIAN, *Catalogue*, II, p. 387-389.

J¹ Jérusalem, Monastère Saint-Jacques, cod. 877¹⁴

Saec. xviii. P. 49-93 continent collectionem *Victus sum*, inter alia p. 49-68: *Or.* 2; p. 68-70: *Or.* 12; p. 70-71: *Or.* 9. Textus breviatus est, Armeniacarum «causarum» modo.

Une note manuscrite, p. 565, indique que le manuscrit a été offert au monastère Saint-Jacques de Jérusalem, en l'année 1217 des Arméniens (= 1768 A.D.).

Les deux témoins *J¹* et *J²* sont des copies de *J*, antérieures à la restauration de celui-ci. Le manuscrit 877 présente les discours de Grégoire de Nazianze sous une forme abrégée¹⁵; certains passages cependant reproduisent le texte continu tel qu'il figure dans *J²*: seuls ces extraits sont utilisés directement pour l'établissement du texte et leurs variantes mentionnées dans l'apparat critique.

M Erevan, Matenadaran, cod. 1500¹⁶

Saec. xiii (ante a. 1282), Ayrivank' seu Gelard. F. 763^r-803^v continent collectionem *Victus sum* (titulus collectionis Յաղթեցայ in marg. dext. f. 763^r), inter alia f. 763^r-773^v: *Or.* 2; f. 773^v-774^r: *Or.* 12; f. 774^r-775^r: *Or.* 9. Orationes notantur litteris Armeniacis in marginibus.

Le manuscrit provient du monastère de Gelard ou monastère de la Lance — ainsi nommé en raison des reliques de la Sainte Lance qui y auraient été conservées —, appellation qui remplace celle d'Ayrivank' ou monastère de la Grotte, depuis 1250; l'activité du scriptorium y remonte au moins au xiie siècle¹⁷. Copié par Mxit'ar Ayrivanec'i¹⁸, supérieur du monastère, peu avant

¹⁴ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 37-38 (n° 4); BOGHARIAN, *Catalogue*, III, p. 373-374.

¹⁵ Ces résumés sont différents de ceux qui se lisent dans le *Liber causarum*, cfr LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 7.

¹⁶ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 35-36 (n° 1); EGANYAN, *Catalogue*, I, col. 568.

¹⁷ HAKOBYAN, *Dictionnaire des toponymes*, I, p. 825-826 (s.v. Գեղարդ); THIERRY, *Répertoire*, n° 602; *Documenti di architettura armena - Documents of Armenian Architecture*, 16. G(h)eghard, Milan, 1973; Ayrivank' ou Gelarday vank', dans *Ararat*, 4 (1871), p. 17-22 et 90-94 (arm.); Դ. ՇԱՄԼԵԱՆ, *Սուրբ Գեղարդ* (D. ŠAMLEAN, *Sainte Lance*), dans *Sion*, 40 (1966), p. 499-503; A. EREMEAN, *Ayrivank' et ses artistes (pages d'histoire de l'écriture et de la miniature arméniennes au moyen âge, du viiie au xve s.)*, dans *H.A.*, 78 (1964), p. 167-180 (arm.); KHATCHATRIAN, *Inscriptions*, p. 10-12.

¹⁸ Sur Mxit'ar (1222-1289/1291): ADJARIAN, *Dictionnaire prosopographique*, III, 1946, p. 376-377, s.v. Մխիթար 88; E. HARUT'YUNYAN, art. *Mxit'ar Ayrivanec'i*, dans

1282, puis restauré par le scribe Jean de Varag en 1604, le recueil y fut conservé jusque vers 1800, lors de son entrée dans la collection du Saint-Siège d'Etchmiadzin, d'où il fut finalement transféré au Matenadaran d'Erevan¹⁹. Le colophon, perdu dans l'original mais conservé dans une copie plus récente, renseigne sur la nature et le but du manuscrit: Mxit'ar souhaitait rassembler les écrits philosophiques et théologiques les plus importants aux yeux de ses contemporains²⁰. À côté de la Bible et des œuvres de Philon d'Alexandrie, Basile de Césarée, Grégoire de Nysse, Évagre le Pontique, David le Philosophe dit David l'Invincible, Proclus, Porphyre et Aristote, les *Discours* de Grégoire de Nazianze y avaient naturellement leur place²¹. En canonisant de la sorte la «bonne» littérature, le recueil de Mxit'ar a influencé la tradition culturelle en Arménie, et ce jusqu'à une époque récente, comme en témoignent les nombreuses copies, complètes ou partielles, parmi lesquelles celles des manuscrits *Vienne, Monastère des Méchitharistes*, 235 (a. 1851)²², *Jérusalem, Monastère Saint-Jacques*, 62 (a. 1849)²³, pour les œuvres d'Évagre le Pontique,

Haykakan Sovetakan Hanragitaran, VII, Erevan, 1981, p. 629; Ե. ՀԱՐՈՒԹՅԱՆՆՆԱՆ, *Մխիթար Այրիվանեցի, կեանքն ու ստեղծագործությունը* (E. HARUT'YUNYAN, *Mxit'ar Ayriivanec'i, vie et œuvres*), Erevan, 1985, spéc. p. 100-145.

¹⁹ Sur l'histoire de ces collections, voir les références dans B. COULIE, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits arméniens (Corpus Christianorum)*, Turnhout, 1992, p. 61-64 et 67-71.

²⁰ Ն. ԱԿԻՆԻԱՆ, *Մխիթար Այրիվանեցու ճանրնաիր նորագիւտ յիշատակարանը* (N. AKINIAN, *Le colophon récemment découvert du recueil de Mxit'ar Ayriivanec'i*), dans *Akōs* (Beyrouth), 13 (1946), p. 120-126; MAT'EVOSYAN, *Colophons arméniens s. XIII*, p. 531-533 (n° 436). Une partie du colophon de Mxit'ar est recopiée aussi dans le manuscrit *Antélias, Bibliothèque du Catholicossat de Cilicie*, 119, un recueil du xve s., cfr Ա. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ, *Մայր ցուցակ Հայերէն ձեռագրաց Մէծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան* (A. DANIELEAN, *Grand catalogue des manuscrits arméniens du Catholicossat de la Grande Maison de Cilicie*), Antélias, 1984, p. 386. Sur la bible recopiée dans le manuscrit d'Ayrivank', voir ADJÉMIAN, *Catalogue*, p. 63-66 (n° 22). Les informations du colophon sur la transmission du texte biblique en Arménie sont analysées par S. P. COWE, *A Typology of Armenian Biblical Manuscripts*, dans *R.É.Arm.*, N.S., 18 (1984), p. 57-58.

²¹ Sur la liste et la succession des textes de ce recueil, voir M. E. STONE, *Armenian Canon Lists, III. The Lists of Mechitar of Ayriivanek' (c. 1285 C.E.)*, dans *The Harvard Theological Review*, 69 (1976), p. 289-300; E. HARUT'YUNYAN, *Le rapport de la collection du recueil de Mxit'ar Ayriivanec'i avec la liste établie par (Jean) Sarkavag*, dans *Lraber*, 1976, 12, p. 66-76 (arm.); HOVSĒP'EAN, *Xalbakeank' kam Prošeank'*, p. 208-210.

²² DASHIAN, *Vienne arm.*, p. 614-617.

²³ BOGHARIAN, *Jérusalem arm.*, I, p. 194-195: l'identité du modèle peut être déduite du colophon (p. 109) qui indique que, dans le modèle, les œuvres d'Évagre

ainsi que le *Jérusalem, Monastère Saint-Jacques*, 63 (a. 1848-1849)²⁴. La table des matières de Mxit'ar a également été recopiée, par exemple, dans le manuscrit *Erevan, Matenadaran*, 680 (a. 1671?)²⁵.

M' Vienne, Monastère des Pères Méchitharistes, cod. 217²⁶

A. 1848-1849. F. 91^r-150^r continent collectionem *Victus sum*, inter alia f. 91^r-104^v: *Or.* 2; f. 105^r-106^r: *Or.* 12; f. 107^r-109^v: *Or.* 9.

Ce témoin est une copie du manuscrit *Erevan, Matenadaran*, 1500, due à Petros Petrosean, comme l'indiquent les nombreuses notes de copiste reproduisant celles du modèle. Le copiste a également noté, dans les marges des discours de la collection *Ad navigationem*, les leçons variantes du manuscrit *Erevan, Matenadaran*, 823²⁷. P. Petrosean a réalisé la copie à Etchmiadzin, au cours des années 1848-1849²⁸, poussant l'acribie jusqu'à reproduire les notes de copiste de son modèle, au nombre de quatre dans la section consacrée à Grégoire de Nazianze:

– f. 150^r (post *Or.* 43), Գթւն յս ՚ի տր ծխ վղն (= Գթա Յիսուս ի Տէր Մխիթար վարդապետն «Jésus, prends pitié du prêtre Tēr Mxit'ar»);

– f. 207^v (post *Or.* 36), Ած բան ողորմեան բազմամեղ տ ծխ վղի. գրչի (= Աստուած բան ողորմեա բազմամեղ Տէր Մխիթար վարդապետի գրչի «Dieu-verbe [ou 'Théologien'?', aie pitié du copiste, le prêtre très pécheur Tēr Mxit'ar»);

suivaient celles de Grégoire de Nazianze, ce qui est le cas du manuscrit *Erevan, Matenadaran*, 1500.

²⁴ BOGHARIAN, *Jérusalem arm.*, I, p. 199-201. Les trois copies mentionnées sont dues à P. Petrosean, prêtre arménien à Constantinople.

²⁵ EGANYAN, *Erevan*, I, col. 379-380.

²⁶ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 39 (n° 6); DASHIAN, *Vienne arm.*, p. 106-108 et 548-553.

²⁷ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 39 et 54-55. P. Petrosean, vardapet de Constantinople, a copié des œuvres de Chrysostome et d'Éphrem, p.ex. cod. *Jérusalem, Saint-Jacques*, 62 (a. 1849) et 63.

²⁸ Notes manuscrites: f. 85^v (fin de la section consacrée à Basile de Césarée: 20 décembre 1848), 208^r (fin de la section consacrée à Grégoire de Nazianze: 23 avril 1849), 279^v (novembre 1848) et 313^v (lettre à son frère Serovbē Petrosean: 8 juin 1849). La rupture chronologique s'explique par le fait que le manuscrit est composé de plusieurs parties distinctes reliées dans un ordre différent de celui de la copie — cfr DASHIAN, *Vienne arm.*, p. 548 —, ce qui a causé sans doute la disparition de la collection théologique *Ad quos*.

– f. 210^r (post orationem Nerseti philosopho adscriptam), յիշեալ յս գտր ծխ վրն և ողորմէ (= յիշեալ Յիսուս զՏէր Մխիթար վարդապետն և ողորմէ [= ողորմեա]) «Souviens-toi, Jésus, du prêtre Tēr Mxit'ar et prends pitié»;

– f. 272^v (post Or. 15), Աւնել է ամ. որ անել գտր ծխ. վր ծոպաիչ գրոցս (= ԱւրՀնեալ է Աստուած. որ արՀնէ զՏէր Մխիթար վարդապետ ծոպաիչ գրոցս «Dieu est béni, lui qui bénit le prêtre Tēr Mxit'ar, qui reproduit les écrits») ²⁹.

*M² Venise, Monastère Saint-Lazare, cod. 769*³⁰

A. 1851. P. 1-155 continent collectionem *Victus sum*, inter alia p. 1-34: Or. 2; p. 35-38: Or. 12; p. 39-41: Or. 9.

Ce manuscrit est une copie du témoin précédent, *cod. Vienne, Monastère des Pères Méchitharistes*, 217 (= *M¹*); il présente des corrections et des notes marginales récentes résultant d'une collation sur le texte grec; seules les leçons originales du manuscrit sont utilisées pour l'établissement du texte critique.

*N Nor-Djoulsa, Bibliothèque du Monastère, cod. 393 (Saint-Sauveur, 102)*³¹

A. 1275. Ordo foliorum perturbatus, f. 5^r-72^v continent imperfectam collectionem *Victus sum*, inter alia f. 5^r-20^v: Or. 2, usque ad cap. 106, l. 1; f. 37^r-38^r: Or. 12, 3 usque ad finem; f. 38^r-40^r: Or. 9.

Pour la partie du manuscrit comportant la collection *Victus sum*, les textes se présentent de la manière suivante:

– f. 2^r-4^v: Or. 22, 8 a verbis]ան պահանջիցիմ բարեգործել կամելով (= ἀπαιτηθειν εὐεργετεῖν βουλόμενος, PG 35, col. 1140 D 1) usque ad finem;

– f. 4^v: subscriptio;

²⁹ Notes similaires: f. 85^r, 274^v et 313^v; la note du f. 208^v, expliquant le recours au *cod. Erevan, Matenadaran*, 823 pour une partie de la copie, sera présentée avec l'édition de la collection *Ad navigationem*.

³⁰ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 58 (n° 56).

³¹ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 57-58 (n° 55). Ս. ՏԵՐ ԱՆԵՏՄԵՅԱՆ, Յուրակ Հայերէն ձեռագրաց Կոր-Չուղաշի Ամենափրկչի վանքի (S. TER-AVETISEAN, *Catalogue des manuscrits arméniens du monastère Saint-Sauveur de Nouvelle-Djoulsa*), I, Vienne, 1970, p. 594-595. Colophons édités dans MAT'EVOSYAN, *Colophons arméniens s. XIII*, p. 458.

- f. 5^r-25^v: *Or.* 2, usque ad cap. 106, l. 1 եւ զհնչ է պատմութիւն (= τίς οὖν ἡ ἱστορία, *PG* 35, col. 505 A 6);
- f. 26^r-26^v: *Or.* 5, 10-14, a verbis սալով զգուշութեամբ (= δοθείσας ἐν ἀσφαλείᾳ, *PG* 35, col. 676 D 1-2) usque ad verba ընկենուլ ի գետ ջանլ (= ρίψαι κατὰ τοῦ ποταμοῦ, *PG* 35, col. 681 A 15);
- f. 27^r-33^v: *Or.* 18, 20-38, a verbis յոյժ լաւ[...] (= πολλῶ γὰρ βέλτιον, *PG* 35, col. 1008 D 6) usque ad verba ձեռն եղեալ ի (= χεῖρα θεῖς ἐπί, *PG* 35, col. 1036 D 3);
- f. 34^r-36^v non scripta;
- f. 37^r-38^r: *Or.* 12, 3, l. 7 a verbis եւ Հակոբակ նստել (= καὶ ἀντικαθέζεσθαι, *PG* 35, col. 845 B 8) usque ad finem;
- f. 38^r-40^r: *Or.* 9;
- f. 40^r-42^v: *Or.* 21, 1-10 usque ad verba եւ աղք[ատք] (= καὶ πτωχοί, *PG* 35, col. 1093 A 15);
- f. 43^r-45^v non scripta;
- f. 46^r-72^v: *Or.* 43, 7 a verbis լինէր Հալտճաւղի եւ կամ ի միասին (= διώκοντος ἢ συναναγκάζοντος, *PG* 36, col. 504 A 5) usque ad finem.

Subscriptio, f. 4^v, l. 29-34:

Ի թու<ին> Հայոց շիր. կատարեցաւ աստուածաբան մատեանս սրբոյն Գրիգորի Աստուածաբանի ձեռամբ Վարդանոյ անպիտան քահանայ<ի>. եւ յետին գրչի: Արդ աղաչեմ զամենեւեան որք աւգտիք ի սմանէ մեզաց թողութիւն Հայցեցէք ի Քրիստոսէ. առաջին գրողի սորա եւ վերջին եւ ծնողաց նոցա: Յիշեցէք եւ զարդիւնական բարունին Վահր<ամ> որ զառաջ<ն> ոյ գրեալսն ի սմա շնորհեաց մեզ եւ մեք կատարեցաք:

«En l'année des Arméniens 724 (= 1275 A.D.), fut achevé ce volume de théologie de saint Grégoire le Théologien, par la main de Vardan, prêtre indigne et ensuite scribe. Je prie donc tous ceux qui sont aidés par ce (volume), demandez au Christ la rémission des péchés, d'abord du scribe de ce (volume) et ensuite aussi de ses parents. Souvenez-vous aussi du maître fécond Vahram (?), qui nous a transmis ce qui avait été écrit d'abord dans ce (volume), et nous l'avons terminé».

Alia subscriptio, f. 72^v (post des. *Or.* 43):

Քրիստոս քո սուրբ Հայրապետացն բարեխաւսութեամբ ողորմեայ Յոհաննէս վարդապետի ստացողի սորա, եւ իւր ծնողաց. եւ Ղուկասու անարժանի եւ փցուն գրչի. եւ այլոցն ամենեցուն որք երախտաւորք են. եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս ամմէն:

«Christ, par l'intercession de tes saints pères, aie pitié du maître Yohannès, commanditaire/possesseur de ce (volume), et de ses parents, et de Lucas, scribe indigne et inepte³², et de tous les autres qui le méritent; gloire au Christ pour les siècles, amen».

Endommagé en plusieurs endroits, le manuscrit a été restauré par le collage de morceaux de papier blanc sur les parties anciennes, ce qui ne permet plus de lire le texte; ces passages sont indiqués dans l'apparat critique par la formule «*vac. N restaur.*».

Le lieu de copie a été parfois identifié à Antioche, en raison peut-être de la similitude du colophon avec celui du *cod. Venise, Bibliothèque des Pères Méchitharistes*, 268, copié en 1275 par le scribe Yohanēs³³. Une note marginale du manuscrit *N*, de première main, fait mention de la «nation des Archers», expression qui, dans les sources arméniennes, désigne les nomades d'Asie centrale, aussi bien les Mongols que les Seldjoucides et les tribus turkmènes³⁴: (f. 28^v-30^r in margine inferiore) *այսաւր ի յոյժ տրտնեցա <յ>. եւ բազում անգամ Հառաչեցի վասն <mutil.> յարեան ի վերս մեր շարութիւն ազգն նետողաց. եւ ոչ կարե <լ?> Համբերե <լ? mutil.> էին վասն շարութեան նետողաց ազգին: «Aujourd'hui, j'ai été fortement attristé et j'ai souvent gémi à cause de ... se sont levés sur nous la méchanceté (et?) la nation des Archers, et (cela?) ne pouvait pas être supporté... à cause de la méchanceté de la nation des Archers». La mention de la nation des Archers en 1275 s'applique à la situation de la Cilicie, objectif d'une campagne militaire du sultan mamlûk Baybars, qui prend*

³² L'expression vient elle-même de Grégoire de Nazianze. *Or.* 40, 44 *էս այրոցիկ ոչ փրուն գրիչ, գրեմ որում (vel [զ]որ ինչ) գրեցայն, եւ վարդապետեմ գրութեան, = 'Εγὼ τούτων οὐκ ἀφυῆς καλλιγράφος, γράφων ἂ γέγραμμαι, καὶ διδάσκων ἂ καὶ μεμάθηκα (PG 36, col. 421 A 6-8). Ce qui suppose que le texte de cette homélie appartenant à la collection *Christus natus est* figurait bien dans le manuscrit à l'origine.*

³³ MAT'EVOSYAN, *Colophons arméniens s. XIII*, p. 453 et 458 note.

³⁴ R. P. BLAKE - R. N. FRYE, *History of the Nation of the Archers (the Mongols) by Grigor of Akanc', hitherto ascribed to Malakia the Monk*, dans *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 12 (1949), p. 269-399. E. DULAURIER, *Les Mongols d'après les historiens arméniens*, Paris, 1858-1860; V. LANGLOIS, *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, II, Paris, 1869, p. 37 (*Vie de s. Nersès*); D. KOUYMJIAN, *Mx'itar (Mekhithar) of Ani on the Rise of the Seljuqs*, dans *R.É.Arm.*, N.S., 6 (1969), p. 331-353. Sur les invasions mongoles dans le Caucase, à cette époque: B. LIMPER, *Die Mongolen und die christlichen Völker des Kaukasus. Eine Untersuchung zur politischen Geschichte Kaukasiens im 13. und beginnenden 14. Jahrhundert*, Diss., Cologne, 1980.

les places de Sis et Ayas³⁵. Le manuscrit de Grégoire aurait alors été copié, comme son homologue de Venise, dans une localité de Cilicie nommée Antioche, soit Antiok' Kragyan (Antiok'iak), soit Antioche du Taurus (Antiok' Tavrosyan, Aynt'ap, occupée temporairement par les Mongols lors de leurs expéditions contre la Syrie du nord, en 1271 et 1280), soit plus probablement Antioche du Saros (Antiok'ia ar Sarosiv), c'est-à-dire Adana. Lors de leur seconde campagne en Petite Arménie, en effet, les troupes de Baybars s'emparent de Sis, le 28 mars 1275, avant de se répandre sur le territoire arménien et de piller notamment la place d'Adana³⁶. L'application de l'expression «nation des Archers» aux mamlûks pourrait s'expliquer par l'alliance de ceux-ci avec une partie des troupes seldjoucides; le texte de la trêve signée par le souverain arménien Léon III et le sultan Qalâ'ûn, en 1285, précise bien que ce dernier commande également à des troupes recrutées parmi les Turcomans³⁷. Non loin d'Adana se trouvait également le scriptorium d'Akner ou Akanc' anapat, où fut copié le manuscrit *Jérusalem, Saint-Jacques*, 32 (a. 1273), unique copie ancienne de l'*Histoire de la nation des Archers*³⁸; ce manuscrit, œuvre de plusieurs mains, porte entre autres notes celles d'un scribe nommé Vardan³⁹. Le manuscrit de Nor-Djoulfâ est donc bien le produit d'un scriptorium cilicien.

³⁵ G. WIET, art. *Baybars Ier*, dans *Encyclopédie de l'Islam*, nouv. éd., I, 1960, p. 1158-1160; P. THORAU, *Sultan Baibars I. von Ägypten. Ein Beitrag zur Geschichte des Vorderen Orients im 13. Jahrhundert (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B, Nr. 63)*, Wiesbaden, 1987, spéc. p. 278-281. Un autre rapprochement est possible avec la formulation du colophon du cod. *Erevan, Matenadaran*, 6333, un évangélaire copié en Siounie, en 1280, qui mentionne à la fois Vardan et le possesseur Yo(v)hannès: MAT'EVOSYAN, *Colophons arméniens s. XIII*, p. 515.

³⁶ HAKOBYAN, *Dictionnaire des toponymes*, I, p. 30-31 et 285; R. ANHEGGER, art. *Adana*, dans *Encyclopédie de l'Islam*, nouv. éd., I, 1960, p. 187-188.

³⁷ M. CANART, *Le royaume d'Arménie-Cilicie et les Mamelouks jusqu'au traité de 1285*, dans *R.É.Arm.*, N.S., 4 (1967), p. 217-259, et spéc. p. 238-241 sur la campagne de 1275, et p. 252 sur la trêve de l'année 1285.

³⁸ BOGHARIAN, *Jérusalem arm.*, I, p. 280-283 et 144-147; THIERRY, *Répertoire*, n° 012 et 016, et n°001-033 pour les établissements monastiques arméniens autour d'Adana.

³⁹ MAT'EVOSYAN, *Colophons arméniens s. XIII*, p. 427-430; les colophons mentionnent aussi un Vardan *փակափակ*, «gardien des clefs».

II. L'ÉDITION

1. *Le classement des témoins*

La recension et la collation des témoins conservés des *Discours* 2, 12 et 9 de Grégoire de Nazianze en arménien ont permis de mettre en lumière les relations que ces témoins entretiennent entre eux. L'ensemble des accords et des désaccords des témoins est noté dans l'apparat critique; il serait fastidieux d'en reproduire ici la liste. Il convient cependant de préciser que les conclusions présentées ci-dessous, à propos des *Discours* 2, 12 et 9, ont été confirmées par les collations des *Discours* 7, dues à Mademoiselle Anna Sirinian, et 21⁴⁰, et des sondages opérés dans les autres pièces de la collection *Victus sum*. En particulier, le fragment de Barcelone (*B*) a été examiné et trouve déjà sa place dans le schéma proposé ici⁴¹.

Les observations issues de la collation des manuscrits permettent de tirer les conclusions suivantes. Premièrement, les divergences de la version arménienne par rapport au texte grec sont communes à l'ensemble de la tradition, ce qui implique que tous les témoins conservés remontent à un archétype commun, et qu'il n'y a eu qu'une seule traduction, sans révision postérieure sur le grec. Deuxièmement, plusieurs accidents textuels en arménien, qui ne peuvent s'expliquer que comme une corruption interne à l'arménien⁴², sont communs à l'ensemble des manuscrits, ce qui suppose que l'archétype de la tradition arménienne n'était pas la traduction elle-même, mais une copie qui en descendait.

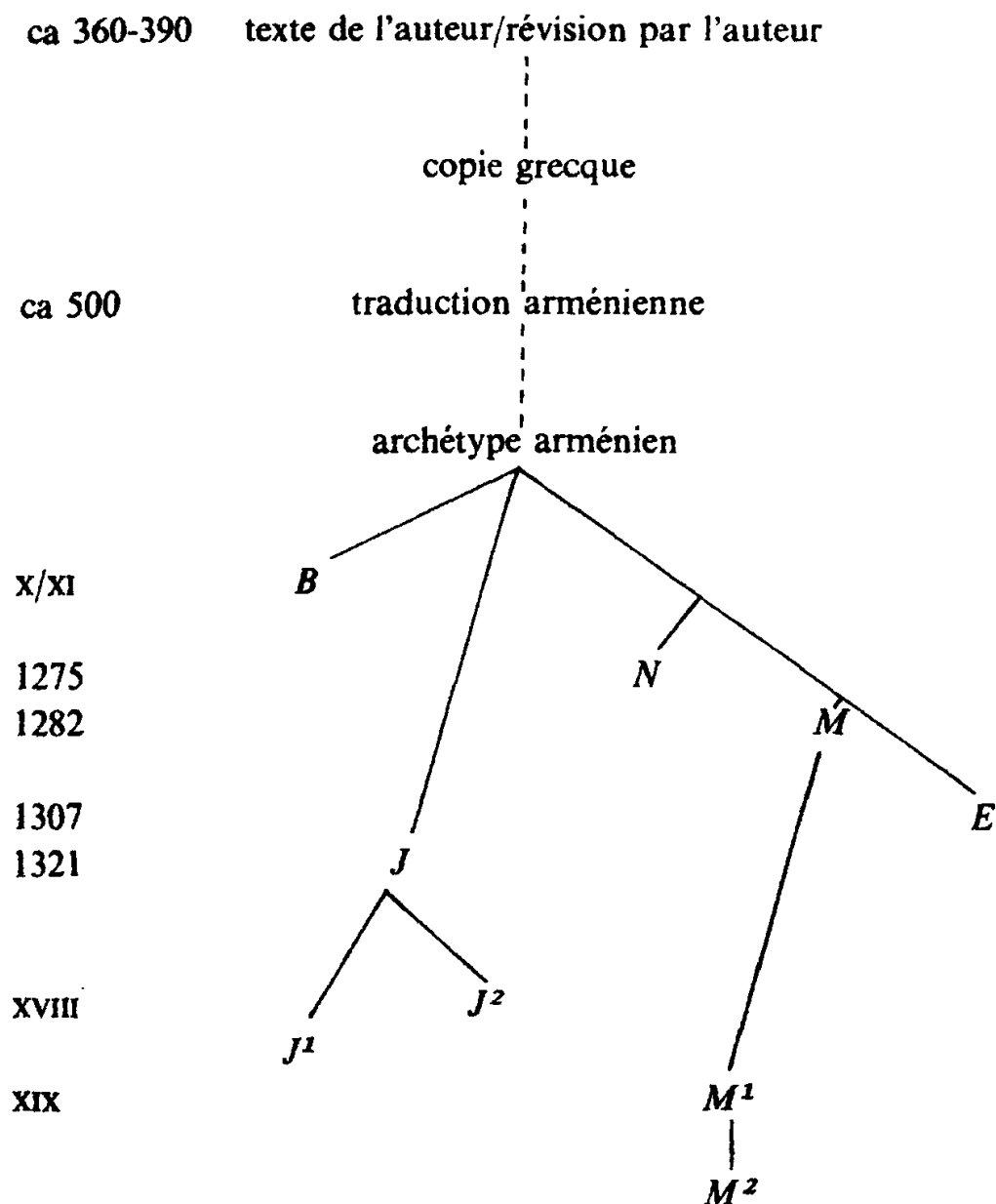
D'autre part, la tradition manuscrite arménienne de l'ensemble des œuvres de Grégoire postule l'existence de manuscrits aujourd'hui disparus, dont certains ont été mentionnés dans des catalogues anciens de collections détruites. C'est pourquoi, s'il est possible de visualiser les relations des manuscrits au moyen du schéma ci-dessous, celui-ci ne peut guère prétendre au titre de *stemma codicum* au sens strict⁴³.

⁴⁰ Les *Discours* 21 et 7, qui constituent la suite de la collection *Victus sum*, figureront dans le second volume de l'édition arménienne.

⁴¹ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 63 (n° 70).

⁴² Sur l'interprétation des «accidents» d'une traduction et une typologie des «fautes», voir COULIE, *L'édition critique*, p. 66-70.

⁴³ Sur «la traduction dans le *stemma* du modèle» et «le modèle dans le *stemma* de la traduction», voir COULIE, *L'édition critique*, p. 59-65.

L'archétype de la tradition manuscrite arménienne n'est pas à l'origine de l'histoire du texte en général; en effet, il descend lui-même, par le biais d'une traduction, du texte grec des œuvres de Grégoire de Nazianze. Quelle est la place de ce modèle grec dans l'histoire du texte grec? L'idée que la division de la tradition grecque en deux familles, «M» et «N», remonte aux premiers temps de la transmission du texte, sinon à l'auteur lui-même, sous-tend l'édition provisoire des œuvres de Grégoire dans la collection des *Sources chrétiennes*, et en particulier celle que le professeur J. Bernardi a donnée du *Discours 2⁴⁴*: les manuscrits et

⁴⁴ BERNARDI ed.; voir aussi J. BERNARDI, C.R. de P. GALLAY ed., *Grégoire de Nazianze, Lettres théologiques*, dans *Revue des Études Grecques*, 89 (1976), p. 176.

leurs variantes y sont donc classés en fonction de leur appartenance supposée à ces deux types de textes. La comparaison de la version arménienne avec le texte grec reçu et avec les variantes connues, particulièrement dans le cas du *Discours 2*, montre que la version s'accorde tantôt avec les leçons dites de type «M», tantôt avec celles dites de type «N». Deux conclusions en découlent. D'une part, le modèle de la traduction ne pouvait pas être l'archétype de la tradition grecque — l'original de l'auteur, dans le meilleur des cas. D'autre part, si l'hypothèse des deux familles «M» et «N» est fondée, deux possibilités d'interprétation des données existent: soit il y a eu une contamination entre les deux familles avant la date de la traduction arménienne, c'est-à-dire avant le début du VIe siècle; soit la traduction arménienne remonte à un texte grec antérieur à la séparation de ces deux familles. Une conclusion identique se dégage d'un examen des données de la version syriaque⁴⁵.

2. L'établissement du texte

L'étude de la tradition manuscrite arménienne et de l'histoire du texte grec, et la prise en compte des corruptions internes à l'arménien et de celles qui remontent au modèle grec permettent d'établir le texte critique en fonction de deux règles principales: d'une part, l'accord des témoins anciens les plus nombreux est privilégié; d'autre part, en cas de désaccord de ces témoins, la leçon choisie est celle qui correspond au texte grec (texte actuellement reçu et/ou variantes connues). Le cas le plus fréquent est celui de l'accord des témoins JJ^1J^2N appuyés par le texte grec, contre l'accord MM^1M^2 . Les combinaisons suivantes se présentent également:

- l'accord des témoins MM^1M^2 appuyés par le texte grec, contre l'accord JJ^1J^2 ;
- le témoignage de N seul contre les autres témoins; dans de tels cas, N est souvent d'accord avec le grec ou présente la meilleure leçon au regard de la critique textuelle;

⁴⁵ La comparaison du texte grec du *Discours 21* avec la version arménienne et les deux versions syriaques a fait l'objet d'un séminaire donné à l'Université catholique de Louvain, en 1991-1992; le texte syriaque a été analysé par Monsieur C. Detienne, qui prépare actuellement l'édition critique de l'*Or. 21*. Qu'il soit remercié pour sa collaboration et son aide précieuses.

– l'accord de *J*, suivi de J^1J^2 , avec le grec, contre le témoignage commun de *M* (suivi de M^1M^2) et de *N*.

Il ressort de ces possibilités d'accord et de la comparaison avec le texte grec que le manuscrit *M*, suivi de ses deux copies, présente une tendance à corriger la version arménienne dans un sens classicisant, tant sur le plan lexical — particulièrement par le choix de composés classiques au lieu des composés de type hellénophile ou pré-hellénophile des autres témoins anciens — que sur le plan orthographique. Dans le manuscrit de Mxit'ar Ayrivanec'i, les caractéristiques textuelles sont bien souvent le résultat de l'objectif normalisateur du recueil; dans bien des cas, par conséquent, *M* propose un texte revu qui se donne les apparences d'un texte plus ancien⁴⁶.

Le texte des manuscrits n'est corrigé que lorsqu'il est possible d'identifier le processus de la corruption à l'intérieur de la tradition arménienne et que le texte grec permet de conjecturer la leçon arménienne initiale; p.ex. *Or.* 2, 82, l. 2: à la place de la leçon լիւնկ de tous les témoins, il faut conjecturer լնուկ , qui correspond au grec $\pi\lambda\eta\rho\upsilon\sigma\theta\alpha\iota$ (*PG* 35, col. 488 B 8). La fidélité aux manuscrits a également joué dans le cas des noms propres, orthographiés par les témoins de manières diverses; l'édition n'a pas voulu imposer une graphie «normative» contre le témoignage des manuscrits. Ainsi, par exemple, Jonas se trouve-t-il écrit tantôt Թոմնաս (*Or.* 2, 106, l. 3; 107, l. 12; 108, l. 1), tantôt Թոմնան (*Or.* 2, 107, l. 4).

Dans le cas d'un auteur tel que Grégoire de Nazianze, dont les œuvres connaissent une transmission stable et bien connue par le nombre et l'âge des témoins conservés, le recours à la tradition indirecte pour l'établissement du texte critique est souvent moins utile. C'est particulièrement le cas des *Discours* 2, 12 et 9, qui ne figurent pas parmi les œuvres les plus citées de Grégoire de Nazianze, ni parmi celles ayant fait l'objet d'un commentaire spécifique comme les œuvres théologiques et liturgiques⁴⁷.

⁴⁶ Cette observation impose de traiter avec prudence les textes de Grégoire de Nazianze édités principalement sur la base de ce témoin *M*, dans MURADYAN, *Grigor Nazianzac'in*, p.197-239.

⁴⁷ Sur la tradition indirecte et les commentaires en arménien, voir LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 6-7.

3. Les particularités orthographiques des témoins anciens

Des trois manuscrits anciens utilisés dans ce volume, *M* est le plus constant dans ses particularités orthographiques. Celles-ci confirment les observations faites à propos de ce témoin utilisé dans les éditions de la *Genèse* et de l'*Hexaemeron* de Basile de Césarée⁴⁸.

– voyelles:

– en finale

-ւ pour -ւյ

-ո pour -(ւ)ոյ

-ել pour եււ

– à l'intérieur d'un mot

-ո- pour -ւո-

-ւ- pour -ու-

-ե- pour -եւ-

-յ- intervocalique n'est pas noté

la diphtongue -ու- est souvent notée -օ-, et dans tous les cas lorsqu'elle apparaît en finale et à l'instrumental pluriel.

– consonnes:

– nombreux cas de mutation consonantique, passage des occlusives sourdes aux sonores et réciproquement;

-ք- pour -ղ-

-ւ- pour -ղ-

-ղ- pour -խ-;

cas particuliers: -փ- pour -պՀ-; -թ- pour -տթ-.

– tendance régulière à ajouter un article suffixé dans les propositions relatives, p. ex. *Or.* 9, 4, l. 11: զոր գիտելով Հայցեիրն (Հայցեիր JN).

– les terminaisons -թիւն(ն), -թեան(ն) sont abrégées en -թի(ն), -թե(ն); la forme abrégée -թին, peu fréquente, correspond le plus souvent à la terminaison -թիւն sans article⁴⁹.

⁴⁸ Ա. ՉԵՅՔՈՒՆՅԱՆ, *Գիրք ծննդոց* (A. ZEYT'UNYAN, *Livre de la Genèse*), Erevan, 1985, p. 101-102; Կ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ, *Բարսեղ Կեսարացի, Եւրոպոս վեցամեակայ արարչութեան* (K. MURADYAN, *Basile de Césarée, Hexaéméron*), Erevan, 1984, p. XXVII-XXVIII.

⁴⁹ Sur l'article suffixé dans les traductions arméniennes de textes grecs, voir p. ex. C. COX, *The Use of the Armenian Version for the Textual Criticism of the Septuagint*, dans *La Septuaginta en la investigación contemporánea*, ed. N. FERNANDEZ MARCOS (*Textos y Estudios «Cardenal Cisneros»*, 34), Madrid, 1985, p. 32; l'article/démonstratif suffixé peut également traduire le grec οὗτος de la LXX.

Le manuscrit *J* a plusieurs particularités orthographiques communes avec *M*: les deux témoins sont presque contemporains et issus tous deux des régions entourant le lac Sévan, Ayrivank' à l'ouest, Glajor au sud-ouest.

- voyelles:
 - en finale
 - w pour -wj
 - la diphtongue -wl est notée telle quelle
 - à l'intérieur du mot
 - n- pour -ln-
 - le j- initial (devant voyelle) et intervocalique est régulièrement omis;
- consonnes: quelques cas de mutation consonantique (-q- pour -q-; -q- pour -m-).

Originaire d'une région différente de *M* et *J*, *N* s'en distingue naturellement aussi par ses particularités orthographiques:

- voyelles:
 - en finale
 - le -j est rarement omis (quelques cas de -w pour -wj);
 - à l'intérieur de mot
 - ln- est rarement noté -n-;
 - nl- est rarement noté -l-;
 - *N* note correctement la diphtongue -wl et la terminaison -nq (plutôt que -wlnq)
- consonnes:
 - pas de mutation consonantique régulière, mais quelques cas de -q- pour -q-, et de -u- pour -q-;
 - mβ- est noté -ββ-.

Le manuscrit *E* présente les caractéristiques suivantes:

- voyelles:
 - en finale
 - le -j est omis
 - à l'intérieur du mot
 - o pour n dans la terminaison nq et pour la diphtongue wl.

4. La présentation du texte

Le texte édité s'efforce de respecter les manuscrits, même si ceux-ci ne présentent pas toujours une orthographe et une syntaxe conformes aux règles reçues de la grammaire de l'arménien classique: comme cela sera rappelé plus loin, la version arménienne des œuvres de Grégoire de Nazianze n'est pas une production de la période dite «classique», mais plutôt de l'époque «ancienne», plus particulièrement de l'école pré-hellénophile.

Les conventions orthographiques respectent les règles acceptées aujourd'hui pour l'arménien ancien: *եւ* pour *և*, *ոււ* pour *օ*, *ե* pour *է* dans des mots tels que *եթե*, *թե*, et *թեպէտ*, *ե* pour *է* aux formes de l'imparfait (sauf à la troisième personne du singulier), *եւլ* pour *ել* comme terminaison du participe⁵⁰. Cependant, parce que la traduction arménienne des œuvres de Grégoire de Nazianze est un produit de l'école pré-hellénophile, elle présente certaines particularités orthographiques qui n'apparaissent pas dans les textes antérieurs, mais qui ont été conservées dans le texte édité ici, telles que *ի յ-* (en cas d'accord des témoins *J* et *N* au moins) au lieu du simple *յ-* comme préposition devant un mot commençant par une voyelle⁵¹. Les mutations consonantiques dont témoignent certains manuscrits et la chute du *յ-* initial lorsqu'il n'est pas préposition ne sont pas reflétées dans le texte.

Le texte édité résout naturellement toutes les abréviations présentes dans les manuscrits et ajoute des majuscules aux noms propres. La ponctuation — problème bien plus délicat qu'il n'y paraît et que ne le laissent supposer la plupart des éditions — ne peut reproduire telle quelle la ponctuation des manuscrits, au risque d'ôter tout sens au texte édité. La solution retenue est double: d'une part, elle s'efforce de concilier la tradition manuscrite arménienne et le sens du texte grec; d'autre part, elle s'écarte du grec et reproduit strictement les manuscrits arméniens, lorsque

⁵⁰ L'orthographe adoptée dans l'édition est conforme à la grammaire de A. MEILLET, *Altarmenisches Elementarbuch (Indogermanische Bibliothek, I. R., Grammatiken, 10)*, Heidelberg, 1913.

⁵¹ Tournure typique des traductions hellénophiles, voir p.ex. Ps.-NONNOS, *Or. IV, Hist. 76 (Gr.) = 65 (Arm.)*: *παρὰ τῶν θεῶν* est traduit *առ ի յսասնածոցի*; texte grec: *Pseudo-Nonniani in IV orationes Gregorii Nazianzeni commentarii*, ed. J. NIMMO SMITH, collationibus versionum Syriacarum a S. BROCK versionisque Armeniaca a B. COULIE (*Corpus Christianorum, Series Graeca, 27. Corpus Nazianzenum, 2*), Turnhout, 1992, p. 147, l. 21; texte arménien: A. MANANDIAN, *Die Scholien zu fünf Reden des Gregor von Nazianz*, Marburg, 1903, p. 56, l. 18.

ceux-ci sont tous d'accord entre eux. De tels cas sont indiqués dans les notes, avec la variante de signification qui en résulte en arménien.

Les manuscrits arméniens anciens de Grégoire de Nazianze ne présentant aucune subdivision du texte, l'édition, pour la facilité de la lecture et de la consultation, reproduit la division en chapitres de la *Patrologie Grecque*.

5. L'apparat critique

L'apparat critique présente toutes les variantes significatives des différents manuscrits utilisés. Par variantes significatives, il faut entendre les leçons qui altèrent le sens du texte, même si cette modification résulte d'une particularité orthographique. L'apparat ne reflète donc pas les simples variantes graphiques ou orthographiques signalées au paragraphe précédent et résultant de l'évolution de la prononciation arménienne selon les époques et selon les régions. Pour rappel, les phénomènes suivants ne sont pas signalés dans l'apparat:

- les mutations consonantiques ;
- la chute du *j*- initial lorsqu'il n'est pas préposition;
- la chute du *-l-* devant voyelle (*Հոգոյ* pour *Հոգւոյ*);
- la chute de *-n-* devant *-l-* (*լւայ* pour *լուայ*);
- la chute du *-j* final (*ծարծնո* pour *ծարծնոյ*);
- les variantes *թէ* pour *թե*, *եթէ* pour *եթե*, *թէպէտ* pour *թեպէտ*, *և* pour *ևւ*;
- l'équivalence *ււ/n/o*.

Parmi les variantes purement orthographiques, seules sont systématiquement notées dans l'apparat critique celles qui concernent les noms propres (personnes, lieux), en raison de leur intérêt pour l'étude de la phonétique arménienne⁵².

Bien des variantes de sens relèvent de la paléographie arménienne, dont les écritures onciale (*erkat'agir*) et minuscule (*bolorgir* surtout) induisent des confusions de lettres fréquentes, notamment *j/g* et *θ/8* (confusions dont résulte souvent un passage du singulier au pluriel et inversement), *η/η*, *Ϸ/Ϸ*, etc⁵³.

⁵² Les informations ainsi recueillies permettent d'étudier l'évolution de la phonétique arménienne et la manière dont l'arménien rend les phonèmes grecs, comme cela a été fait pour l'onomastique dans la version arménienne de Théon d'Alexandrie: G. ULUHOGIAN, *Problèmes d'onomastique dans la version arménienne des « Progymnasmata » de Théon*, dans *H.A.*, 101 (1987), p. 669-675.

⁵³ Cfr C. RENOUX, *Irénée de Lyon. Nouveaux fragments arméniens de l'Adversus Haereses et de l'Epideixis* (PO 39, fasc. 1, n°178), Turnhout, 1978, p. 31, 33, 41, 55.

L'apparat ne note pas les abréviations; celles-ci sont naturellement résolues dans le texte. Le cas de la terminaison du participe en *-tωl* fait l'objet d'un traitement particulier: si les manuscrits notent *-tl* pour une forme qui est avec certitude un participe, le texte édité écrit *-tωl* sans que l'apparat ne mentionne la variante graphique; si les manuscrits emploient *-tωl* pour une forme qui est un infinitif, le texte édité note *-tl* et la variante est reprise dans l'apparat.

Chaque manuscrit présentant une ponctuation différente, les variantes de ce type ne sont pas notées dans l'apparat. Toutefois, lorsque les ponctuations fortes d'un témoin affectent le sens ou témoignent d'une compréhension du texte par le copiste différente de ce qu'elle est en grec, elles sont analysées dans les notes.

L'apparat critique est rédigé conformément aux règles en usage dans la collection du *Corpus Christianorum*: pour chaque lieu critique, le texte édité est suivi des leçons variantes, identifiées par le sigle du témoin qui les porte.

6. Les notes

Les notes critiques ont pour objet de présenter de manière détaillée et exhaustive le rapport entre le texte grec — plus précisément ce qui est connu aujourd'hui de ce que ce texte grec pouvait être — et le texte arménien. Ce sont donc les différences entre les deux textes qui sont «significatives», porteuses d'une information, tantôt sur le degré de compréhension du modèle grec par le traducteur ou le copiste arménien, tantôt sur l'état textuel du modèle grec traduit⁵⁴.

Le texte grec de référence est celui de l'édition des Bénédictins de Saint-Maur, reproduit dans la *Patrologie Grecque* de J. P. Migne. Ce choix repose sur deux critères: d'une part, il s'agit du seul texte grec complet des œuvres de saint Grégoire de Nazianze; d'autre part, ce texte apparaît aussi représentatif de la tradition que certaines éditions partielles récentes, et en tout cas très sûr du point de vue de la critique textuelle, ainsi que l'ont montré plusieurs sondages⁵⁵. Toutefois, les notes utilisent également

⁵⁴ Pour une démarche similaire, voir J. PARAMELLE et J.-P. MAHÉ, *Nouveaux parallèles grecs aux 'Définitions' hermétiques arméniennes*, dans *R.É.Arm.*, N.S., 22 (1990-1991), p. 115-134.

⁵⁵ P. ex. sur l'Or. 40, dans A. DE HALLEUX, *L'homélie baptismale de Grégoire de Nazianze. La version syriaque et son apport au texte grec*, dans *Le Muséon*, 95 (1982), p. 27 et 34. Le texte de la PG partagé avec ses successeurs de la collection

l'édition du *Discours 2* dans la collection *Sources chrétiennes* (BERNARDI ed.), particulièrement lorsqu'elle diffère du texte de référence de la *Patrologie Grecque*.

Les notes indiquent, à la suite du texte grec de référence (*PG* et/ou BERNARDI ed.), le texte porté par la version arménienne: ce dernier élément est lui-même donné soit en latin, soit en grec. Le recours au latin a lieu lorsque la divergence entre le grec et l'arménien est le fait de la version elle-même, par erreur de traduction, par mécompréhension du texte grec, par erreur de copie au cours de la tradition arménienne, etc. Lorsque l'écart entre la version arménienne et le texte grec reçu permet de supposer, sans certitude et à des degrés divers, que le traducteur arménien s'est servi d'un modèle grec différent du texte reçu aujourd'hui, il est fait appel à une «reconstruction» grecque du passage arménien. Ainsi la note 4 *ad Or. 2, 4, l. 6* «ἴσον ἐμοὶ κακόν *Gr.* (412 A 5): ἴσον κακόν *Arm.*», etc., suppose que la traduction arménienne a été réalisée sur un modèle grec omettant le mot ἐμοὶ, omission d'ailleurs commune à un certain nombre de témoins grecs. Au contraire, la note 6 *ad Or. 2, 1, l. 12* «ἡδύ *Gr.* (408 B 5): 'suave est' *Arm.*» indique que la version ajoute, pour des raisons stylistiques propres à l'arménien, un verbe copule là où il n'y en avait pas en grec.

Entre ces deux catégories de cas, il y a naturellement une gamme infinie de variations et le postulat que l'arménien permet de porter sur le texte grec n'a pas toujours la même autorité. Pour que l'édition puisse apporter une information plus complète aux hellénistes, il a cependant paru préférable, d'une part, de noter toutes les variantes de la version arménienne par rapport au texte grec, et, d'autre part, de recourir à une «reconstruction» grecque dans le plus grand nombre de cas, sans qu'il faille en déduire que l'éditeur pose par là une affirmation sur le modèle grec lui-même. En effet, certaines des variantes présentées dans les notes résultent non pas de la tradition textuelle, mais du phénomène de la traduction en général et des moyens linguistiques et sémantiques respectifs des deux langues concernées. De l'art de la traduction relèvent, à titre d'exemple, la modification du nombre⁵⁶ et de

des *Sources chrétiennes* l'originalité de mentionner dans l'apparat des leçons que viennent souvent confirmer les versions orientales; voir à titre d'illustration l'article cité du R.P. A. de Halleux, p. 28-34.

⁵⁶ Le recours à un pluriel pour traduire un singulier grec est fréquent, par exemple, dans les traductions arabes, cfr H. DAIBER, *Aetius Arabus*, Wiesbaden,

l'ordre des mots dans des énumérations à deux ou plusieurs termes⁵⁷. De même, l'addition en arménien d'un verbe copule (*է*) ne suppose pas la présence d'un *ἔστι* en grec, mais résulte de la tendance arménienne à favoriser les tournures personnelles (p. ex. *Or.* 2, 1, l. 12 et n. 6); les participes et propositions participiales du grec sont régulièrement traduits par une proposition relative en arménien en raison de la nature et de l'usage différents du participe en arménien.

La fidélité de la version arménienne par rapport au texte grec rend inutile une traduction de l'arménien en français; celle-ci ferait, en effet, double emploi avec des traductions existantes⁵⁸. Les notes fournissent toutefois une traduction latine ou française des passages dans lesquels la version s'écarte de son modèle.

7. Les citations et allusions bibliques

L'identification des citations et allusions bibliques, de même que le traitement des sources scripturaires par Grégoire de Nazianze relèvent de l'étude du texte grec de l'auteur⁵⁹. Dans le cas d'une version, et spécialement d'une version orientale, il

1980, p. 24 et n. 193-194; autres exemples dans G. M. BROWNE, *Ad Artemidorum Arabum III*, dans *Le Muséon*, 105 (1992), p. 180, ad 80. 22-24.

⁵⁷ F. ROSENTHAL, *From Arabic Books and Manuscripts XII: The Arabic Translation of Artemidorus*, dans *J.A.O.S.*, 85 (1965), p. 141. Sur la reconstruction d'un «Vorlage» grec d'une traduction arménienne, voir F. SIEGERT, *Philon von Alexandrien, Über die Gottesbezeichnung «wohlthätig verzehrendes Feuer» (De Deo)*, (*Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament*, 46), Tübingen, 1988, spéc. p. 7-10, et le compte-rendu paru dans *Le Muséon*, 104 (1991), p. 212-213. Pour un exemple d'utilisation des données de la version arabe sur le modèle grec, voir G. M. BROWNE, *Ad Artemidorum Arabum I-III*, dans *Le Muséon*, 97 (1984), p. 207-220; 103 (1990), p. 267-282; 105 (1992), p. 173-186, spéc. p. 275-276 pour l'inversion de termes lors de la traduction.

⁵⁸ Traduction française de l'*Or.* 2 dans BERNARDI ed.; pour d'autres traductions, voir la bibliographie dans F. TRISOGLIO, *San Gregorio di Nazianzo in un quarantennio di studi (1925-1965)*, dans *Rivista Lasalliana*, 40 (1973), spéc. p. 158-160.

⁵⁹ Relevé des citations et allusions bibliques: *Biblia patristica. Index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, 5. Basile de Césarée, Grégoire de Nazianze, Grégoire de Nysse, Amphiloque d'Iconium, Paris, 1991. Une première approche de l'attitude de Grégoire à l'égard des Écritures: P. GALLAY, *La Bible dans l'œuvre de Grégoire de Nazianze le Théologien*, dans C. MONDÉSERT dir., *Le monde grec ancien et la Bible*, Paris, 1984, p. 313-334, qui s'intéresse au canon des livres bibliques chez Grégoire et aux lectures préférées de ce dernier, mais pas à l'aspect textuel des citations. Les citations bibliques identifiées par la *Patrologie Grecque* reçoivent un traitement particulier dans les concordances grecques: cfr *Thesaurus*, I, p. XII-XIII.

importe davantage de savoir comment les citations et allusions ont été traitées par le traducteur: celui-ci a-t-il traduit le texte scripturaire tel qu'il apparaissait dans son modèle grec de Grégoire, ou s'est-il servi d'une sorte de vulgate arménienne des écrits bibliques, voire même d'un état particulier du texte biblique arménien? L'idée communément admise est que, comme l'écrit G. Garitte, dans le monde du Proche-Orient chrétien, les traducteurs «donnent aux textes bibliques cités dans leur modèle la forme canonisée dans la langue d'arrivée par la version qui leur est familière et que, généralement, ils connaissent par cœur»⁶⁰. Plus que les allusions, ce sont les citations — clairement définies et identifiées — qui sont ici à prendre en considération: elles ont été examinées systématiquement non seulement d'après le texte édité, mais aussi avec les variantes attestées par les manuscrits; ces analyses figurent dans les notes au texte critique.

La conclusion qui s'en dégage est double. D'une part, les libertés que prend Grégoire de Nazianze avec le texte biblique lorsqu'il le cite — en modifiant l'ordre des mots ou en substituant certains termes, par exemple — se retrouvent dans la version arménienne, ce qui implique que l'auteur de la version a traduit les citations bibliques à partir du texte du Cappadocien, sans les corriger ou les modifier au moyen d'une vulgate arménienne. D'autre part, certains manuscrits arméniens de Grégoire de Nazianze présentent, dans les citations bibliques, des variantes qui appuient certains états du texte biblique arménien, pour autant que celui-ci soit connu. L'observation de ce fait, qui dépasse le problème de l'édition critique du Grégoire arménien, ouvre des perspectives sur la manière de lire aujourd'hui les citations bibliques dans les versions orientales des Pères grecs. Ce phénomène observé dans la version arménienne du Nazianzène a fait l'objet d'une étude particulière⁶¹.

Les abréviations des livres bibliques utilisées dans ce volume respectent les directives de la collection *Corpus Christianorum*.

⁶⁰ GARITTE, *Traduttore*, p. 65.

⁶¹ B. COULIE, *New Testament quotations and textual criticism in Armenian patristic translations*, dans *The Armenian New Testament*, M. E. STONE and S. AJAMIAN eds. (*University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies*), 1994 (à paraître).

8. *La concordance lemmatisée*

Le présent volume contient, à la suite des textes, une concordance lemmatisée des *Discours 2, 12 et 9*, réalisée à l'Université de Leyde dans le cadre de la «Leiden (-Jerusalem) Armenian Data Base» dirigée par le professeur J. Weitenberg⁶² et avec l'aide de Madame Andrea de Leeuw van Weenen. Ceux-ci ont développé un logiciel de reconnaissance automatique du lexique arménien ancien, permettant de regrouper sous un lemme les différentes formes déclinées ou conjuguées en tenant compte des spécificités de la langue arménienne⁶³. Seuls les index du Deutéronome et du livre de Jonas ont fait l'objet d'une publication⁶⁴; la concordance de Grégoire de Nazianze qui est présentée ici constitue donc la plus importante lemmatisation arménienne publiée à ce jour.

Les principes de base du système de lemmatisation de la «Leiden Armenian Data Base» sont les suivants:

- le lemme des noms propres bibliques est celui de la concordance de la Bible arménienne publiée à Jérusalem, en 1895⁶⁵; toutes les graphies différentes d'un même nom étant groupées sous un lemme unique;
- les autres noms propres reçoivent le lemme communément admis;
- pour les autres catégories grammaticales, le lemme est celui du *N.B.H.*, sauf dans les cas suivants:
 - *pluralia tantum*: si un singulier existe, il fournit le lemme;
 - verbes en *-tš/-hš*: si une forme active est attestée, le lemme est actif, même si les formes passives sont plus fréquentes;

⁶² L'entreprise a été présentée par ses deux initiateurs, les professeurs J. Weitenberg et M. E. Stone, dans *Literary and Linguistic Computing*, 2 (1987), p. 245-250; le bulletin de liaison de l'Association Internationale des Études Arméniennes y ajoute des mises à jour régulières.

⁶³ Sur ce programme, voir Andrea DE LEEUW VAN WEENEN, *The lemmatization of the Armenian Deuteronomy (Reports of the Leiden Armenian Data Base, 1)*, Leiden, 1989.

⁶⁴ J. J. S. WEITENBERG, Andrea DE LEEUW VAN WEENEN, *Lemmatized Index of the Armenian Version of Deuteronomy (Septuagint and Cognate Studies, 32)*, Atlanta, Georgia, 1990, spéc. p. VII-VIII pour les principes de lemmatisation; J. J. S. WEITENBERG, *Parallel Aligned Text and Bilingual Concordance of the Armenian and Greek Versions of the Book of Jonah (Dutch Studies in Armenian Language and Literature, 1)*, Amsterdam and Atlanta, GA, 1991. Voir aussi le compte rendu du premier ouvrage dans *Le Muséon*, 106 (1993), p. 396-398.

⁶⁵ Համաբարձր Կին և նոր կտակարանաց, աշխատանքի թիւն Թ. ԱՍՏՈՒԱԾՍՏՈՒՐԵԱՆ (Concordance de l'ancien et du nouveau testaments, éd. T. ASTUACATU-REAN), Jérusalem, 1895.

- les éléments préfixés et suffixés ne sont pas traités: il n'y a donc pas de lemmes pour l'article/démonstratif *-u*, *-η*, *-ն*, ni pour la *nota accusativi* *զ-*, mais il y a un lemme *զ-* préposition ainsi que *զ- nota accusativi* lorsqu'elle est suivie d'un génitif;
 - les locutions prépositives sont traitées comme un lemme unique;
 - les participes, même substantivés (p. ex. *սոսրեալ* «l'apôtre») apparaissent sous le lemme du verbe;
 - les adjectifs, dérivés d'un thème verbal, en *-լի*, *-(ե)լոց*, *-ող* reçoivent un lemme propre.
 - certains lemmes sont subdivisés en deux ou trois catégories grammaticales différentes: *այլ* (adj., conj.), *սոսջին* (adj., subst.), *արտաքոյ* (adv., prépos.), *բազմապատիկ* (adj., adv.), *զ-* (*nota accusativi*, prépos.), *զի* (conj., pron. interrog.), *ընդդէմ* (adv., prépos.), *իւր* (pron. poss., pron. réfléchi), *կամ* (conj., subst., verbe), *Հանդերձ* (subst., prépos.), *մի* (adv., numéral), *մինչեւ* (adv., conj.), *յանդիման* (adv., prépos.), *ոյ* (adv., pron. interrog.), *փոխարէն* (adv., subst.).
- En application de ces règles, la concordance a traité 15.650 mots, représentant un total de 2.261 lemmes différents.

Pour chaque lemme, suivi de son identification morphologique, la concordance indique toutes les formes déclinées ou conjuguées attestées dans le texte, classées alphabétiquement et suivies de la référence complète: le numéro du discours en chiffres romains suivi, en chiffres arabes, du chapitre et de la ligne dans le chapitre; p. ex. II, 112, 5 = *Or.* 2, 112, l. 5.

La polysémie de la morphologie arménienne est une caractéristique de cette langue: une même forme déclinée peut correspondre à plusieurs cas, voire à plusieurs nombres (p. ex. pour le substantif *azg* [ազգ]: *azgi* = loc. sg., gén. sg., dat. sg.; *azgs* = nom. sg. + art., acc. sg. + art., acc. pl., loc. pl.). Bien souvent, en l'absence d'autres marques linguistiques, c'est le contexte — donc en définitive l'interprétation du lecteur ou du lemmatiseur — qui opère un choix, parfois réducteur. C'est pourquoi la lemmatisation présentée ici, qui a une visée plus lexicale que grammaticale, ne distingue pas les formes homographes dérivées d'un même lemme⁶⁶.

⁶⁶ Une concordance lemmatisée bilingue grecque-arménienne est actuellement en préparation, utilisant à la fois l'index arménien préparé à Leyde et la concordance grecque du *Thesaurus* I-II.

III. LA TRADUCTION ARMÉNIENNE

L'étude approfondie de la version arménienne de Grégoire en tant que traduction littéraire ne constitue pas l'objet du présent volume; des analyses partielles y ont déjà été consacrées⁶⁷ et la synthèse doit attendre le terme du programme d'édition. Les traductions hellénophiles et, plus récemment, pré-hellénophiles ont suscité de nombreuses publications, toutes centrées, d'une part, sur les aspects lexicaux et syntaxiques et, d'autre part, sur les relations existant entre ces traductions et leur modèle grec et sur la manière d'exploiter les informations de la version arménienne relatives à l'histoire du texte grec⁶⁸. Elles ont montré que la comparaison du modèle et de sa traduction doit tenir compte du génie propre de chaque langue: une version arménienne, même hellénophile, n'est jamais une reproduction trait pour trait du texte grec, car la préservation du sens en arménien rend nécessaires certains écarts avec le modèle. Une lecture attentive des textes permet cependant de déceler une intervention littéraire du traducteur arménien, qui privilégie certaines formes et figures autrement que l'auteur grec traduit.

Grégoire de Nazianze recourt fréquemment aux parallélismes au moyen d'une succession de *parisa* symétriques, dans la manière propre au style asianique. La construction donne lieu à diverses figures de mots — *iteratio*, épanalepse, anaphore, *congeries*, συναθροισμός — relevant de la catégorie de la συνωνυμία⁶⁹. La traduction arménienne, au contraire, évite cette dernière catégorie et cultive la *variatio* là où Grégoire avait procédé par parallélisme

⁶⁷ LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, spéc. p.114-137; A. SIRINIAN, *Contributi allo studio della versione armena dell'orazione 7 di Gregorio di Nazianzo*, dans *Studi e Ricerche sull'Oriente Cristiano*, 11 (1988), p. 179-190; EAD., *La traduzione armena dei composti verbali greci nell'Orazione 7 di Gregorio di Nazianzo*, dans *Le Muséon*, 106 (1993), p. 89-95.

⁶⁸ Voir, p. ex., S. P. COWE, *The Two Armenian Versions of 'Chronicles', Their Origin and Translation Technique*, dans *R.É.Arm.*, N.S., 22 (1990-1991), p. 53-96; ID., *The Armenian Version of Daniel (University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies, 9)*, Atlanta, 1992, p. 357-387; E. F. RHODES, *Limitations of Armenian in Representing Greek*, dans B. M. METZGER, *The Early Versions of the New Testament. Their Origin, Transmission, and Limitations*, Oxford, 1977, p. 171-181.

⁶⁹ Ces procédés et particulièrement les énumérations ont été étudiés dans COULIE, *Richesses*, p. 153-170, où sont données les références aux traités de rhétoriques anciens et aux manuels contemporains.

et répétition. Quelques exemples permettent d'illustrer cette différence de style :

– *Or.* 2, 24-25, contient une succession de neuf *διὰ τοῦτο*, traduits en arménien par trois expressions différentes et enchevêtrées: *այսորիկ աղագաւ* (*Or.* 2, 24, l. 1 = 433 A 10), *վասն այսորիկ* (l. 5 = 433 A 14), *այսորիկ աղագաւ* (l. 5 = 433 B 1), *վասն այսորիկ* (l. 8 = 433 B 5), *այսորիկ աղագաւ* (l. 11 = 433 B 9), *յաղագս այսորիկ* (l. 12 = 433 B 12), *այսորիկ աղագաւ* (*Or.* 2, 25, l. 1 = 433 C 1), *վասն այսորիկ* (l. 2 = 433 C 2), *յաղագս այսորիկ* (l. 5 = 433 C 6).

– *Or.* 2, 31, est structuré en quatre *kôla* antithétiques, traduits en arménien au moyen de pronoms différents :

τοὺς μέν... τοὺς δέ (440 A 11): *զոծանս... եւ զայլս* (l. 1);

τοὺς μέν... τοὺς δέ (440 A 13-14): *զկէսս... եւ զայլս* (l. 3);

τοὺς μέν... τοὺς δέ (440 A 14-15): *զոծանս... եւ զկէսս* (l. 4);

οἱ μέν... οἱ δέ (440 B 1-3): *ոծանք... եւ կէսք* (l. 5-6).

– En *Or.* 2, 24 (433 B 1), la préposition *ὕπερ*, qui intervient deux fois dans la même phrase, est traduite par deux prépositions différentes en arménien: *յաղագս* et *փոխանակ*; de même pour *κατά* en *Or.* 2, 25 (433 C 2 et 3, et 433 C 6 et 7), traduit par *ընդդէմ* et *Հակառակ*.

– En *Or.* 2, 35, une succession de cinq *περί*, est rendue en arménien au moyen de deux prépositions différentes et alternées: *յաղագս* (*Or.* 2, 35, l. 9 = 444 A 9), *վասն* (l. 9 = 444 A 10 sem.), *յաղագս* (l. 10 = 444 A 10 bis), *վասն* (l. 10 = 444 A 10 ter), *յաղագս* (l. 11 = 444 A 11); de même en *Or.* 2, 36, trois *περί* sont traduits *յաղագս* (l. 4 = 444 B 5), *վասն* (l. 4 = 444 B 6 sem.) et *յաղագս* (l. 5 = 444 B 6 bis).

Le traitement de la *figura etymologica* est un cas particulier de cette opposition stylistique entre le modèle grec et sa traduction arménienne: une paronomase étymologique en grec sera rendue en arménien par des termes dérivés de racines différentes, p. ex. *Or.* 2, 34: *γνωστῶς γνωσομένῳ* (441 C 7), traduit par *զիտուիթեամբ ճանաչէ* (l. 10). Il faut en rapprocher le cas de *Or.* 2, 79 (485 B 15), où les deux termes grecs *πύλας* et *θύρας* sont distingués par le recours aux deux pluriels de *դուռ*, respectivement *դուրնս* et *դուրս* (l. 11-12). Ici, le manuscrit de Mxit'ar Ayrivanec'i a préféré répéter le seul *դուրնս*, sous l'influence sans doute du texte arménien de *Ps.* 117, 19; c'est donc la connaissance des habitudes

stylistiques du traducteur arménien, venant appuyer l'accord des témoins, qui permet de choisir la bonne leçon⁷⁰.

La recherche de la *variatio* en arménien est parfois à la source de réelles ingéniosités de traduction, particulièrement dans le cas d'expressions elliptiques en grec, p. ex.:

– Or. 2, 102: τὸ ἀντιποθούντων αἰσθάνεσθαι (501 C 10-11), traduit par une tournure paraphrastique en arménien, *զմեր առ իս զանձուկն զգալ* (l. 5);

– Or. 2, 106: ἐξηλοτύπει τῆς προφητείας τὸ ἀξιόπιστον (505 B 1-2), traduit par *նախանձաւոր ճարգարէութեան արժանաւոր Հաւատոյն լիւնէր* (l. 10).

Mais cette *variatio* que semble rechercher le traducteur est également liée à l'évolution lexicale de l'arménien: la version des *Discours* de Grégoire appartient à un moment de l'évolution du vocabulaire arménien antérieur à la fixation systématique d'équivalences lexicales entre le grec et l'arménien — ce qui deviendra l'une des caractéristiques des traductions hellénophiles — et où les terminologies particulières ne sont pas encore élaborées. Un exemple relatif aux vocables théologiques et philosophiques permet de l'illustrer. Les termes grecs κρᾶμα, κρᾶσις et μίξις sont traduits indifféremment par les termes arméniens *խանուծն*, *խանուած*, voire *խանութիւն*, et cela même dans un discours à contenu théologique plus marqué que dans les *Discours* 2, 12 ou 9:

– Or. 38, 11 (321 C 11): κρᾶμα > *խանուծն*;

– Or. 38, 11 (321 C 12): μίξις > *խանուած*;

– Or. 38, 13 (325 C 1): μίξις > *խանուծն*;

– Or. 38, 13 (325 C 2): κρᾶσις > *խանուած*;

voir aussi

– Or. 38, 10 (321 B 3): σύγκριμα > *ի ճիասին խանուծն* (aliqui codices: *խանութիւն*);

– Or. 38, 13 (325 B 9): μίγνυται > *խանի*;

– Or. 39, 13 (349 A 9): τὰ ἄμικτα μίγνυνται > *զանխանելիսն խաննէ*⁷¹.

⁷⁰ Cfr *infra ad loc.*, p. 76 et n. 5. Pour un exemple, rare, de *figura etymologica* dans la version arménienne de Grégoire de Nazianze, voir Or. 39, 13 (349 A 9): τὰ ἄμικτα μίγνυνται, traduit *զանխանելիսն խաննէ*. Sur les figures de style dans les versions orientales de textes grecs, voir aussi GARITTE, *Traduttore*, p. 66-69.

⁷¹ Cfr *infra ad Or.* 2, 23, l. 4 (p. 25 n. 3).

IV. L'ACOLOUTHIE DES *DISCOURS* 2, 12 ET 9

La succession des *Discours* 2, 12 et 9 au début de la collection *Victus sum* en arménien constitue une information sur l'acolouthie du modèle grec, qui, en retour, permet d'éclairer la composition des manuscrits arméniens complets des *Discours* de Grégoire de Nazianze.

1. *L'acolouthie générale du manuscrit N*

L'identification des textes et le rétablissement de l'ordre des feuillets révèlent que le manuscrit contenait à l'origine les collections *Ad quos* (reste la fin de l'*Or.* 22), *Victus sum* (restent les textes complets ou partiels des *Or.* 2, 12, 9, 21, 18 et 43), *Ad navigationem* (complète, sauf la fin de l'*Or.* 26 et manque l'*Or.* 36). Les termes du colophon permettent de penser que la collection *Christus natus est* figurait également dans le codex⁷². Les titres des pièces sont accompagnés des numéros suivants, en lettres arméniennes inscrites dans les marges:

– Collection *Victus sum*:

Or. 2: sans indication, f. 5^r;

Or. 12, acéphale;

Or. 9: marge rognée, seule l'indication de la dizaine (1) reste lisible, f. 38^r;

Or. 21: marge rognée, seule l'indication de la dizaine (1) reste lisible, f. 38^r;

Or. 7 et *Or.* 8 manquent;

Or. 18, acéphale;

Or. 43, acéphale.

– Collection *Ad navigationem*:

Or. 34 = n° 21, f. 72^v;

In Meletium, sans indication (rognée?), f. 76^r;

Or. 42 = n° 23, f. 80^r;

Or. 11 = n° 24, f. 84^r;

Or. 3 = n° 25, f. 86^v;

Or. 25 = n° 26, f. 88^r;

Or. 19 = n° 27, f. 94^v;

⁷² Cfr *supra* n. 32.

Or. 4 = n° 28, f. 99^v;

Or. 5 = notation marginale rognée, seule l'indication de la dizaine (2) reste lisible, il faut restituer «29», f. 127^r;

Or. 26 = n° 30, f. 138^r;

Or. 36 manque.

Le manuscrit de Nor-Djoulfa présentait donc à l'origine un corpus complet des œuvres de Grégoire de Nazianze en arménien, contenant les quatre collections dans l'ordre suivant: *Christus natus est*, *Victus sum*, *Ad navigationem* et *Ad quos*, soit: *Or.* 38, 39, 40, 1, 45, 44, 41, *In Eccles.*, *Or.* 16, 14, 24, 15, 2, 12, 9, 21, 7, 8, 18, 43, 34, *In Meletium*, *Or.* 42, 11, 3, 25, 19, 4, 5, 26, 36, 27, 20, 29, *De Deitate Filii*, *Or.* 30, 31, 28, 33, *Epist.* 101, 102, *Or.* 17, 32, 6, 23, 22. Si d'autres manuscrits conservent les quatre collections, le codex de Nor-Djoulfa est le seul connu à donner aux pièces une numérotation continue. Il faut en rapprocher le manuscrit *Jérusalem, Saint-Jacques*, 3678, copié à Etchmiadzin (?), en 1635, et contenant la collection *Ad quos*: le premier texte de cette série, l'*Or.* 27, porte le numéro 33. Le manuscrit était donc bien composé, à l'origine, des quatre collections, peut-être séparées en deux volumes⁷³.

2. L'acolouthie par collection des autres témoins

D'après les quelques indications conservées, le témoin lacuneux *E* numérote les homélies par collection.

– Collection *Victus sum*:

Or. 2, *Or.* 12 et début de l'*Or.* 9 manquent;

Or. 21, indication marginale rendue illisible par une restauration ultérieure;

Or. 7 = n° 5, lettre arménienne dans un décor floral marginal, f. 12^r;

Or. 8 = n° 6, lettre arménienne dans un décor floral marginal, f. 25^v;

Or. 18 = n° 7, lettre arménienne en marge, f. 36^v;

⁷³ La description du manuscrit est parue après le répertoire arménien de Grégoire de Nazianze: BOGHARIAN, *Catalogue*, XI, p. 101-103; pour un examen détaillé, voir B. COULIE, *Supplément au répertoire des manuscrits arméniens de Grégoire de Nazianze*, dans *Le Muséon*, 107 (1994), à paraître.

Or. 43 = n° 8, lettre arménienne dans un décor floral marginal, f. 59^r.

– Collection *Ad navigationem*:

Or. 34, sans indication, f. 101^r;

In Meletium = n° 2, lettre arménienne dans un décor floral marginal, f. 107^v;

Or. 42 = n° 3, lettre arménienne dans un décor floral marginal, f. 114^r;

Or. 11 = n° 4, lettre arménienne dans un décor floral marginal, f. 121^r;

Or. 3 = n° 5, lettre arménienne dans un décor floral marginal, f. 125^v;

Or. 25, *Or.* 19, *Or.* 4 et *Or.* 5 sans indication;

Or. 26 et *Or.* 36 manquent.

De même le manuscrit *J*:

– Collection *Victus sum*:

Or. 2, sans indication, f. 1^r;

Or. 12 = n° 2, lettre arménienne dans la marge, f. 42^v;

Or. 9 = n° 3, lettre arménienne dans la marge, f. 45^v;

Or. 21 = n° 4, lettre arménienne dans la marge, f. 48^v;

Or. 7 = n° 5, lettre arménienne dans la marge, f. 68^v;

Or. 8 = n° 6, lettre arménienne dans la marge, f. 82^v;

Or. 18 = n° 7, lettre arménienne dans la marge, f. 94^v;

Or. 43 = n° 8, lettre arménienne dans la marge, f. 120^v.

– Collection *Ad navigationem*, précédée d'un pinax des onze pièces, numérotées de 1 (*w*) à 11 (*sw*):

Or. 34 = sans indication, f. 171^r;

In Meletium = n° 2, lettre arménienne dans la marge, f. 177^r;

Or. 42 = n° 3, lettre arménienne dans la marge, f. 183^r;

Or. 11 = n° 4, lettre arménienne dans la marge, f. 189^v;

Or. 3 = n° 5, lettre arménienne dans la marge, f. 203^v;

Or. 25 = n° 6, lettre arménienne dans la marge, f. 206^v;

Or. 19 = n° 7, lettre arménienne dans la marge, f. 219^r;

Or. 4 = n° 8, lettre arménienne dans la marge, f. 228^r;

Or. 5 = n° 9, lettre arménienne dans la marge, f. 287^v;

Or. 26 = n° 10, lettre arménienne dans la marge, f. 314^v;

Or. 36 = n° 11, lettre arménienne dans la marge, f. 328^r.

Le manuscrit *M* de Mxit'ar Ayrivanec'i présente les mêmes caractéristiques, détaillées ici seulement pour la collection *Victus sum*.

- Collection *Christus natus est* (titre courant au bas de chaque page: $\overline{\text{Ածարն}}: \overline{\text{քսծնլ}}$: [= $\text{Աստուածարան}: \text{Քրիստոս ծնեալ լինի}$]).

- Collection *Victus sum* (titre courant au bas de chaque page: $\overline{\text{Ածարն}}: \overline{\text{յղթեցայ}}$: [= $\text{Աստուածարան}: \text{Թաղթեցայ}$]):

Or. 2 = n° 1, lettre arménienne avec décor floral en marge, f. 763^r;

Or. 12 = n° 2, lettre arménienne avec décor floral en marge, f. 773^v;

Or. 9 = indication effacée?, f. 774^r;

Or. 21 = n° 4, lettre arménienne avec décor floral en marge, f. 775^v;

Or. 7 = n° 5, lettre arménienne avec décor floral en marge, f. 780^v;

Or. 8 = n° 6, lettre arménienne avec décor floral en marge, f. 783^v;

Or. 18 = n° 7, lettre arménienne avec décor floral en marge, f. 786^v;

Or. 43 = n° 8, lettre arménienne avec décor floral en marge, f. 792^v.

- Collection *Ad quos* (titre courant au bas de chaque page: $\overline{\text{Ածարն}}: \text{Ար որս}$: [= $\text{Աստուածարան}: \text{Ար որս}$]).

- Collection *Ad navigationem*.

3. L'acolouthie arménienne et ses sources grecques

La collection *Victus sum* arménienne rassemble trois discours apologétiques (*Or.* 2, 12, 9) et cinq panégyriques (*Or.* 21, 7, 8, 18, 43). Il s'agit bien là d'un groupement thématique et non liturgique. En grec, en effet, seul dans cette série le panégyrique de saint Basile (*Or.* 43) fait l'objet d'une lecture à date fixe, au 1er janvier, les autres textes appartenant à la collection des discours non-lus[-à-date-fixe]. L'acolouthie des panégyriques en arménien ne correspond à la succession des fêtes concernées (Athanasé d'Alexandrie, Césaire, Gorgonie, Grégoire l'Ancien, Basile de Césarée) ni en grec, ni en arménien.

Si une étude définitive de la tradition manuscrite grecque des discours de Grégoire de Nazianze reste à faire⁷⁴, la distinction, par Th. Sinko, des deux familles appelées N et M, selon que les manuscrits présentent un corpus de 52 (grec NB) ou 47 (grec MZ) pièces, reçoit actuellement une confirmation avec les travaux menés sur les versions orientales, même si ces dernières témoignent aussi de contaminations très anciennes, avant l'an 500, entre les textes des deux familles. L'un des critères qui fonde la distinction des familles N et M est celui des acolouthies, c'est-à-dire de l'ordre dans lequel les discours se suivent dans les différents manuscrits. Th. Sinko a observé que les témoins de la famille N commencent par l'acolouthie *Or.* 1, 2, 3, 7, 8, 6, 23, 9, 10, 11, 12 etc., tandis que ceux de la famille M portent soit *Or.* 2, 12, 9, 10, 11, 3 etc., soit *Or.* 2, 12, 10, 3, 9, 11 etc⁷⁵. Au classement plutôt chronologique de la famille N, l'arménien a préféré, comme M, un classement thématique: les *Discours* 2, 12, 9, 10, 11 et 3 traitent de circonstances ou de préoccupations personnelles de l'auteur; en outre, une parenté particulière existe entre les *Discours* 2, 12, 9 et 10, qui constituent tous des justifications fournies par Grégoire sur son comportement à diverses occasions de son existence. Les titres donnés par les manuscrits à ces quatre pièces en témoignent:

- *Or.* 2: Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς (τὸν) Πόντον φυγῆς ἕνεκεν καὶ αὐθις ἐπανόδου ἐκεῖθεν μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν⁷⁶;
- *Or.* 12: Εἰς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ ἠνίκ' ἐπέτρεψεν αὐτὸν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ ἐκκλησίας, οὐ ἐνκορὴ Εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν γέροντα/πατέρα⁷⁷;
- *Or.* 9: Ἀπολογητικὸς εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα Γρηγόριον

⁷⁴ Mademoiselle Véronique Somers a entrepris cette étude, en se consacrant d'abord à l'histoire des familles, collections et acolouthies de discours, sur base des plus anciens témoins grecs et des renseignements fournis par les versions orientales les plus anciennes, arménienne et syriaques.

⁷⁵ SINKO, *De traditione*, I, p. 87-88 et 146-147. Des exemples de ces acolouthies, mais aussi d'autres séries qui reflètent la complexité de l'histoire textuelle du Nazianzène, peuvent être trouvés dans les répertoires spécialisés: MOSSAY, *Repertorium*, I, II et III.

⁷⁶ PG 35, col. 408 A 2-4; BERNARDI ed., p. 84 et n. 1; SINKO, *De traditione*, I, p. 120-121.

⁷⁷ PG 35, col. 844 A 1-2; SINKO, *De traditione*, I, p. 132.

συμπαρόντος αὐτῷ Βασιλείου ἡνίκα ἐπίσκοπος ἐχειροτονήθη Σασίμων⁷⁸;

– Or. 10: Εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα καὶ Βασίλειον τὸν μέγαν μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ φυγῆς οὐ encore Ἀπολογητικὸς εἰς τοὺς αὐτοὺς (= εἰς τὸν πατέρα καὶ Βασίλειον)...⁷⁹

Le début de la collection arménienne *Victus sum* reproduit l'ordre grec de la famille M: Or. 2, 12, 9. Les titres arméniens sont inspirés par les titres grecs et montrent que les trois discours ont été groupés d'après leur genre littéraire, celui de l'apologie:

– Or. 2: ... *μωσιωσιμωνὴ γωγωμ ἡ ἀεὶ ἀνωρηθῆν ἄνζωιωνιθῆν ἐκ ζρωθωρητηγ, apologia de inoboedientia in consecratione et de retractatione*⁸⁰;

– Or. 12: ... *μωσιωσιμωνὴ γτω ἀεὶ ἀνωρηθῆν ἡρηγ γερρηθῆν, apologia post consecrationem eius in sacerdotium*⁸¹;

– Or. 9: ... *μωσιωσιμωνὴ γρηθωδ ἐψηλησηου ἀεὶ ἀνωρηθῆν, apologia cum ordinatus-est episcopus*⁸².

La présence dans le modèle grec à traduire du titre Ἀπολογητικός pour le *Discours* 10 pourrait expliquer sa disparition en arménien, qui refléterait donc une acolouthie grecque de type M, Or. 2, 12, 9, 10, attestée aussi par des manuscrits grecs anciens⁸³. Toutefois, il est possible également que le traducteur arménien ait opéré lui-même le regroupement thématique des discours apologetiques, même si son modèle grec les présentait dans un ordre différent. En outre, la formulation des titres arméniens montre que les titres grecs, s'ils ne peuvent être attribués à Grégoire lui-même, sont antérieurs au prime début du VIe s., date de la traduction arménienne.

* * *

L'édition de la version arménienne des œuvres de Grégoire de Nazianze s'inscrit dans le cadre du programme international

⁷⁸ PG 35, col. 820 A 1-3; SINKO, *De traditione*, I, p. 126-127 et 131-132.

⁷⁹ PG 35, col. 828 A 1-3; SINKO, *De traditione*, I, p. 129-132.

⁸⁰ Cfr *infra ad Or. 2, tit.*, p. 1.

⁸¹ Cfr *infra ad Or. 12, tit.*, p. 107.

⁸² Cfr *infra ad Or. 9, tit.*, p. 117.

⁸³ MOSSAY, *Repertorium*, I, p. 79 (*Paris. gr.* 984 [s. XIV]), 99 (*Paris. Coisl. gr.* 51 [s. X-XI]), 109 (*Paris. suppl. gr.* 215 [s. X]); II, p. 50 (*Lond., B. L., Add.* 18231 [a. 972]), 136 (*Vind. suppl. gr.* 56 [s. X]); III, p. 219 (*Mosq., Synod. Gr.* 139 [s. IX]).

«*Editio critica maior* des œuvres de saint Grégoire de Nazianze. Texte grec et versions orientales», patronné par la Görresgesellschaft zur Pflege der Wissenschaft, et mené conjointement par les équipes du professeur M. Sicherl, à l'Université de Münster en Westphalie pour le texte des *Poèmes*, et du professeur J. Mossay, à l'Université catholique de Louvain à Louvain-la-Neuve pour les textes des *Discours* et des commentaires. C'est sous l'impulsion de ces deux directeurs que le projet a pris l'extension qu'il connaît aujourd'hui et c'est à leur dynamisme que des publications comme celle-ci doivent de voir le jour. Qu'ils en soient remerciés, ainsi que les institutions qu'ils représentent.

La version arménienne de Grégoire de Nazianze a fait l'objet des premières investigations du professeur G. Lafontaine, qui a dressé l'heuristicque des témoins conservés, situé la traduction dans le cadre général de l'histoire religieuse et culturelle de l'Arménie et surtout dégagé les caractéristiques linguistiques de la version en vue de sa datation. C'est au professeur G. Lafontaine que revient le mérite d'avoir identifié la nature particulière de la traduction arménienne du Nazianzène, entre langue classique et production hellénophile, et d'avoir proposé pour ce genre de textes le qualificatif de pré-hellénophile⁸⁴. Un autre titre de reconnaissance est d'avoir voulu et su associer à ses recherches l'un de ses élèves, qui espère se montrer digne de son prédécesseur et qui lui adresse ici l'expression de sa vive gratitude.

Pour mener à bien la présente édition, l'auteur a bénéficié de l'aide du Fonds national de la Recherche scientifique de Belgique et du Fonds de Développement scientifique de l'Université catholique de Louvain. Il a également eu la chance de pouvoir consulter les manuscrits et de disposer de microfilms, grâce à l'intervention de la Fondation Calouste Gulbenkian et aux responsables des bibliothèques de manuscrits arméniens, à Erevan (Matenadaran Mesrop Maštoc'), Jérusalem (Patriarcat arménien au Monastère Saint-Jacques), Venise (Bibliothèque des Méchitharistes) et Vienne (Bibliothèque des Méchitharistes). Que toutes ces institutions

⁸⁴ Voir p. ex. le compte rendu de LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, par J.-P. Mahé dans *R.É.Arm.*, N.S., 18 (1984), p. 626: «...le présent travail nous découvre en effet un type nouveau de traductions arméniennes, qui tient à la fois de celles de l'âge d'or et de celles de l'école hellénisante du VIe s. C'est le mérite incontestable de G(uy) L(afontaine) et de B.C. d'avoir isolé les principes propres à ce type nouveau».

soient ici remerciées pour leur indispensable concours. Mademoiselle Anna Sirinian, engagée dans l'entreprise de l'édition arménienne pour les *Discours* 4 et 7, a revu et enrichi l'introduction de ce volume. Le professeur J. Weitenberg et sa collaboratrice, Madame Andrea de Leeuw van Weenen, ont accepté que les textes édités puissent bénéficier de leur programme de lemmatisation et ils en ont assuré toutes les opérations techniques.

ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

- ADJARIAN, *Dictionnaire prosopographique* = Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ, Հայոց անձնանունների բառարան (H. ADJARIAN, *Dictionnaire prosopographique arménien*), anastat. 5 vol., Beyrouth, 1972.
- ADJÉMIAN, *Catalogue* = Շ. ԱՃԷՄԵԱՆ, Ցուցակ աստուածշունչ մատենի Հայերէն ձեռագիրներուն (Ch. ADJÉMIAN, *Grand catalogue des manuscrits arméniens de la Bible*), (Bibliothèque arménienne de la Fondation Calouste Gulbenkian), Lisbonne, 1992.
- BERNARDI ed. = Grégoire de Nazianze, *Discours 1-3*, introduction, texte critique, traduction et notes par J. BERNARDI (*Sources chrétiennes*, 247), Paris, 1978.
- BOGHARIAN, *Catalogue* = Ն. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց (N. POLAREAN, *Grand catalogue des manuscrits de Saint-Jacques*), Jérusalem, I, 1964; II, 1967; III, 1968; IV, 1969; V, 1971; VI, 1972; VII, 1974; VIII, 1977; IX, 1979; X, 1990; XI, 1991.
- BOGHAREAN, *Copistes arméniens* = Ն. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Հայ գրիչներ (Թ.-ժէ. Դար), (N. POLAREAN, *Copistes arméniens (IXe-XVIIe s.)*), Jérusalem, 1992.
- COULIE, *L'édition critique* = B. COULIE, *L'édition critique des versions arméniennes de textes grecs. Réflexions sur le cas de Grégoire de Nazianze*, dans *ΦΙΛΟΦΟΝΗΜΑ. Festschrift für M. Sicherl...* (*Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, N.F., 1. R., 4. Bd), Paderborn, Munich, Vienne et Zurich, 1990, p. 59-72.
- COULIE, *Richesses* = B. COULIE, *Les richesses dans l'œuvre de saint Grégoire de Nazianze. Étude littéraire et historique* (*Publications de l'Institut Orientaliste de Louvain*, 32), Louvain-la-Neuve, 1985.
- C.S.C.O. = *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*.
- DASHIAN, *Vienne arm.* = Յ. ՏԱՇԵԱՆ, Ցուցակ Հայերէն ձեռագրաց մատենագրանին Մխիթարեանց ի Վիեննա (J. DASHIAN, *Catalogue des manuscrits arméniens de la Bibliothèque des Méchitharistes à Vienne*), Vienne, 1895.
- EGANYAN, *Catalogue* = Օ. ԵԳԱՆԵԱՆ, Ա. ԶԵՅՏՈՒՆԵԱՆ, Փ. ԱՆԹՄԱՅԱՆ, Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան մատենագրանի (Օ. EGANYAN, A. ZEYT'UNYAN, P. ANT'ABYAN, *Catalogue des manuscrits du Matenadaran Maštoc*), Erevan, I, 1965; II, 1970.
- GARITTE, *Traduttore* = G. GARITTE, *Traduttore traditore di se stesso*, dans *Académie royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 5e S., 57 (1971), p. 39-80.
- H.A. = *Handēs Amsōreay* (Vienne).
- HAKOBYAN, *Dictionnaire des toponymes* = Թ. Ն. ՀԱԿՈԲԵԱՆ, Ս. Տ. ՄԵԼԻՔ-ԲԱՍՏԵԱՆ, Հ. Ն. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ, Հայաստանի եւ Հարակից շրջանների տեղանունների բառարան (T. X. HAKOBYAN, St. T. MELIK'-BAXŠYAN, H. X. BARSELYAN, *Dictionnaire des toponymes de l'Arménie et des territoires adjacents*), 2 vol. parus, Erevan, 1986 et 1988.

- HOVSĒP'ĒAN, *Xalbakeank' kam Prošeank'* = Գ. Կաթող. ՅՈՎԱԷՓԵԱՆ, *Խաղբակեանք կամ Պոռչեանք Հայոց պատմութեան մէջ* (G. Kathol. YOVSĒP'ĒAN, *Les Xalbakiens et les Prošians dans l'histoire arménienne*), 2e ed., Antélias, 1969.
- KHATCHATRIAN, *Inscriptions* = A. KHATCHATRIAN, *Inscriptions et histoire des églises arméniennes*, Milan, s.d. (= 1974).
- KHATCHIKIAN, *Colophons arm. s. XIV* = Լ. Ս. ԽԱՇԻԿՅԱՆ, *ԺԳ դարի Հայերէն ձեռագրերի Հիշատակարաններ* (L. S. XAČIKYAN, *Colophons de manuscrits arméniens du XIVe s.*), Erevan, 1950.
- LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne* = G. LAFONTAINE et B. COULIE, *La version arménienne des Discours de Grégoire de Nazianze. Tradition manuscrite et histoire du texte* (C.S.C.O., vol. 446; *Subsidia*, t. 67), Louvain, 1983.
- MAT'EVOSYAN, *Colophons arméniens s. XIII* = Ա. ՄԱՔԵՎՈՍԵԱՆ, *Հայերէն ձեռագրերի Հիշատակարաններ ԺԳ դար* (A. MAT'EVOSYAN, *Colophons de manuscrits arméniens du XIIIe s.*), Erevan, 1984.
- MATHEWS - SANJIAN, *Glajor Gospel* = Th. F. MATHEWS and A. K. SANJIAN, *Armenian Gospel Iconography. The Tradition of the Glajor Gospel* (*Dumbarton Oaks Studies*, XXIX), Washington, D.C., 1991.
- MOSSAY, *Repertorium*, I, II et III = J. MOSSAY, *Repertorium Nazianzenum. Orationes. Textus Graecus*, 1. *Codices Galliae*; 2. *Codices Americae, Angliae, Austriae*; 3. *Codices Belgii, Bulgariae, Constantinopolis, Germaniae, Graeciae (pars prior), Helvetiae, Hiberniae, Hollandiae, Poloniae, Russiarum, Scandinaviae, Ucrainae et codex uagus* (*Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, N.F., 2. R.: *Forschungen zu Gregor von Nazianz*, 1, 5 et 10), Paderborn, 1981, 1987 et 1993.
- MURADYAN, *Grigor Nazianzac'in* = Կ. ՄՈՐԱԴՅԱՆ, *Գրիգոր Նազիանզացիի Հայ մատենագրութեան մէջ* (K. MURADYAN, *Grégoire de Nazianze dans la littérature arménienne*), Erevan, 1983.
- N.B.H. = Գ. ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, Խ. ՍՈՒՐՄԷԼԵԱՆ, Մ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ, *Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի* (G. AWETIK'ĒAN, X. SIWRMĒLEAN, M. AWGEREAN, *Nouveau dictionnaire de la langue arménienne*), 2 vol., Venise, 1836-1837.
- PG = *Patrologiae cursus completus... Series Graeca...*, accurate et recognoscente J.-P. MIGNE, 161 vol., Paris, 1857-1866.
- PO = *Patrologia Orientalis*, Paris et Turnhout, depuis 1903.
- R.É.Arm. = *Revue des Études Arméniennes* (Paris).
- SINKO, *De traditione*, I = Th. SINKO, *De traditione orationum Gregorii Nazianzeni*, I (*Meletemata Patristica*, II), Cracovie, 1917.
- STEPHANUS, *Thesaurus* = H. ESTIENNE, *Thesaurus Graecae linguae*, 3e éd. de C. B. HASE, G. DINDORF et L. DINDORF, Paris, 1831-1865, anastat. Graz, 1954.
- Thesaurus*, I-II = *Thesaurus Sancti Gregorii Nazianzeni*, I. *Orationes, Epistulae, Testamentum*, curantibus J. MOSSAY et CETEDOC; II. *Carmina, Christus Patiens, Vita*, curantibus J. MOSSAY, B. COULIE et CETEDOC (*Corpus Christianorum. Thesaurus Patrum Graecorum*), Turnhout, 1990-1991.
- THIERRY, *Répertoire* = J.-M. THIERRY, *Répertoire des monastères arméniens* (*Corpus Christianorum*), Turnhout, 1993.

ZOHRAP = *Ἐπιστολὰς ἀγιῶν πατέρων Ἰὼάννου τοῦ ἐπισημοῦ καὶ ἄλλων ἁγίων πατέρων τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ καινοῦ διαθήκης* (Livre saint de l'ancien et du nouveau testaments, éd. Y. ZÖHRAPEAN), 4 vol., Venise, 1805.

Le texte grec des œuvres de Grégoire de Nazianze est cité d'après les éditions utilisées dans les deux volumes du *Thesaurus*, I-II:

Or.: PG 35 et 36.

Epist.: *Gregor von Nazianz, Briefe*, herausgegeben von P. GALLAY (*Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*), Berlin, 1969.

Epist. 101, 102 et 202: *Grégoire de Nazianze, Lettres théologiques*, introduction, texte critique, traduction et notes par P. GALLAY, avec la collaboration de M. JOURJON (*Sources chrétiennes*, 208), Paris, 1974.

BERNARDI ed.: voir *supra*.

ABRÉVIATIONS¹

a.	anno/annis
a.c.	ante correctionem
add.	addidit
<i>Arm.</i>	<i>Armeniace</i>
ca	circa
<i>cod./codd.</i>	<i>codex/codices</i>
des.	desinit
eras.	erasus
f./ff.	folio(s), feuillet(s)
<i>Gr.</i>	<i>Graece</i>
inc.	incipit
iter.	iteravit
litt.	littéralement
man. rec.	manus recentior/manu recentiore
mutil.	mutilatus
om.	omisit
p./pp.	page(s)
p.c.	post correctionem
restaur.	restauratus
s.	saeculo/saeculis
s.l.	sub linea
sup.l.	supra lineam
vac.	vacat

¹ Les abréviations sont conformes aux «Directives pour la publication de textes» de la collection *Corpus Christianorum*.

ORATIO II

DE FUGA vel APOLOGETICA

ORATIO II

Սրբոյն Գրիգորի աստուածաբանի եպիսկոպոսի Ազիա-
զու¹ պատասխանի յաղագս ի ձեռնադրութիւն անՀաւանութեան² եւ Հրաժարելոյ³:

1 Յաղթեցայ եւ զպարտութիւն խոստովանիմ. Հնազանդեցայ Տեառն եւ ծաղթեցի զնա: Ջի ինձ երանելին Դաւիթ սկիզբն արասցէ բանիս, մանաւանդ որ Դաւթաւն խաւսէր եւ ասկաւին եւս այժմ ի ձեռն նորա բորբառի, այլ եւ կարգս իսկ վայելչակտն է ամենայն սկիզբն աննելով բանի¹ եւ իրաց՝ յԱստուծոյ սկսանել եւ յԱստուած Հանգու-

Or. 2, Tit. Սրբոյն] Տեառն JJ¹J², om. MM¹M² աստուածաբանի] երանելոյն J¹J², mutil. J, om. M եպիսկոպոսի Ազիազու] Անձրանձու եպիսկոպոսի M¹M², եպիսկոպոսի MN անՀաւանութեան] Հաւանութեան J¹J²N

Or. 2,1 1 Յաղթեցայ] Յաղթեցի Ja.c. 2 երանելին] եւ մանաւանդ N արասցէ] om. M¹ 5/6 (անզուցանել] (անզուցել J

Or. 2, Tit.

1) Ազիազու traduit le grec Ναζιαζού, une des formes du toponyme Ναζιανζός les plus usitées, p. ex. dans les *Notitiae episcopatum* les plus anciennes, cfr J. DARROUZES, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae* (Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I), Paris, 1981, p. 212 (1, 409 app. crit.), 237 (3, 339 app. crit.), 259 (4, 430 app. crit.); F. HILD et M. RESTLE, *Kappadokien* (*Tabula Imperii Byzantini*, Bd 2), Vienne, 1981, p. 244-245, bibliogr. ad loc.; L. ZGUSTA, *Kleinasiatische Ortsnamen* (*Beiträge zur Namensforschung*, N.F., Beiheft 21), Heidelberg, 1984, p. 416-417. Dans un texte conservé dans deux homéliaires (*Jérusalem, Saint-Jacques*, 1A [a. 1417] et 154A [a. 1737]), et consacré à l'incorruptibilité du Christ un texte qui comblerait une lacune du florilège intitulé *Sceau de la foi* et daterait donc du VIIe s., une citation de Grégoire est introduite par: ... Գրիգոր Ազազիայ կոչեցեալ աստուածաբան, cfr C. RENOUX, *Le «Sceau de la foi»: une lacune en partie comblée*, dans *H.A.*, 101 (1987), p. 287, l. 38.

2) La leçon de N et de J¹J², «obéissance» au lieu de «désobéissance», résulte d'une confusion du préfixe privatif avec la finale abrégée du mot qui précède.

3) Tit. Τοῦ ἁγίου (Τοῦ κυρίου JJ¹J², om. MM¹M²) Γρηγορίου ... ἐπισκόπου Ναζιαζού (Ναυζιανζού ἐπισκόπου M¹M², ἐπισκόπου MN) ἀπολογία περὶ τῆς ἐν χειροτονίᾳ ἀπειθείας καὶ φυγῆς Arm.

Or. 2,1

1) καὶ λόγου Gr. (408 A 11): λόγου Arm.

ցանել: Եւ պատճառ² առաջին³ ընդդիմանալոյն եւ կարճամտութեան,
 յաղագս որոյ Հեռացայ փախչելով եւ դադարեցի ի ձէնջ ժամանակ ոչ
 սակաւ թերեւս որք փափագեիքդ, եւ կամ այժմ Հանդարտութեան եւ
 փոփոխման, որով դարձեալ զիս ինքն ետու բերեալ ձեզ⁴, այլ ոք այլ
 10 ինչ կարծեսցէ եւ ասասցէ ի սիրողացն զմեզ եւ կամ յատողացն⁵, ոմն
 ոչ թողլով զպատճառսն եւ ոմն ընդունել: Չի եւ ոչ այլ ինչ այսպէս
 Հեշտալի է⁶ մարդկան որպէս խաւսել զաւտարաց իրս, եւ մանաւանդ
 յորժամ⁷ Հանդիպեսցին ի բարեմտութենէ ումեքէ եւ կամ յատելութենէ
 ձգեալք, յորոյ⁸ սիրելի լինի գողանալն իբրեւ զայլ ինչ⁹ ճշմարտու-
 15 թիւն: Բայց ես զճշմարիտան ի մէջ եղից, ոչ ինչ անաչեցեալ, եւ Հայցեցից
 զիրաւացիս իւրաքանչիւրոց մասանց, որք միանգամ ամբաստանեն
 զմեզ եւ որք յաղագս մեր պատասխանիսն առնեն յաւժարամտու-
 թեամբ¹⁰. է ինչ որ ամբաստանեցից զինէն, եւ է որ պատասխանիս
 արարից յաղագս իմ:

2 Եւ զի ի խոնարհ¹ ճանապարհս բանս մեր դիմեսցէ, յաղագս

6 պատճառ] պատճառս JJ¹J² 7 դադարեցի] դադարեցայ N 10 եւ կամ] եւ
 MM¹p.c., կամ M² յատողացն] յատողաց JN, ատողաց J¹ 11 զպա-
 ճառսն] զպատճառն M² 13 բարեմտութենէ] բարեկամութենէ J¹ 14 գողա-
 նալն] անսալն JJ¹J² 14/15 ճշմարտութիւն] ճշմարտութիւն JJ¹J² 15 մէջ]
 մէջ JJ¹J² 16 իւրաքանչիւրոց մասանց] իւրաքանչիւր իրաց վասն J¹J²
 16/17 ab իւրաքանչիւրոց usque ad պատասխան] իսն] mutil. J, textum add.
 man. rec. 17 զմեզ] զմէնջ NM² 17/18 յաւժարամտութեամբ] յաւժարու-
 թեամբ MM¹M² 18 որ] զոր MM¹M² է որ] է ինչ որ J¹

Or. 2,2. 1 ճանապարհս] ճանապարհ M¹M²N

2) ή (408 A 13) om. Arm.

3) πρώτου Gr. (408 A 13) et Arm.: πρὸ τούτου BERNARDI ed., p. 86 (πρὸ τοῦ in app. crit.).

4) Les manuscrits placent ici une ponctuation forte (point final), l'un d'eux (M²) faisant même commencer la phrase suivante à la ligne suivante.

5) τῶν ἢ μισούντων ἢ ἀγαπώντων ἡμᾶς Gr. (408 B 3-4): τῶν ἀγαπώντων ἡμᾶς ἢ (τῶν) μισούντων Arm.

6) ἡδύ Gr. (408 B 5): «suave est» Arm.

7) ἐάν Gr. (408 B 7), cfr BERNARDI ed., p. 86: ὅταν Arm.

8) καί (408 B 8) om. Arm.

9) τὰ πολλά Gr. (408 B 8): τὰ ἅλλα Arm.

10) Le manuscrit (M) de Mxit'ar Ayrivanec'i présente une tendance lexicale classicisante: aux composés de type hellénophile, il préfère souvent le terme simple en usage au Ve s.

Or. 2,2

1) καθ' ὁδόν Gr. (409 A 1): «humili via» Arm.

երկշտուութեան առաջին եղելոյ խաւեցայ²: Չի եւ ոչ ներեմ իսկ պատուհասակո՞ծ լինել յո՞մանց որք ամենայն իմում իրաց³ սպասեն խնամով⁴ գեղեցիկ եղելոցն եւ որ այլազո՞ղ ունիցի, եւ վասն զի է ինչ ի մեզ ի քրիստոնեայսս ընդ որ Հաճեցաւ Աստուած⁵, եւ որք արդէն իսկ պատուհաս եին, եթե որպիսիք ինչ իցեն, պատասխանեաւքս բժշկեցից. բարւոք է⁶ ոչ մեղուցեալ եւ ոչ կարծիք լեալք, մինչեւ ցորքան կարողութիւն իցէ, որպէս⁷ եւ բանն ասիցէ⁸, ոչ զնել⁹ գայթակղութիւն այլոց¹⁰ եւ կամ զլորումն. զի եթե եւ զմի ոք ի փոքունց գայթակղողաց գիտեմք եթե որպէս առանց Հրաժարելոյ եւ ծանրագոյն յանուտ գտտաւորէն¹¹ է պատիժն:

3 Ես¹ կրեցի գայս՝ ով արք՝ ոչ իբրեւ անուումն որ եւ անհանձոր², այլ ոչ³ առաւել, զի փոքր ինչ պարծեցայց, եւ ոչ իբրեւ

2 եւ] *om.* JJ¹J² 3 ամենայն] յամենայն J¹ 4 խնամով] *om.* MM¹M²N գեղեցիկ] ի գեղեցի JN 5 ի քրիստոնեայսս] քրիստոնեայսս MM¹ 6 պատասխանեաւքս] պատասխանեաւք J¹J² 8 բանն] բանն Աստուած N 10 գայթակղողաց] ի գայթակղողաց JJ¹J²

2) και (409 A 2) *om. Arm.*, cfr BERNARDI ed., p. 88.

3) ἐν ἐμοὶ τῶν πάντα *Gr.* (409 A 3): πάντα ἐν ἐμοὶ (τῶν) *Arm.* = litt. «neque enim fero reprehendi a nonnullis qui omnia mea (= mihi) observant...», ce qui fait de Grégoire le sujet de πλήττεσθαι, en arménien.

4) τὰ ἡμέτερα (409 A 4) *om. Arm.*

5) ἐπειδὴ τι... ὁ Θεός (409 A 5-6): litt. «est aliquid nobis apud Christianos [esse] secundum quod consentit Deus» *Arm.*, «nihil est nobis apud Christianos...» M¹, «nihil est nobis Christianis...» MM².

6) καλὸν γάρ *Gr.* (409 A 7): καλόν *Arm.*

7) και *Gr.* (409 A 9): «sicut et» (ὡς και) *Arm.*

8) αἰρή *Gr.* (409 A 9): εἰρή *Arm.* Faute d'iotacisme. Une faute identique — αἰρεθείσης traduit par *սսսցեիս*, c'est-à-dire comme une forme de λέγω — dans la version arménienne de la *Hiéarchie céleste*, IV, 4: *The Armenian Version of the Works Attributed to Dionysius the Aeropagite*, Ed. by R.W. THOMSON (C.S.C.O., 488; *Script. Armeniaci*, 17), Louvain, 1987, p. 16.

9) τιθέναι *Gr.* (409 A 9): «non ponere» (οὐ τιθέναι) *Arm.*

10) τοῖς πολλοῖς *Gr.* (409 A 9-10): «aliis» (τοῖς ἄλλοις) *Arm.*

11) παρὰ τοῦ ἀψευδοῦς *Gr.* (409 A 12): «a verace iudice» (παρὰ τοῦ ἀψευδοῦς δικαστοῦ) *Arm.*

Or. 2,3

1) Ἐγὼ γάρ *Gr.* (409 B 1): Ἐγὼ *Arm.*

2) και ἄσύνετος *Gr.* (409 B 2) *et Arm.*, cfr PG 35, col. 409 n. 58 et BERNARDI ed., p. 88: l'arménien appuie ici une partie de la tradition grecque (famille M) et la version latine de Rufin.

3) μᾶλλον *Gr.* (409 B 2): «non magis» (οὐ μᾶλλον) *Arm.*

արՀամարՀոդ աստուածայնոց արհինացն եւ Հրամանաց: Չի որպէս ի
 մարմնի՝ ոմն իշխան է, եւ նախագաՀ նստի⁴, եւ ոմն իշխեցեալ եւ
 5 ածեալ. նոյնպէս եւ յեկեղեցիս կարգեաց Աստուած Հաւասարութեամբ
 արհինացն⁵, որ ունի ըստ արժանաւորութեամբ, եւ կամ նախախնամու-
 թեամբ, որ զամենայն ի միասին կապեաց⁶, զոմանս ընդ իշխանու-
 թեամբ լինել եւ ընդ Հովուութեամբ⁷, բանիւ եւ գործով առ ի
 պաաշաճան ուղղեալս, եւ զայլս լինել Հովիւս եւ վարդապետս առ ի
 10 Հասասարութիւն⁸ եկեղեցոյ, որք միանգամ քան գյուղիսն են գեր ի
 վերոյք ըստ առաքինութեան եւ առ Աստուած ընտանութեան, բան
 Հոգոյ առ մարմին կամ մտաց առ Հոգի ունելով. զի երկոքին կապեալք
 ընդ իրեարս եւ խառնեալք⁹, նուազն եւ առաւելեալն, որպէս յանդամս,
 յարմարութեամբ¹⁰ Հոգոյն ի միասին Հաստատեալք եւ կապեալք¹¹,
 15 զի կաարեալ ցուցցի մարմին եւ նմին ինքեան Քրիստոսի գլխոյն
 մերոյ սաուզապէս արժանաւոր:

4 Արդ ոչ զայլոց զանիշխանութիւն եւ զանկարգութիւն աւգտակա-
 րագոյն գիտեմ քան զկարգն եւ զիշխանութիւն, եւ ոչ մարդկան, այլ
 սոցա եւ ածենեցուն ոչ ինչ սակաւ որպէս¹ յաղագս մեծամեծացն նոցա
 է վտանգն. որոց մեծ, թէպէտ եւ առաջին բանին² ամբողջ պաՀեցին՝ ոչ

Or. 2,3 5 յեկեղեցիս} յեկեղեցիսն N 7 որ...զոմանս} mutil. J et vac. J¹J²
 10 են} om. MM¹M² 11 առ} om. JJ¹J²MM¹M² ընտանութեան} ընկա-
 լութեան MM¹M² 12 երկոքին} երկոքեան M¹M²N 13 եւ խառնեալք}
 om. JJ¹J²N առաւելեալն} առաւելն MM², առաւել M¹ 13/14 յանդամս...
 Հաստատեալք} om. MM¹M² 14 կապեալք} կազմեալք JJ¹J²

Or. 2,4 4 առաջին} յառաջին MM¹M² պաՀեցին} պաՀիցի MN, պաՀիցին
 JJ², պաՀեցի M¹M²

4) ολον (409 B 5) om. Arm.

5) ἰσότητος νόμος Gr. (409 B 7): ἰσότητι νόμων Arm.

6) ἢ τὰ πάντα συνέδησε Gr. (409 B 8-9): (πρόνοια) ἢ τὰ πάντα συνέδησε Arm.

7) ὅσοις τοῦτο λυσιτελέστερον (409 B 10) om. Arm.

8) Հովիւս եւ վարդապետս առ ի Հաստատութիւն Arm.: Հովիւս եւ վարդապետս ի Հաստատութիւն Eph., 4, 11.

9) L'accord de MM¹M² avec le grec καὶ συγκραθέντα (409 C 1) l'emporte ici sur l'accord de N avec la famille de J.

10) καὶ τῆ ἁρμονίᾳ Gr. (409 C 2): τῆ ἁρμονίᾳ Arm.

11) La leçon կապեալք explique l'omission de MM¹M² comme un saut du même au même, et c'est N qui offre le meilleur texte.

Or. 2,4.

1) ὅσῳ καὶ περὶ Gr. (409 C 8-412 A 1): ὅσῳ περὶ Arm.

2) μὴ σώζοιεν Gr. (412 A 2): σώζοιεν Arm.

- 5 ինչ մեղանչելն, այլ զերկրորդն ունի³ մեղուցելոցն վերստին անդրէն
գալն: Եւ զի այս գեղեցիկ երեւեցաւ եւ իրաւացի, զուգաճաւասար չար⁴
եւ նմանապէս անկարգս՝ ամենեցուն կամելն իշխել⁵ եւ ոչ ումեք ընդ
իշխանութեամբ լինել⁶, մինչ զի թէ ամենեքեան փախչիցին յայսմանէ
եթէ սպասաւորութիւն պարա իցէ ասել եւ եթէ առաջնորդութիւն,
10 կաղասցէ արդեւք մեծագոյն մասամբն եւ ոչ եթէ բարւոք ինչ իցէ⁷
մնասցէ բարւոք եկեղեցւոյ լրումնն: Ուր արդեւք այսուհետեւ եւ յոյց
ոմանց սպասաւորիցէ մեզ Ասաուած խորհրդականաւքն եւ ի վեր
բերելովքն, որ է մեծ⁸ մերոցս եւ պատուականագոյն, ոչ եղելոց
թագաւորի եւ ոչ իշխանի⁹, ոչ քաճանայութեան եւ ոչ պաաարագի, եւ
15 ոչ բոլորովին մեծ ի մեծամեծ սխալանաւք որովք¹⁰ յառաջագոյն
անճաւանեալքն դատապարտեցան:

5 Այլ եւ ոչ աւտար ինչ եւ Հեռի ի կարգէն յոլովից որք զաստուա-
ծայինսն իմաստասիրեցին՝ յիշխել¹ ի վեր ելանել յընդ իշխանու-

5 մեղանչելն] մեղանչել JJ¹J² անդրէն] անդէն N 7 անկարգս] անկարգ
J¹J², անարգս M² 8 փախչիցին] փախչին J¹ 10 կաղասցէ] կաղայցէ
JJ¹J² 10/11 a <մեծ> գոյն usque ad արդեւք] mutil. J, > գոյն մասամբ
<vac.> մնասցէ բարւոք եկեղեցւոյ լրումն: ուր արգ J add. man. rec. եւ ոչ
եթէ բարւոք ինչ իցէ] om. et vac. J¹J² ինչ իցէ] իշխեսցէ MM¹M² 14 եւ
ոչ] եւ MM¹M² 15 որովք] որով JJ¹J²MM¹M²

Or. 2,5 1 կարգէն] կարգէ JJ¹J² որք] ոք JJ¹J² 2 լընդ] ընդ
JJ¹J²M²N

3) ἐκείνου Gr. (412 A 3): «habet» (ἔχει) Arm.

4) ἴσον ἐμοὶ κακόν Gr. (412 A 5): ἴσον κακόν Arm., cfr BERNARDI ed., p. 90 (accord de Arm. avec les témoins de la famille N).

5) ἄρχειν ἐθέλειν Gr. (412 A 6): ἐθέλειν ἄρχειν Arm.

6) δέχεσθαι Gr. (412 A 6-7): ἄρχεσθαι Arm., cfr PG 35, col. 411 n. 72 et BERNARDI ed., p. 90: la version arménienne appuie une leçon offerte à la fois par des témoins des deux familles grecques, et par la traduction latine de Rufin d'Aquilée.

7) ἔτι Gr. (412 A 9): ἔστι Arm.

8) μέγιστόν ἐστι Gr. (412 A 12): ἔστι μέγιστον Arm.

9) οὐδὲ ὄντος ἄρχοντος Gr. (412 A 13-14): οὐδὲ ἄρχοντος Arm., cfr BERNARDI ed., p. 92: առանց թագաւորի՝ եւ առանց իշխանի՝ եւ առանց պաաարագի... եւ առանց քաճանայութեան Os. 3, 4.

10) οἷ Gr. (412 A15): οἷς Arm.

Or. 2,5

1) τὸ (412 B 3) om. Arm.

Թեամբն եղելոց, եւ ոչ արտաքոյ աւրինաց² իմաստասիրութեան սա-
 ճանաց բերէ թշնամանս³. որպէս եւ ոչ նաւաւարի որ ի քաջացն է՝
 5 զխելան ունել նաւին⁴ եւ ուղղողին գեղեցկապէս որ Հողմոցն զգուշա-
 նայ՝ Հաւատալ զղեկսն. եւ եթէ ախորժես, զինուորի առաքինւոյ՝
 դասապետելն եւ դասապետի բարւոյ՝ զաւրաւարելն եւ զամենայն
 պատերազմին⁵ զիշխանութիւն ի ձեռն առնուլ: Բայց ոչ միայն, այլ⁶ եւ
 զոր ինչ կարծեսցէ ոք թերեւս յամենեւին իսկ յանտեղեացն եւ ի
 10 վատթարացն որք դատին զայլոց իրս իւրեանց ախտիւքն, պատկառեցի
 յաշտիճանին կարգէ ցանկութեամբ մեծագունին: Ոչ այնպէս ես աստուա-
 ճային մեծութեանն եւ կամ մարդկային նուաստութեանն անտեղեակ,
 մինչ զի ոչ մեծ կարծել ամենայն լեալ բնութեանս՝ եւ որպէս ինչ ոք
 մերձենայ առ Աստուած, առ միայն պայծառագոյնն եւ երեւելագոյն⁷,
 15 եւ որ գեր ի վերոյ է քան զամենայն նիւթական եւ աննիւթ բնութեան
 մտքութիւն⁸:

6 Եւ արդ զինչ է զոր ախտացայն եւ կամ¹ ո՞ր բան իմոյ անախտու-

3 աւրինաց] յաւրինաց JN 4 որ ի քաջացն] որ քաջացն JJ¹J², քաջացն
 MM¹M² 5 նաւին] զնաւին JJ¹J² 9 յամենեւին] եւ յամենեւին MM¹M²N
 9/10 ի վատթարացն] վատթարացն MM¹M², վաթթարաց N 10 ախտիւքն]
 ախտիւք JJ¹J² պատկառեցի] պատկառեցի JJ¹J²M¹ 11 ես] om. JJ¹J²
 13 մեծ կարծել] կարծել մեծ JJ¹J²N եւ որպէս] mutil. J, որ այս J¹J²
 14 միայն] միոյն JJ¹J² երեւելագոյն] երեւելագոյն JJ¹J² 15 վերոյ]
 վերոյն N նիւթական] նիւթականս JJ¹J²N բնութեան] բնութիւն JJ¹J²
 15/16 նիւթական եւ աննիւթ բնութեան մտքութիւն] om. MM¹M²

Or. 2,6 1] իցէ J¹

2) τῶν νενομισμένων Gr. (412 B 4): (τῶν) νόμων Arm.

3) οὐδὲ ἔξω τῶν νενομισμένων τῆς φιλοσοφίας ὄρων καὶ φέρον εἰς ὄνειδος Gr. (412 B 4-5): litt. «neque a legibus philosophiae [et] finibus fert contumeliam» (οὐδὲ ἔξω νόμων φιλοσοφίας ὄρων φέρει ὄνειδος) Arm.

4) τὸ πρῶρατεῦσαι Gr. (412 B 6): litt. «primum habere navis» Arm.

5) πολέμου παντός Gr. (412 B 10): παντός πολέμου Arm.

6) οὐ μὴν οὐδ' Gr. (412 B 10-11): «Sed non tantum, sed» ('Աλλ' οὐ μόνον, ἀλλά) Arm.

7) φανοτάτω καὶ λαμπροτάτω Gr. (413 A 2-3): λαμπροτάτω καὶ φανοτάτω Arm.

8) ὑπερέχοντι πάσης ὕλικῆς τε καὶ ἀδύλου φύσεως καθαρότητι Gr. (413 A 3-4): litt. «supra omnis materialis ac immaterialis naturae puritatem» Arm.

Or. 2,6

1) καὶ (413 A 7): «vel» (ի) Arm.

թեանս: Չի եւ ոչ թուեցայ իսկ յուրովից յիս ինքեան յայնժամ կալ
մնալ, եւ ոչ լեալս որպէս ճանաչեինն². այլ այլ յայլմէ ոմն³ եղէ եւ
առաւել քան եթէ բարուք ունել՝ ընդդէմ ձգել եւ զարմանալ: Չայտորիկ
5 զպատճառսն⁴ լուարուք արդէն իսկ յառաջագոյն փափագեալքդ: Առաւել-
ապէս յանվստաՀութեան Հարեալ, որպէս որք յանկարծակի Հարկանին
ճայթմամբ⁵, ոչ ժուժեի խորհրդովքս եւ վասն այնորիկ լուծի զպատ-
կառանսն յամենայն ժամանակի նոպաւ սովորեալ: Եւ զկնի այնորիկ
մտանէր իմն յիս⁶ անձուկ⁷ բարւոյ լռութեան եւ Հեռանալոյն, որոյ
10 ցանկացողն եղէ ի վաղուց Հետէ, որպէս ոչ գիտեմ եթէ այլ ոք որ ի
բանսն են⁸, եւ եթ⁹ ի մեծամեծ դժնդակագոյն վիշտս խոստովանելով
Աստուծոյ¹⁰, եւ ինչ¹¹ ծիաւորեալ յայս, որքան առ նախադրութիւնսն
է լինել, եւ առաւելագոյն զիմ¹² զփափաքումնն բորբոքել Հմու-
թեամբն: Ոչ Համբերեցի բռնադատեալ եւ ի միջոյ յամբոխն մղեալ, եւ
15 որպէս յաստուածայնոց յուճեքէ յանկողոպուտ կենացս յայսցանէ առ ի
բռնաւորութիւն ձգեալ:

2 թուեցայ իսկ} իսկ թուեցայ JJ¹J² ինքեան} ինքեան M¹M² 3 լեալս}
լիալ J, լինել J¹J² որպէս} om. M² յայլմէ} om. JJ¹J² 4 Չայտորիկ}
Չայտորիկ JJ¹J²MM¹M² 5 զպատճառսն} զպատճառն JJ¹J² 6 Հարկանին}
Հասանին MM¹M² 10 ցանկացողն} ցանկացող MM¹M²N 11 դժնդակա-
գոյն} om. JJ¹J² 12 ինչ} մինչ N, է ինչ J¹J² 13 զփափաքումնն} զփափա-
քումն JJ¹J²M²N 14 յամբոխն} ամբոխն J¹M¹M² 16 բռնաւորութիւն}
բռնութիւն MM¹M²

2) ὡσπερ Gr. (413 A 9) et Arm., cfr PG 35, col. 413 n. 81 et BERNARDI ed., p. 94 (accord de l'arménien avec la famille M); ἐγινώσκουμην Gr. (413 A 9-10): «cognoscebant» (ἐγινώσκοντο) Arm.

3) ἕτερος ἐξ ἑτέρου τις Gr. (413 A 10) vel ἕτερός τις ἐξ ἑτέρου, cfr BERNARDI ed., p. 94: ἕτερος ἐξ ἑτέρου τις Arm.

4) Τοῦτου τὰς αἰτίας Gr. (413 A 12) et Arm.: «has causas» (ταύτας τὰς αἰτίας) JJ¹J²MM¹M².

5) τοῖς αἰφνιδίοις τῶν ψόφων καταπλεγέντες Gr. (413 A 13-14): ἀπροσδοκῆτω καταπλεγέντες ψόφω Arm.

6) μέ τις ὕπεισῆει Gr. (413 B 2-3): ὕπεισῆει τις με Arm.

7) ἔρωσ Gr. (413 B 3) et Arm., cfr PG 35, col. 413 n. 84 et BERNARDI ed., p. 94: l'arménien s'oppose ici aux témoins de la famille N du grec et à la traduction de Rufin.

8) ἐσπουδακότων (413 B 5-6) om. Arm., cfr PG 35, col. 414 n. 86 et BERNARDI ed., p. 94 (accord de l'arménien avec la famille M).

9) ἦν Gr. (413 B 6): ἦν Arm.

10) καὶ ἦν ἐν τοῖς μεγίστοις καὶ χαλεπωτάτοις κινδύνοις καθυποσχόμενος τῷ Θεῷ Gr. (413 B 6-7): litt.: «et eram in maximis [et] gravissimis periculis, vovendo [me] Dei» Arm.

11) καὶ (413 B 8) om. Arm.

12) μοι Gr. (413 B 9): μου Arm.

7 Չի ոչ ինչ թուի¹ այնպիսի որպէս կափուցանել զզգայութիւնսն,
 արտաքոյ ճարմնոյ եւ աշխարհի լինել, յիս ինքեան² դառնալ, ոչ ինչ ի
 մարդկայինսն Հպել ոչ ամենայն Հարկաւորութեամբ³, ընդ իս ինքեան⁴
 խաւսել եւ ընդ Աստուծոյ, կեալ գեր ի վերոյ քան զերեւելիսս եւ
 5 զաստուածային ճառսն⁵ միշտ մաքուրս յանձին իմում⁶ բերել անխառն
 ի ստորին կերպարանացս եւ մոլորեցելոցս: Ստուգապէս Հայելի անաղտ
 Աստուծոյ եւ աստուածայնոցն եւ լեալ եւ միշտ լինել, լուսոյ ընդունել
 յաւելուած զլոյս⁷, աղաւտացելոյ՝ զսաստկագոյնն: Արդէն իսկ զՀան-
 գերձելոյ յաւիտենին զբարեացն⁸ զպտուղս շաՀել եւ շուրջ գալ ընդ
 10 Հրեշտակս տակաւին եւս ի վերայ երկրի լեալ՝ լքեալ թողի գերկիր եւ ի
 Հոգւոյն ի վերագոյնսն եղեալ⁹: Եթե ոք ի ձէնջ այսու ցանկութեամբ
 իցէ ըմբռնեալ, գիտէ զոր ասեմս եւ յայնժամու կրիցն ներէ. բայց
 զյոլովս եւ ոչ Հաւանեցուցանեմ¹⁰ ասելովս ամենայն իրաւք¹¹, որոց
 ծաղր իրքս թուին¹² չարաչար անկեալ կացելոց, եթե յիրեանց
 15 անձանց անմտութենէն եւ եթե յանարժանութենէ¹³ պատմութեանն,
 որք բարւոք իրաց զչարն շուրջ դնեն անուն՝ իմաստասիրութեան

Or. 2,7 2 յիս ինքեան] յիս լինքեան M^1M^2 , յիս ինքն N , յինքն JJ^1J^2
 3 մարդկայինսն] մարդկայինսս J 5 ճառսն] ճառս JJ^1J^2 մաքուրս] մաքուր
 M^1M^2 անխառն] անխառնս N 6 ի] om. N 6/7 a եւ մոլորեցելոցս
 usque ad աստուածայնացն եւ] mutil. J , add. man. rec. եւ մոլորելոցս <vac.> եի
 անաղտ ալ եւ անայնոցն. և, եւ մոլորելոցս <vac.> անաղտ... J^1J^2 7 եւ միշտ]
 միշտ M^2 8 Արդէն] Արդէնս MM^1M^2 8/9 զՀանդերձելոյ] զՀանդերձելոց
 JJ^2 9 զբարեացն] զբարեաց JJ^1J^2 , զբարիյն (sic) M 10 լեալ] լեալս
 MM^1M^2 11 Եղեալ] լեալ MM^1M^2 16 անուն] յանուն JM

Or. 2,7

- 1) ἐδόκει μοι Gr. (413 B 15): δοκεῖ Arm. Cfr Or. 20, 1 (PG 35, col. 1065 A 7).
- 2) εἰς ἑαυτὸν Gr. (413 C 1-2) et JJ^1J^2 : ἑμαυτῶ vel εἰς ἑμαυτὸν Arm.
- 3) ἀνάγκη Gr. (413 C 3): ἀνάγκη Arm.
- 4) ἑαυτῶ Gr. (413 C 3): ἑμαυτῶ Arm.
- 5) ἔμφασις (413 C 5) a été compris par le traducteur comme un dérivé, non de φαίνω, mais de φημί, et rendu par ճառ = oratio, sermo.
- 6) ἑαυτῶ Gr. (413 C 5): ἑμαυτῶ Arm., cfr BERNARDI ed., p. 96.
- 7) καὶ (416 A 1) om. Arm.
- 8) ταῖς ἐλλίσει (416 A 3) om. Arm., cfr PG 35, col. 415 n. 90 et BERNARDI ed., p. 96.
- 9) Litt.: «factus», mais Եղեալ peut résulter d'une corruption graphique de Եղեալ = τιθέμενον (416 A 5).
- 10) οὐδ' ἂν πείσαιμι Gr. (416 A 8): «non persuadeo» (οὐδὲ πείθω) Arm.
- 11) Ἰσῶς Gr. (416 A 8): litt.: «omnimode» (πάντως) Arm.
- 12) ἐν γέλῳ τὸ πρᾶγμα δοκεῖ Gr. (416 A 8-9): γέλῳ τὰ πρᾶγματα δοκεῖ Arm.
- 13) ὑπὸ τῶν ἀναξίων Gr. (416 A 10): ὑπὸ τῆς ἀναξίας Arm.

զմնափառութիւնն, գործակից առնելով զմխսանսն եւ զյոլովից չարութիւնն առ ի վաթարսն լեալ պաարաստագոյն, զի մի կողմնն ամենայն իրաւք նոցա սխալեսցի՝ կամ չարն զաւրացեալ եւ կամ բարին անճաւատալի լեալ:

8 Եւ առ այսոքիւք կիրս¹ կրեցի՝ խաւսեցայց² առ ձեզ զամենայն անճառելիսն՝ ոչ գիտեմ եթե վայրաբնակ ինչ եւ եթե ազատ, սակոյն կրեցի. ամաչեցի յաղագս յոլովից³ որք միանգամ ոչ ինչ քոն զբազուսն են լաւագոյնք, այլ եւ մեծ է եթե ոչ սաստկապէս վաթարք, 5 անլուայ ձեռաւք՝ որպէս ասին՝ եւ անխորհուրդք Հոգւովք⁴ ի սրբութիւնսն զինքեանս ի ներքս տանին, եւ նախ քան արժանաւորք լեալք⁵ մերձենան⁶ ի քաւանայութիւնսն, սեպտկան առնեն զբեմն, նեղին եւ մղին ի սուրբ սեղանն, որպէս ոչ առաքինութեան արինակ այլ պատճառ կենաց զկարգն⁷ լեալ կարծեն, եւ ոչ սպասուորութիւն ընդ 10 Համարովք այլ իշխանութիւն առանց քննութեան: Եւ են գրեթե յոլովք ըստ թուոյ եթե որպիսի ինչ եւ իշխեսցեն⁸, Հիքութիւն բարեպաշտութեան⁹ եւ թշուառութիւն պայծառութեան, որպէս¹⁰ ինձ թուին, ի յառաջանալ ժամանակի եւ չարին ոչ եւս ունել որոց իշխեսցենն,

17/18 չարութիւնն] չարութիւնսն JJ²J², զչարութիւն MM¹M²N 19 նոցա] om. MM²M²

Or. 2,8 3/4 զբազուսն] զբազուս M²M² 4 վաթարք] վաթարքն MM¹M² 5 ասին] ասեին M¹a.c.M² Հոգւովք] Հոգւով MM¹M² 5/6 սրբութիւնսն] սրբութիւնս J 6 լեալք] լիալ JJ²N 7 քաւանայութիւնսն] քաւանայութիւնս MM¹M² 8 ի] առ MM¹M² առաքինութեան] առաքինութիւն JJ²J²M² 9 կարծեն] գործեն N 11 որպիսի] որպէս MM¹M²N 12 թուին] թուի M² ի] om. MM¹M² 13 իշխեսցենն] իշխեսցենն MM¹M²

Or. 2,8

1) πρᾶγμα Gr. (416 B 2): «affectus» (πάθη) Arm., peut-être pour *իրս* (πρᾶγμα) avec influence de l'occlusive finale du mot qui précède.

2) γάρ (416 B 2) om. Arm.

3) τῶν ἄλλων Gr. (416 B 5): «multorum» (τῶν πολλῶν) Arm.

4) ἀμύητοις ψυχαῖς Gr. (416 B 7): «profani animis» (ἀμύητοι ψυχαῖς) Arm.

5) γενέσθαι Gr. (416 B 9) et Arm., cfr PG 35, col. 416 n. 99 et BERNARDI ed., p. 98 (accord de l'arménien avec la famille M).

6) προσίεναι Gr. (416 B 9): «accedunt» (προσίαισι) Arm.

7) ταύτην (416 B 12) om. Arm.

8) ἄρχουσι Gr. (416 C 1): καὶ ἄρχουσι Arm.

9) δειλαιοί... ἄθλιοι Gr. (416 C 1): «miseria... infelicitas» Arm.; εὐλαβείας Gr. (416 C 1) et Arm.: εὐλαβείας BERNARDI ed., p. 100.

10) ὥστε Gr. (416 C 2): ὥς (τε?) Arm.

ամենեքեան ուսուցանեն¹¹ փոխանակ ուսեալք Աստուծոյ լինել¹², եւ
 15 ամենեքեան ճարգարէացեալք ճինչ զի¹³ եւ Սաւուղ ընդ ճարգարէս
 ըստ Հնումն պատմութեան եւ առակին: Վասն զի ոչ ինչ այսպէս
 սաստիկ եւ ոչ ըստ ճիւղմ ժամանակի ոչ է եւ ոչ եղեւ, այլ երբեմն այլոց
 զարգացելոց եւ դադարեցելոց, որպէս այժմ քրիստոնէից այսպիսիքս եւ
 թշնամանք եւ սխալանք: Որոց թեպէտ եւ դադարեսցէ բերուծնա՝
 20 լաւագոյն է քան ըստ մեզ, բայց սակայն ատելն եւ ամաչելն մասն է
 բարեպաշտութեան ոչ սակաւ ինչ:

9 Որ է վերջին եւ մեծ ասացելոցս — գամ ի նոյն ինքն արդէն ի
 զլուի բանիս եւ ոչ ստեմ¹, զի ոչ պատշաճ իսկ է որք յաղագս
 այսքանեաց իրաց առնիցեն զբանն — ոչ կարծեի Հաւասար լեալ եւ ոչ
 այժմ վարկանիմ՝ Հաւտի իշխել կամ անդէոց եւ ճարգիւան վերակացու
 5 լինել ոգւոց: Վասն զի անդ բաւական է² ստուարագոյնս եւ գէրս
 ցուցանել զանդեայն կամ զՀաւտն եւ առ այնոսիկ Հայի անդէորդն եւ
 Հովին զտեղիս զիտէ զՋրայեղցս եւ զքաջ արաւտս, ի ներքս մուծանէ
 եւ Հանէ արտաքս ի յարաւտիցն եւ ի ճարակս, Հանգուցանէ եւ դադա-
 րեցուցանէ³ եւ կոչէ սակաւ ինչ ցպովն, բայց յոլովագոյն եւս սուղե-

14 Աստուծոյ] Աստուծոյ J¹J² 15 ճարգարէո] ճարգարէսն JJ¹J² 16 Հնումն]
 Հնում JJ²N 17 սաստիկ] սնտախ MM¹M² միում] մերում J¹ 18 այսպի-
 սիքս] այսպիսիք JJ¹J² 19 թեպէտ] om. M² 20 քան ըստ մեզ] քան զմեզ
 MM¹M²

Or. 2,9 1 արդէն] արդէն իսկ JJ¹J² 2 որք] որ MM¹M² 3 կարծեի]
 կարծէր J¹J² 4 անդէոց] անդոյ JJ¹, անդույ J²N 5 լինել] լիել J, լեալ
 J¹J² 6 կամ] և M² զՀաւտն] զՀաւտին N այնոսիկ] այսոսիկ
 J^{1b} անդէորդն] անգիորդին J^{1b} 7 Հովին] Հովի J^{1b} զիտէ] զիտէ
 N 8/9 դադարեցուցանէ] խաղաղացուցանէ JJ¹J²J^{1b} 9 կոչէ] կոչես
 J^{1b} սակաւ] սակաւիկ MM¹M² 9/10 a ցպովն usque ad ոչ ճի] mutil. J,

11) πάντων διδασκόντων Gr. (417 A 1): «omnes edocent» (πάντες διδάσκου-
 σιν) Arm.

12) εἶναι Θεοῦ Gr. (417 A 1-2): Θεοῦ εἶναι Arm.; ὡς φησιν ἡ ἐπαγγελία (417 A
 2) om. Arm., cfr PG 35, col. 417 n. 3 et BERNARDI ed., p. 100: l'addition de cette
 incise, propre à la famille M en grec, pourrait être le résultat d'une révision des
 œuvres de Grégoire par l'auteur ou son premier «éditeur».

13) εἶναι (417 A 3) om. Arm.

Or. 2,9

1) ψεύσομαι Gr. (417 B 1): ψεύδομαι Arm.

2) ἔξαρκεῖν Gr. (417 B 4-5): ἔξαρκεῖ Arm.

3) ἀναπαύσει τε καὶ ἀποκινήσει Gr. (417 B 9-10): litt. «requiescere-facit et
 cessare-facit» Arm. («requiescere-facit et pacificat» JJ¹J²J^{1b}).

- 10 լովն⁴: Այլ եւ ոչ մի ինչ գործ լեալ Հովուին կամ անդէորդին բայց որքան դուզնաքեայ ինչ մարտնչել ընդ գայլս, եւ եթե երբէք ուրեք զՀիւանդացեալն բժշկեսցէ⁵. այլ յորովագոյն նսցա⁶ զբաւսածք են կաղնիք եւ Հովանիք եւ եղեգունք, եւ ի գեղեցիկ դաւարիսջն⁷ տաւաղել եւ մերձ ի ցուրտ ջուր եւ ընդ սքով տնկանեալ կալ եւ թերեւս տրդելք
- 15 ցանկական ինչ երգել եւ խաւսել⁸ ընդ արջարսն կամ ընդ Հաւտին, զայն պաՀանջին ինքեանք եւ տան եթե ինչ պարարաագոյն իցէ⁹: Բայց առաքինութեան եւ ոչ մի ոք երբէք ի Հովուաց կամ յանդէորդաց Հոգ տարաւ: Վասն զի ո՞վ ոք զառաքինութիւն ի նոցանէ եւ կամ որ նոցա բարիքն են¹⁰ նախ քան զիւր զՀեշաութիւն դիտեաց:

10 Իսկ մարդկան դժնդակ եզելոյ գիտել ընդ իշխանութեամբ լինել վասնզի, յոյժ դժնդակագոյն լինելով եւ¹ գիտելն իշխել մարգկան², եւ

ցարովն. բայց <vac.> եւ սուղելովն այլ եւ ոչ մի *add. man. rec.*, ... յորովագոյն ձայնին եւ սուղելովն *J¹J²* 10 լեալ լինել *MM¹M²* անդէորդին անդիորդ *JJ^{1b}* 12 բժշկեսցէ թժշկիցէ *JJ¹J²J^{1b}N* 13 եւ ի գեղեցիկ ի գեղեցիկ *MM¹M²* դաւարիսջն զաւարոջ *J¹* տաւաղել սաղաւարել *J¹J^{1b}* 14 ցուրտ ջուր ջուր ցուրտ *J¹J²* անկանեալ ընկողմանեալք *J¹*, ընկողմանեալ *J²* կալ մնալ կալ *M²* 15 ցանկական ցանկան *codd.* կամ եւ կամ *MM¹* 17 կամ եւ կամ *J^{1b}MM¹M²* 18/19 *ab* ի նոցանէ *usque ad* դիտեաց *om. J^{1b}*

Or. 2,10 1 Իսկ *om. J^{1b}* Էզելոյ Էզելոց *J¹MM¹M²* 2 գիտելն դիտելն *N*

4) τὰ πολλὰ δὲ τῆ σύριγγι *Gr.* (417 B 11): τὰ πολλὰ δὲ (ἔτι?) τῆ φωνῆ καὶ τῆ σύριγγι *J¹J²*.

5) καὶ ποῦ τι καὶ ἀρρωστοῦν ἐπισκέψασθαι *Gr.* (417 B 13-14): *litt.* «et si interdum aegrotantem curet» *Arm.* (καί² *om. Arm.*).

6) αὐτῶ *Gr.* (417 B 14): «eis» (αὐτοῖς) *Arm.*

7) ἐν καλῶ τῆς πόας *Gr.* (417 B 15-C 1): ἐν καλῇ τῆ πόα *Arm.*

8) μετὰ τοῦ κισσυβίου (420 A 2-3) *om. Arm.*, *cfr PG 35, col. 420 n. 100 et BERNARDI ed., p. 102 (accord de l'arménien avec N).*

9) καὶ τούτων αὐτῶν θοινήσασθαι ἢ ἀποδόσθαι τὸ πιότατον *Gr.* (420 A 3-4): *litt.* «id petunt ipsi et dant si quid pinguius sit» *Arm.*

10) Τίς γὰρ καὶ ἀρετὴ τούτων; ἢ τίς τὸ ἐκείνοις καλὸν *Gr.* (420 A 6-7): *litt.* «Quia quis virtutem eorum vel quod eis bonum est potius quam suam voluptatem spectavit?», *ideo* καὶ et τίς² *om. Arm.*, *cfr PG 35, col. 420 n. 13 et BERNARDI ed., p. 102 (accord de l'arménien avec N).*

Or. 2,10

1) τὸ εἶδέναι *Gr.* (420 A 11-12): «et scire» (καὶ τὸ εἶδέναι) *Arm.*

2) La ponctuation des témoins donne à la phrase le sens suivant: «Hominibus autem difficile est scire sub dominatione esse periculi, multo difficilius est scire imperare hominibus».

5 *δαναιωσανη* *ψηχισανութիւնս* *զայս* *զմերս* *զաւրինաւորս*³ *եւ որ առ*
Աստուած *ածէ*, որոյ որքան է բարձրութիւն *եւ արժանաւորութիւն*,
 5 *նոյնքան* *եւ վտանգն* որ *միտս* ունի: Որում նախ *առաջին* կարաւտա-
նայ, իբրեւ *զարծաթ* *եւ*⁴ *զոսկի* *ամենայն* ուստեք *չըջեալ* *եւ* *յամենայն*
ժամանակս *եւ* *յիրս*, ոչ երբէք *աղտ* ունել⁵ *եւ* *կամ* *պղնձախառն* լեալ *եւ*
 ոչ բերել ինչ *յինքեան* ի վատթար նիւթոյն⁶ *եւ* ի ջերմագունէ Հրոյն
 արժանաւորագունի. *եւ*⁷ *այնքան* *մեծագոյն* լինի⁸ *չարն*, որքան *եւ*
 10 *իշխանութիւն*⁹ *յուզվից*, *զի* *եթե* *մեծ* է քան ի միում *կացեալ* *չարն* ի
յուզվս *ճանապարհորդեալ*:

11 Չի ոչ այնպէս ոչ *ասր* *զներկուածոցն* *ընդունի* *դիրաւ* *զգոյնն*¹,
եւ ոչ *ժաշահոտութեան* *կամ* *զընդդիմակին* որ *մերձենայն*, *եւ* ոչ
Հիւանդագործ ինչ այնպէս *քաջադիր* *ցնդի* ի *յաւղղ* *եւ* *աւղղվ* *աարրա-*
 5 *նայ* *ընդ* *կենդանիս* *զուղղին*՝ որ *ժանտախտ* է *եւ* *անուանի*՝ որպէս *սիրէ*
արագագոյն *յառաջիկացելոյ* *չարութենէն* *լնուլ* *լսողն*, *եւ* *յոյժ* *դիրա-*
գոյն քան *Հակառակաւ*՝ *առաքինութեամբն*: *Եւ* *այս* է որ *ճանաւանդ*
*զրկէ*² *զբարելաւութիւն* *չարութիւնն*, *ընդ* որ *ճանաւանդ* *ես* *զժուարիմ*
զմտաւ *ածելով*, *զի* *բարենախանձ* *իմն* *եւ* *նախաձեռն* *իրք* *չարութիւն* է

3 *գիշխանութիւնս*] *գիշխանութիւն* M^2 *զմերս*] *զմեր* MM^1M^2 *եւ որ*] *եւ* J , որ
 J^1J^2 4 *որոյ*] *որոց* MM^1M^2 {} *om.* M^2 5 *որ*] *որք* MM^1M^2
 6 *ամենայն ուստեք*] *ամենուստեք* M^1M^2 *չըջեալ*] *չըջել* *codd.* 8 *յինքեան*] *յինքեան*
 J^{1b} *նիւթոյն* *եւ*] *նիւթոյն* J^{1b} 9 *չարն*] *չարս* M^2 *որքան* *եւ*] *որքան* J^{1b}
 10 *զի*] *om.* J^{1b}

Or. 2,11 1 ոչ *ասր*] *ասր* M^1M^2 , ոչ *ասէ* N 2 <*ժաշահոտութեան կամ*
զընդ> *դիմակին*] *vac.* J^1J^2 *կամ*] *եւ* *կամ* M^1M^2 3 *Հիւանդագործ*] *Հիւան-*
դագործել MM^1M^2 5 *լնուլ* *լսողն*] *լնու* *զլսողն* J^1J^2 *յոյժ*] *յորժամ* J^1
 7 *չարութիւնն*] *չարութիւնս* $JJ^{1b}N$

3) τὴν ἐν νόμῳ θεῖῳ Gr. (420 A 11): litt. «(imperium) legitimum» (τὴν ἐν νόμῳ) Arm.

4) ἢ Gr. (420 B 1): «et» (καί) Arm.

5) κίβδηλον ἢ χειῖν Gr. (420 B 3): κίβδηλον ἔχειν Arm.

6) ὕλης τῆς χειρόνος Gr. (420 B 4): χειρόνος τῆς ὕλης Arm.

7) ἢ Gr. (420 B 5): καί Arm.

8) ἔσται Gr. (420 B 5): ἔστι Arm.

9) ἀρχῆ Gr. (420 B 6): ἀρχή Arm.

Or. 2,11

1) Ὅδ γὰρ οὕτως οὕτε δευσοποιοῦ βαφῆς μεταλαμβάνει ῥαδίως ὕφασμα Gr. (420 B 10-11): litt. «Neque enim vel lana tincturae contrahit facile colorem» Arm.

2) πλεονεκτεῖ Gr. (420 C 4): *զրկէ*, litt. «laedit», «iniuriam facit» (*pro* *զրկէ*: «amplectitur»?) Arm.

10 եւ ոչ այնպէս ինչ դիւրին որպէս լինել շար, եթե ոչ դիպեացի այնպիսի
 որ զմեզ ածիցէ եւ ոչ մի ոք³. դուն ուրեք է բարւոյն ստացուած եւ զառ
 ի վեր, թէպէտ եւ բազում է որ ձգէն եւ յառաջնկոչէ: Եւ այս է՝ որպէս⁴
 ինձ թուի՝ զոր երանելին Անգէոս իմացաւ ի սքանչելին յայն եկեալ եւ
 ի ճշմարիտ պատկեր⁵. Հարցէք ցքաՀանայս արէնս՝ ասելով՝ եթե միս
 սուրբ ի Հանդերձի յուտելի ինչ կամ յըմպելի կամ յանաւթ Հպեսցի
 15 վաղվաղակի սրբիցէ Հպեալն. եւ պատասխանի տուեալ. Ոչ. Հարցանէ
 դարձեալ թե եւ անմաքրութիւն յայնպիսի ինչ մերձեցեալ ոչ անդէն
 վաղվաղակի փոփոխէր պղծութիւն. եւ ասացաւ՝ ընդունին եւ ոչ
 մաքուրք մնան ի Հաղորդութենէն⁶:

12 Չինչ զայս ասիցէ. որպէս¹ իմ է բանս՝ եթե դժուար ընդունելի է
 բարին մարդկային բնութեանս որպէս եւ Հուր դալար անտառի, եւ
 պատրաստագոյն առ ի շարին ընդունելութիւն յոլովք եւ պաշարձեալք,
 ցողուն ինչ առ կայծակն՝ կարծեմ՝ եւ Հողմով² դիւրաւ բորբոքեալ եւ

9 այնպիսի] այսպիսի MM^1M^2 10 բարւոյն] բարիոք MM^1M^2 11 ձգէն]
 ձգէ $J^1J^2MM^1M^2$ 12 Անգէոս] Անկէոս MM^1 յայն] այն $J^{1b}MM^1M^2$
 14 ինչ կամ] ինչ եւ կամ MM^1M^2 Հպեսցի] *om.* M^2 15 սրբիցէ] սրբեսցի
 $J^1J^2MM^1M^2N$ 16 թե եւ] թե J^2 յայնպիսի] այնպիսի J 17 փոփոխէր]
 փոփոխէի MN , փոփոխէ ի M^1M^2

Or. 2,12 3 առ ի շարին] *finis cod.* J^{1b} 4 *ab* առ կայծակն *usque ad*
 բորբոք > եալ] *mutil.* J *add. man. rec.* կարծեմ] կարծեն J^1

3) και ει (*vel* και ει) μη τύχοι πρὸς ταύτην ἡμᾶς ἄγων μηδεὶς *Gr.* (420 C 8-9):
 ει μη τύχοι τοιοῦτος δὲς ἡμᾶς ἄγει και μηδεὶς *Arm.*

4) δ μοι δοκεῖ *Gr.* (420 C 11): «ut mihi videtur» (δὲς μοι δοκεῖ) *Arm.*

5) Καὶ τοῦτο... εἰκόνα *Gr.* (420 C 11-421 A 2): litt. «Et id est, ut mihi videtur,
 quod beatus Aggaeus animadvertit ad mirandam illam veniens et ad veram
 imaginem» *Arm.*; իմացաւ répond aussi bien à *Gr.* νοήσας qu'à κατανοήσας, cfr
 BERNARDI ed., p. 104 (421 A 1).

6) Ἐρωτήσατε... τῇ κοινωσίᾳ *Gr.* (421 A 2-9): litt. «Petite a sacerdotibus
 leges, dicens: si carnis sanctificata in vestimento a cibo aliquo vel a potione vel a
 vase tangatur, cito sanctificabit quod-tactum-fuerit? Et cum-respondissent: 'Non',
 'Interrogat rursus si et impuritas tali aliquo admota non statim suscepit pollutio-
 nem'; et dicit: 'suscipiunt et non puri manent e participatione'» *Arm.* Le texte
 d'Agg. 2, 11-14, déjà adapté par Grégoire plutôt que littéralement cité, est traduit
 tant bien que mal en arménien à partir du texte de Grégoire, et non à partir de la
 Bible arménienne.

Or. 2,12

1) ὅπερ *Gr.* (421 A 10): «sicut» (ὅσπερ) *Arm.*, cfr *supra* Or. 2, 11, n. 4.

2) ἀνεμον *Gr.* (421 B 1): ἀνέμω *Arm.*

5 Ծախեալ յազագս ցածաբութեան: Վասն զի արագագոյն ոք արդեւք ի սակաւ շարութենէն ընկալցի առաաապէս քան եթե ի խորին առաքինութենէն առ փոքր փոքր, ըստ որում³ եւ ի մեղր սակաւ ինչ աւշինդր վաղվազակի տայ զգառնութիւն, բայց մեղր եւ ոչ եթե կրկնապատիկ ի յաւշինդր զիր զքաղցրութիւնն. եւ փոքր ի խոնարհ քարշեալ քար
10 զգեա բովանդակ ձգէ⁴ արդեւք յառաջիկայն, այլ արգելուլ եւ կամ անդրէն Հատանել դժուարաւ կարասցէ արդեւք եւ Հաւրագոյն ապարան:

13 Արդ նախ առաջին յայսմանէ զոր¹ ասացաքս՝ զարճուրել է արժան, զի մի երեւիցիմք սքանչելւոյն առաքինութեան շար նկարագիրք, մանաւանդ եթե կենդանագրացն ոչ վատթարաց, այլ թերեւս ի յոլովից ի վատթարութեանց սկզբնատիպ². եւ զառակին իրս ոչ ի
5 Հեռուստ տեսանիցեմք³, զայլս բժշկել ձեռնարկելով մեք բորբոսեալ եմք կեղովք:

14 Երկրորդ անգամ թեպէտ եւ ոք սուրբ զինքն յամենայն մեղաց

7 ըստ] ընդ *Ja.c.* սակաւ ինչ] սակաւ ինչ սակաւ ինչ *M*² 8 մեղր] մեղրն *J*²*J*² 8/9 ի յաւշինդր] յաւշինդր *MM*¹*M*² 9 զքաղցրութիւնն] քաղցրութիւնն *J*¹, *a* զքաղցրութիւնն *usque ad* <զարճու>րել *capit. 13 inc., mutil. et restauratus N, ideo vac.* 10 բովանդակ] զբովանդակ *JJ*¹*J*² արգելուլ] արգելուլ *J*, արգելուլ *MM*¹*M*², արգելել *J*²*J*²

Or. 2,13 1/2 է արժան] արժան է *M*¹ 2 սքանչելւոյն] սքանչելւոյ *MM*¹*M*²*N* 5 զայլս] զայլ *JM* 6 կեղովք] մեղաւք *N*

Or. 2,14 1 մեղաց] ի մեղաց *J*

3) ἐπεὶ *Gr.* (421 B 4): litt. «secundum quod» *Arm.*

4) ἔλκύσειεν *Gr.* (421 B 8): ἔλκύσει *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 421 n. 28.

Or. 2,13

1) τοῦτο ὧν εἶπομεν *Gr.* (421 B 11): τούτου (vel τούτων) δ εἶπομεν *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 422 n. 30 et *BERNARDI* ed., p. 106.

2) μάλλον δὲ ζωγράφων οὐ φαύλων ἴσως, τῶν δὲ πολλῶν φαύλων ἀρχέτυπον *Gr.* (421 C 1-2): μάλλον δὲ (τῶν) ζωγράφων οὐ φαύλων, ἴσως δὲ τῶν πολλῶν φαυλοτήτων ἀρχέτυπον *Arm.* Outre le déplacement de ἴσως, l'arménien repose sans doute sur un texte grec du genre de φαύλων ὄντες ἀρχέτυπον, cfr *PG* 35, col. 422 n. 32 et *BERNARDI* ed., p. 106.

3) θεώμεν *Gr.* (424 A 1): «spectemus» (θεῶμεν) *Arm.*, qui a compris θεώμεν comme une forme du verbe θεάω au lieu de θέω.

պահիցէ զոր առաւել¹ եւ ոչ գիտեմք իսկ², եթէ եւ զայս բաւական
 Հանդերձելու՞ն զայլս խրատել յառաքինութիւն: Չի ոչ շար ծիայն ոչ
 լինել է Հաւատացեալ³, զի այս առ ձեռն պատրաստ եւ յոլովից
 5 վատթարութիւն է⁴. այլ եւ բարեաւն զանազանեալ ըստ խոտորել ի
 շարէ եւ առնել զբարի⁵ Հրածայոզի պատուիրանին. եւ ոչ զվատթարու-
 թեան ի բաց ջնջել յոգւոցն զգիծս⁶ ծիայն, այլ եւ զլաւագոյնսն գրել,
 ծինչ զի առաւել ըստ առաքինութեան յառաջագէ՛ծ լինել քան եթէ
 որչափ ինչ իցէ արժանաւորութիւն⁷. եւ ոչ ծի ինչ շափ գիտել զբարւոյն
 10 եւ զի վեր ելանելոյն, եւ ոչ շա՛Հ ծանաւանդ զոր ունին քան եթէ
 սուգանս որ ի բացն զերծանիցի, այլ զնացս առնել ծիշտ⁸ որ առ սոսն
 է ըստ կարգին. եւ ոչ ծե՛ծ ինչ վարկանել եթէ քան զյոլովսն իցեմք
 զանազանեալք, այլ սոյժս վարկանել⁹ եթէ յարժանաւորութենէն նուազ
 իցեմք. եւ պատուիրանաւն շափել, այլ ոչ ծերձաւորացն, ուղղութիւն,
 15 եթէ իցեն շարք եւ եթէ յառաքինութիւն որչափ իցեն եկեալք. ոչ

3 զայլս) զայլսն JJ¹J² յառաքինութիւն) ի յառաքինութիւն JJ¹J² 4 post
 Հաւատացեալ] add. այլ եւ բարեաւն զանազանեալ J²a.c. 5 վատթարութիւն է) է
 վատթարութիւն JJ¹J² խոտորել] խոտորելն JJ¹J² 6 զբարի] զբարին
 JJ¹J² 7 յոգւոցն] յոգւոյն N 8 առաւել] եւ առաւել Ja.c.JJ¹J² 9 ծի] զծի
 JJ¹J², mutil.N շափ] զշափ N 10 զի վեր ելանելոյն] զիվերանաւոյն JJ²,
 զվերանելոյն J¹ եւ ոչ շա՛Հ) ոչ շա՛Հ JJ¹J²N 11 սուգանս] սուգանս M,
 զսուգանս J 13 post եթէ] add. քան զյոլովսն իցեմք զանազանեալք M¹a.c.M²
 15 յառաքինութիւն] յառաքինութիւն N

Or. 2,14

1) ἢ ὥς μάλιστα Gr. (424 A 4): οὐ (= ὅν?) μάλιστα Arm.

2) οἶδα μὲν Gr. (424 A 5): οἶδαμεν Arm.

3) οὐ γὰρ μὴ κακὸν εἶναι δεῖ μόνον τὸν τοῦτο πεπιστευμένον Gr. (424 A 6-7):
 οὐ γὰρ κακὸν μόνον μὴ εἶναι ἐστὶ πεπιστευμένον Arm. L'omission de δεῖ (cfr
 PG 35, col. 423 n. 36) et de τοῦτο donne à la phrase arménienne un sens bien
 différent du grec, litt.: «neque enim malum solum non esse est creditum».

4) τοῦτο μὲν γὰρ καὶ τῶν ὑπὸ χεῖρα τοῖς πολλοῖς αἰσχιστον Gr. (424 A 7-8):
 litt. «quia hoc in manu promptum plerisque turpe est» (τοῦτο γὰρ πρόχειρον καὶ
 τοῖς πολλοῖς αἰσχιστόν [vel αἰσχρον] ἐστὶ) Arm.

5) խոտորել ի շարէ եւ առնել զբարի: cfr խոտորեալ ի շարէ եւ սրա զբարի Ps. 36,
 27.

6) οὐδὲ τοὺς φαύλους ἐξαλείψαι τῆς ψυχῆς τύπους Gr. (424 A 12): litt. «neque
 pravitatis expungere ab animis notas» Arm.

7) ἢ ὅπόσον περίεστιν ἀξιώματι Gr. (424 A 13): ἢ ὅπόσον τί ἐστὶ ἀξίωμα Arm.

8) ἀεὶ ποιεῖσθαι Gr. (424 B 2): ποιεῖσθαι δεῖ Arm.

9) ἀλλὰ ζημίαν Gr. (424 B 4): ἀλλὰ ζημίαν νομίζειν Arm.

փոքրուճք շափովք կշռել զառաքինութիւն, այլ մեծաւ յորմէ ամենայն
 եւ որում զամենայն պարտիճք: ¹⁰

15 Ոչ զայսուիկ¹ զամենեսեան յարմարելի կարծել, որպէս եւ ոչ
 Հասակք ամենեցուն են նոյնք եւ ոչ երեսացն կերպարանք, ոչ կենդա-
 նեացն բնութիւնք, ոչ երկրի պարարտութիւն², ոչ գեղեցկութիւնք եւ
 մեծութիւնք ճառագայթիցն. այլ վարկանել ինքեան զչարութիւն որք
 5 զվատթարութիւնսն գործեն³ եւ որքան ինչ տանջանացն է⁴ որոց եւ
 աւրէնքն ծանունք տեարք են. բայց իշխան է յառաջակալ⁵ ոչ իբրեւ
 զլաւ լինել եւ միշտ ի բարւոքն յառաջագիմանալ⁶, եթե Հանգերձեալ
 իցէ յառաջիկայ առաքինութիւնսն ձգել զյոլովս ի շափն⁷, եւ ոչ
 բռնութեամբ արգելուի⁸ այլ Հաւանութեամբ ածել: Վասն զի ահաճայն
 10 առ բռնաւորութեամբն եւ ոչ մնացտկան է⁹. քանզի սիրէ բռնադա-

16 կշռել] կշռեալ JJ¹J²N 17 որում] որպէս N

Or. 2,15 1 կարծել] կարծեալք Ma.c.M¹M² 2 Հասակք] Հասակ MM¹M²
 եոյնք] եոյնքն JM 4 ինքեան] ինքեանց MM¹M² 5 զվատթարութիւնսն]
 վատթարութիւնսն J, mutil. N 7 լինել] լեալ JJ¹J², mutil. N եւ] այլ եւ
 JJ¹J², <mutil.> եւ N 8 յառաջիկայ] ի յառաջիկայ JJ¹J², առաջիկայ
 M² 10 բռնաւորութեամբն] բռնութեամբն JJ¹J², <mutil.> թքն N pro
 <բռնաւորութեամբն>

10) τῷ μεγίστῳ καὶ παρ' οὐ τὰ πάντα καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα χρεωστούμενην Gr. (424 B 8-9): «sed magno [ponderere], a quo omne et cui omne debemus» (ἀλλὰ μεγίστῳ [σταθμῶ] παρ' οὐ τὰ πάντα καὶ εἰς ὃν [vel ᾧ] [τὰ] πάντα χρεωστοῦμεν) Arm.

Or. 2,15

1) τὰ αὐτὰ Gr. (423 B 12): ταῦτα Arm.

2) ποιότητες Gr. (423 B14-C1): litt. «crassitudo» (πιότης vel πιότητες) Arm., confusion résultant d'une faute d'iotacisme.

3) ἀλλ' ἡγεῖσθαι ἰδιώτου μὲν εἶναι κακίαν τὸ φαῦλα πράσσειν Gr. (423 C 1-3): ἀλλ' ἡγεῖσθαι ἰδιώτου (ἰδιώτων MM¹M²) κακίαν οἱ τὰ φαῦλα πράττουσιν Arm. Le grec ἰδιώτου a été traduit comme un réfléchi d'après le sens de ἴδιος.

4) ἄξια (424 C 3) om. Arm., cfr PG 35, col. 423 n. 43 et BERNARDI ed., p. 110 (omission de la famille N).

5) ἄρχοντος δὲ ἢ προεστῶτος Gr. (423 C 4): litt. «praefecti autem est praecedere» (ἄρχοντος δὲ ἐστὶ προϊστάναί) Arm.

6) προβαίνοντα Gr. (423 C 5): προβαίνειν Arm.

7) εἰς τὸ μέτριον Gr. (423 C 7): εἰς τὸ μέτρον Arm.

8) κατάρξειν Gr. (424 C 7): καθείρξειν Arm., cfr PG 35, col. 424 n. 46 et BERNARDI ed., p. 110 (accord de l'arménien avec la majorité des témoins de la famille N).

9) πρὸς τὸ τυραννικὸν εἶναι καὶ οὐκ ἐπαινετόν, οὐδὲ μόνιμον Gr. (423 C 8-10): πρὸς τὸ τυραννικὸν οὐδὲ μόνιμὸν ἐστὶ Arm.

տեալն, որպէս տունկ բանի¹⁰ ձեռաբ ի մի կողմն ձգեալ, յինքն դարձեալ արձակեալ երթալ. իսկ որ յաւժարութեամբն է յոյժ մնացական¹¹ է միանգամայն եւ զգուշալի, բարեմտութեան կապով պաշտեալ: Ուստի մանաւանդ Հովուել զՀաւտն կամաբ, այլ ոչ Հարկաւորութեամբ, մերս Հրամայեն աւրէնք եւ աւրինադիրք¹²:

16 Բայց եղիցի որ ոչ շար եւ յառաքինութեան եկեալ ծայրագոյն. ոչ սաՀմանաւ իւրք¹ առնելով զՀանճարն, որում զաւրութեան Հաւատացեալ ի յայս Համարձակեցի վերակացութիւն: Վասն զի արդարեւ իսկ² ինձ երեւի արուեստ իմն լեալ արուեստից եւ Հանճար Հանճարոց՝
5 մարդոյ առաջնորդել բազմաբարոյի³ կենդանւոյ եւ ազգի ազգոյ: Ծանիցէ որ արդեւք մարմնոցն բժշկութեան զոգւոցն զբժշկութիւն ընդդէմ քննելով, եւ որքան դժուարագործ զնա գտանիցէ, որքան դժուարագործագոյն եւս որ ըստ մեզս է⁴ Հարցաքննել, եւ բնութեամբ նիւթոյս եւ զաւրութեամբ Հանճարոյն եւ կաաարելութեամբ գործոյն
10 պատուականագոյն: Չի նա առ ի մարմինն առնէ զաշխատութիւնսն եւ յառ ժամանակեայ⁵ նիւթն եւ ի վայր Հոսեալ, ամենայն իրաւք լուծման Հաւանեալ ինքն եւ երբեմն⁶ մարտակցութեամբ արուեստին ըմբռնեսցէ

11 յինքն] ի յինքն M² 12 արձակեալ] արձակել MM¹M², om. JJ¹J² }
vac. 1 lit. J, om. J¹J² 15 աւրէնք] աւրէնքս N աւրինադիրք] աւրինադիր N

Or. 2,16 2 զՀանճարն] զՀանճարս N 3 վերակացութիւն] ի վերակացութիւն JJ¹J²N 4 Հանճարոց] Հանճարոյ M²N 5/6 a բազմաբարոյի usque ad զոգւոցն զբժշկութիւն] mutil. N 7 որքան²] այնքան J¹J² 8 դժուարագործագոյն] զժուարագոյն MM¹M² բնութեամբ] բնութեամբ J¹N 10 զաշխատութիւնսն] զաշխատութիւնս JJ¹J² 11 յառ] առ J¹

10) βία (425 A 1) a été pris pour une forme du verbe βιάω (βιά) et traduit par բանի = βιάται.

11) մնացական = μόνιμος, cfr *supra* n. 19, «permanens, stabilis, constans», *ideo* έννομώτατον Gr. (425 A 2): μονιμώτατον Arm.

12) διακελεύεται νόμος και νομοθέτης Gr. (425 A 5-6): διακελεύουσι νόμος (vel νόμοι) και νομοθέται (νομοθέτης N) Arm.

Or. 2,16

1) ὄρω τίνα Gr. (425 A 10): ὄρω τινί Arm.

2) αὐτή (425 A 12) om. Arm.

3) Sur ce terme բազմաբարոյ, dans un contexte similaire, voir Բ. ՉԴԱԲԵԱՆ, Գրիգորիս Արշարունոյ, Մեկնութիւն ընթերցուածոց (K. ÇRAK'ĒAN ed., Grigor Aršaruni, Commentaire du lectionnaire), Venise, 1964, p. 87-88 (§ 4).

4) ἢ καθ' ἡμᾶς ἐργωδεστέρα Gr. (425 B 2-3): ἐργωδεστέρα ἢ καθ' ἡμᾶς Arm.

5) ἐπίκαιρον Gr. (425 B 6): «momentanea» (ἐπίκαιρον) Arm.

6) κἄν νῦν Gr. (425 B 8): «et nunc» (καὶ νῦν) Arm.

որ ի նմանէ՝⁷ ամբոխն, քանզի կամ Հիւանդութիւն կամ Ժամանակ
ելոյծ, տեղի տալով բնութեան եւ ըստ իւր սահմանս ոչ անցանէ:

17 Բայց որ ըստ ոգւոյն է փոյթ¹ յԱստուծոյ եւ աստուածային եւ ի
վերուստ զազգակցութիւն² ընդունի եւ առ նա ճեպի թեպէտ եւ ընդ
վատթարին կապեցաւ: Թուի թէ եւ յաղագս այլոց պատճառաց, զորս
միտոյն գիտէ որ կապեացն Աստուած եւ եթէ ոք յԱստուծոյ իմաստ-
5 նացաւ զայնպիսի գիտորհուրդ: Բայց որքան ինչ ինձ է ճանաչել եւ որք
ըստ իսս են, երկուց իրաց աղագաւ. միոյ՝ զի նաՀատակութեամբ եւ
մարանչելով տո ստորինսս զվերին փառան Ժառանգիցեմք³, որպէս
ուկի Հոով աստ քննեալք, եւ առաքինութեան մրցանակ այլ ոչ Աստուծոյ
պարգեւ միտոյն ունիցիմք⁴ գլուսացեալսն. այս էր առաքինութեան
10 ծայրագոյն բարի⁵ առնել զբարին եւ մեր, ոչ բնութեամբ միայն
սերմանեալ, այլ եւ յաւժարութեամբ մշակեալ եւ երկոքումբք ինք-
նիշխանական շարժմամբքն: Եւ երկրորդ՝ որպէս զի թէ եւ վատթարու-
թիւն ինչ ձգիցէ առ ինքն եւ ի վերուստ⁶ լուծանիցէ առ սակաւ սակաւ
թանձրութեամբն, զի որպէս է Աստուած Հոգւոյ՝ նոյնպէս եւ⁷ Հոգի
15 մարմնոյ լինիցի, զաստիարակիցէ ինքեամբ սպասաւոր նիւթոյն եւ
ընտանեցուցէ Աստուծոյ զժառայակիցն:

13 Հիւանդութիւն] Հիւանդութեամբ JJ¹J²

14 սահմանս] սահմանն JJ¹J²

Or. 2,17 1 ոգւոյն] ոգւոցն MM¹ յԱստուծոյ] եւ Աստուծոյ MM¹M²
աստուածային] յաստուածային N 2 զազգակցութիւն] զազգայութիւն M² 3 վատ-
թարին] մարմնոյն ի նմանէ J¹J² 4 որ] զոր J¹J² յԱստուծոյ] օտ.
MM¹M² 5 ինձ է] իցէ M² 7 ստորինսս] ստորինս M² 11 post
յաւժարութեամբ] add. սերմանել M¹a.c.M² 12 շարժմամբքն] շարժմամբն
codd. 13 լուծանիցէ] լուծանիցի N 14 Հոգւոյ] Հոգւոյն JJ¹J² Հոգի]
Հոգին M² 15 ինքեամբ սպասաւոր] իսքեամբ նպասաւոր JJ¹J²M, ինքեամբն
պարաւոր M¹M²

7) ἐν αὐτῇ Gr. (425 B 9): «ex illo» (ἐξ αὐτῆς) Arm.

Or. 2,17

1) Τῆ δὲ περὶ ψυχῆν ἢ σπουδῆ Gr. (425 B 14): «Sed quae de anima est cura»
Arm.

2) εὐγενείας Gr. (425 B 15): συγγενείας Arm.

3) κληρονομήσειεν Gr. (425 C 7): «ad haereditatem perveniamus» (κληρονο-
μήσοιμεν) Arm.

4) ἐχῆ Gr. (425 C 9): «obtinemus» (ἐχωμεν) Arm.

5) καὶ τοῦτο δὲ ἦν ἄρα τῆς ἀκρας ἀγαθότητος Gr. (425 C 9-10): «hoc erat
virtutis summa bonitas» (τοῦτο [δὲ] ἦν ἀρετῆς [legitur pro ἄρα τῆς] ἀκρα
ἀγαθότης) Arm.

6) ἀνω θεῖη Gr. (428 A 4): «desuper» (ἀνωθεν) Arm.

7) ὅπερ... τοῦτο Gr. (428 A 5-6): «sicut... sic ei» (ὥσπερ... οὕτως καὶ) Arm.

18 Չտեղիս եւ զժամանակս եւ զՀասակս եւ զժամս եւ զայսպիսիս
բժիշկ գիտէ, դեղ տալով եւ կերակրովք եւ պաշելով¹ ի վնասակարէն,
որպէս զի ճի ընդդէմ ինչ լինիցի արուեստին ի Հիւանդութեան փափա-
գունն. է երբէք եւ խարանաւք եւ Հատմամբք եւ դաժանագոյն բժշկու-
5 թեամբք², եւ այլ երբէք յորժամ եւ որովք վարիցին: Ոչ այսքան ոչ
ինչ³, թեպէտ եւ յոյժ տաժանելի է եւ դժնդակագոյն երեւի, որքան
զսովորութիւնս եւ զախտս եւ զվարս եւ զյաւժարութիւնս եւ որ այլ
ինչ⁴ սոյնպիսի ի ճեղ տեսանել եւ բժշկել, եւ զամենայն որ ինչ
զազանային եւ վայրագ արտաքս քան զսաՀմանսն Հանել ի լծակցու-
10 թենէս ճերմէ՝ զամենայն որ միանգամ Հանդարտագոյն եւ Աստուծոյ
սիրելի ի ներքս ածել⁵ եւ Հաստաաել⁶ իրաւամբք յոգւոջ եւ ի մարմնի,
ոչ վատթարին զլաւագոյնն ՀարստաՀարել թոյլ տալով՝ որ է ճեժ
անիրաւութիւն⁷ այլ իշխանականին եւ առաջնորդականի բնութեամբ
զերկրորդսն Հնազանգեցուցանել, որպէս⁸ եւ աւրէնք աստուածայինք
15 գեղեցկապէս⁹ ունին յամենայն նորա յարարածս, որք միանգամ երեւե-
լիք են եւ որք գեր ի վերոյ քան զզգայութիւնս:

19 Տեսանեմ եւ զայն, զի յայնցանէ իւրաքանչիւր ոք յորսց թուեցտքն¹,

Or. 2,18 2 բժիշկ գիտէ] գիտէ բժիշկ MM¹M² 3/4 փափագունն] փափա-
գունն JJ¹J² 12 ՀարստաՀարել] ՀարստաՀարեալ J 15 յարարածս] արա-
րածս MM¹M²

Or. 2,18

1) Les formes verbales *φαρμακεύσει*, *διαιτήσσει* et *τηρήσει* (428 A 13-14) ont été prises pour des datifs de *φαρμάκευσις*, *διαίτησις* et *τήρησις* et traduites en arménien par des instrumentaux.

2) *καὶ τοῖς αὐστηροτέροις τῆς θεραπείας* Gr. (428 B 1-2): *καὶ (ταῖς?) αὐστηροτέροις θεραπείαις* Arm.

3) *ὄν* (428 B 2) om. Arm.

4) *τι ἕλλο* Gr. (428 B 5): *ἕλλο τι* Arm.

5) *ἀντειαγαγεῖν* Gr. (428 B 8-9): *εἰσαγαγεῖν* Arm. Ayant mis sur le même pied, au moyen de deux infinitifs juxtaposés, l'idée d' « extirper du composé... » et celle d' « introduire... », le traducteur a supprimé la notion d'échange, et du même coup le préverbe *ἀντ-*.

6) *καὶ βραβεῦσαι* (428 B 9) om. Arm., litt.: « et confirmare iuste in anima et in corpore ».

7) *ἥπερ ἀδικιών ἢ μεγίστη* Gr. (428 B 11-12): « quod est magna (i.e. maxima) iniustitia » Arm.

8) *ὡσπερ* Gr. (428 B 13) et Arm., cfr BERNARDI ed., p. 114 (accord de l'arménien avec deux témoins de la famille M).

9) *καὶ* (428 B 13) om. Arm.

Or. 2,19

1) *ἐκείνων μὲν ἕκαστον ὄν ἀπηριθμησάμην* Gr. (428 C 1-2), *ἐκείνων μὲν ὄν ἀπηριθμησάμην ἕκαστον* BERNARDI ed., p. 114: « illorum quidquid quorum ».

որպէս բժիշկն պաշտէ նոյնպէս ունի բնութիւն եւ նոյնպէս կայ ծնայ², ոչ ինչ ընդդէմ արուեստաւոր է յինքենէ խարզախելով³ եւ ոչ Հակառակ խաբէ որք ըստ արուեստին գործիցին⁴: Այլ եւ զնստուցանէ եւս
 5 ճանաւանդ զնիւթն բժշկութիւն, բայց եթե ուրեք զուզնաքեայ ինչ ի ներքս անկցի աշխատացելոյն անկարգութիւն, զոր եւ պաշտէ եւ ի բաց Հատանել ոչ է զժուարին: Բայց մեզ եւ Հանճարն եւ ինքնասիրութիւն եւ պարտեալն լինել դիւրաւ ոչ գիտել եւ ոչ ներել⁵ իբրեւ պատերազմ իծն Հակառակ մարտակցացն լինի, եւ որքան ի ներքս բերել պատշաճ
 10 էր զփոյթն մերկացուցանելով⁶ զՀիւանդութիւն բժշկացն, այնքան մինչ զի ի բժշկութենէն փախչել ի ներքս մուծանիմք, եւ լինիմք քաջք ըստ մեզ ինքեանց եւ ըստ առողջութեան մերում Հանճարեղք:

20 Քանզի¹ ծառայաբար զմեղսն զողանամք, իբրեւ զախա ինչ խղիւսայթեալ եւ չարաբարութեամբ² ի խորս յոգւոջն ծածկենք, որպէս թե եւ զանխլանայցենք եւ ի մեծ ականէն Աստուծոյ³ եւ յիրաւանցն

Or. 2,19 2 բժիշկն] բժիշկքն J 4 եւ զնստուցանէ եւս] եւս զնստուցանէ MM¹M², եւ նստուցանէ եւս JJ¹J²N 6 տնկցի] անկանիցի JJ¹J² աշխատացելոյն] աշխատացելոցն JJ¹J² եւ ի բաց] ի բաց M² 7 մեզ] om. JJ¹J² 8 պարտեալն] պատմեալն MM¹M² 9 մարտակցացն] մարտկացն JJ¹J² 11 մուծանիմք] մուծտնեմք JJ¹J² 12 ըստ] om. N

Or. 2,20 2 խղիւսայթեալ] խղիւսայթեալք Ma.c.M¹a.c.M² խորս] խորս M, խորոյ M² յոգւոջն] ոգւոջն M², ոգոջն M 2/3 որպէս թե] որպէս զի թե MM¹M²

enumeravimus» (ἐκείνων [μὲν] ἕκαστον ὧν ἀπηριθμήσαμεν) *Arm.* L'arménien appuie l'ordre des mots du texte de la *PG*; d'après l'apparat critique de l'édition de J. Bernardi, cet ordre est présenté par un témoin de la famille N et deux autres de la famille M: la version reflète-t-elle ici une contamination ancienne entre ces deux familles? Sur l'expression, voir *infra* Or. 2, 33, τῶν ἄλλων ὧν ἀπηριθμησάμεν ἕκαστον *Gr.* (441 A 12-13): յոյլոցն զորոց թուեցաքն զհիրաքանչիւր որ *Arm.*

2) ὡς τῷ θεραπευτῇ... οὕτως μένει *Gr.* (428 C 2-3): litt. «ut medicus observat, sic habet natura et sic manet» *Arm.*

3) πανούργως *Gr.* (428 C 4): πανουργῶν *Arm.*

4) προσαγομένοις *Gr.* (428 C 5-6): «qui laborent» (ἐργαζομένοις) *Arm.*, qui suppose peut-être la leçon grecque εἰσαγομένοις, cfr BERNARDI ed., p. 114.

5) μέγιστον πρὸς ἀρετὴν ἐστὶν ἐμπόδιον καὶ (428 C 10-11) *om. Arm.*

6) γυμνοῦν *Gr.* (429 A 2): γυμνῶν *Arm.*

Or. 2,20

1) Ի (429 A 8) *om. Arm.*, à moins que l'arménien բանիցի ne résulte d'une corruption de կամ զի.

2) κακότηδες *Gr.* (429 A 9): κακοήθως *Arm.*

3) ὡς καὶ τὸν μέγαν λήσοντες ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ *Gr.* (429 A 10-11): ὡς καὶ λήσοντες καὶ τὸν μέγαν ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ *Arm.*

եթե ի ճարդկանէ զանխլանայցեմք. կամ պատճառիմք պատճառաւք
 5 մեղաց⁴, բանս ջատագովութեան⁵ աստիցն գանելով. կամ զլսելիսն
 խնումք իբրեւ զիժ խուլ որ խնուցու զականջս⁶, ոչ լսել զձայն
 թովչաց⁷ Հակառակեմք եւ ոչ զեղ ընդունել յիմաստուն դեղատուէն⁸
 որով Հիւանդութիւն ոգւոցն բժշկի. եւ կամ ի վախճանին, յանդգնա-
 գոյնք քան զմեզ լինիմք եւ յաւուրք⁹ եւ յոյսնապէս անամաւթանամք
 10 առ մեզսն եւ առ նոցին բժշկութիւն¹⁰, մերկ գլխով՝ ըստ ասացելուն՝
 յարձակեալք առ ամենայն խելագարութեան անարէնութիւնս¹¹, եւ
 կամ թե ինչ այլ այնպիսոյ աստի տիրական է անուն. եւ զորս սիրել
 իբրեւ զբարեգործս էր պարտ եւ արժան, ի նոցանէ իբրեւ ի թշնամեաց
 վրէժ առնումք, ատելով ի դրունս զյանդիմանիչս եւ զարշելով ի սուրբ
 15 բանէն, եւ վարկանիմք մանաւանդ պատերազմել որք առ մեզ են
 բարեմիտքն եթե առաւել ինչ նոցա¹² չարագործիցեմք¹³, որպէս որք
 զիւրեանց զմարմինսն ուտիցեն զմերձաւորացն ծախել կարծեցեալք:

21 Այսոքիկ են որովք եւ զմեր բժշկութիւնս քան զմարմնականսն

4 պատճառաւք] պատճառանաւք MM¹M² 6 խնումք] խնուցումք MM¹M²
 8 բժշկի] om. JJ¹J² 8/9 յանդգնագոյնք] յանդգնագոյնքն M² 9 յաւուրք]
 յաւուր MM¹M² 10 մերկ] մերս N գլխով] գլխովք MM¹M² 11 յար-
 ձակեալք] յարձակս լեալք J¹J² խելագարութեան] խելագարութեանքն J¹J² 12 ինչ
 այլ] այլ ինչ MM¹M² աստի] om. J¹J² է] om. M² սիրել] սիրելի
 N 13 ի նոցանէ] եւ ի նոցանէ M² 15 որք] որ J¹J² 16 բարեմիտքն]
 բարեմիտք J¹J² նոցա] eras. J, յաջողակս J¹J² չարագործիցեմք] չար
 գործիցեմք N, գործիցեմք J¹J² 17 զմարմինսն] մարմինսն JJ¹J²

Or. 2,21 1 բժշկութիւնս] բժշկութիւնս JMM²

4) Comparer Ps. 140, 4: պատճառել զպատճառս մեղաց.

5) λόγους συνηγόρους Gr. (429 A 13): litt. «verba defensionis» Arm.

6) ἀσπίδος κωφῆς καὶ τὰ ὄτα βουούσης τρόπον Gr. (429 A 14-15): litt. «instar aspidis surdae, quae obturat aures (suas)...» Arm.

7) Cfr Ps. 57, 5-6, e.a. զձայն թովչի.

8) φαρμάκοις (429 B 2) compris au sens de «médecin» au lieu de «remède», litt. «neque curari a sapiente curatore» Arm.

9) ἢ τὸ τελευταῖον. οἱ γε τολμηρότεροι ἡμῶν καὶ γενναίότεροι Gr. (429 B 3-4): litt. «aut postremo audaciores quam nos sumus et temerarii» Arm.

10) καὶ τοὺς ταύτης θεραπευτάς Gr. (429 B 5-6): καὶ πρὸς (τὴν) ταύτης θεραπείαν Arm.

11) χωροῦντες πρὸς πᾶσαν παρανομίαν — ὦ τῆς παραπληξίας Gr. (429 B 6-8): χωροῦντες πρὸς πᾶσαν (vel πάσης) παραπληξίας παρανομίαν Arm.

12) ἡμᾶς αὐτοὺς Gr. (429 B 13): αὐτοῖς (ἀρίστοις? J¹J²) Arm.; cfr LAZ. PHARB., էր յաջողակ ի գործս պատերազմի (N.B.H., II, p. 330).

13) κακῶς δρᾶσωμεν Gr. (429 B 13): κακοδρᾶσωμεν Arm.

դժուարագործագոյն գնեմ երկայնութեամբ եւ յաղագս նորին պատուա-
կանագոյն, եւ զի նմա սակաւ ինչ ի խորոջ¹ տեսեալ լինի՝ յերեւելիսս
է² յոլովագոյն իրացն գործն. իսկ մեզ ի գաղտնիս սրտին մարդոյ է
5 բժշկութիւն³ եւ փոյթն, եւ ընդ ներքինսն մեզ է մարտնչել եւ ընդդէմ
պատերազմի կոհին, որպէս զի⁴ մեզ ինքեանց զինուքն մերովք ընդդէմ
վարի⁵ որ յոյժ դժուարագոյնն է՝ մեղացն մաՀու մատնէ: Եւ առ
այսոսիկ յոլովի եւ բազմապատիկ եղելոյ Հաւատոյն, եւ մեծագունի
եւս⁶ առ ի յԱստուծոյ գործակցութեան, ոչ սակաւ եւ մերոյ Հակառակ
10 արուեստաւորութեան՝ որպէս զիս ինքն Հաւանեցուցանեմ՝ պէտք են, եւ
բանիւ եւ գործով տեսեալ, եթե պատշաճ է գեղեցկապէս մեզ բժշկու-
թիւն ընդունել եւ զմաքրութիւն եւ որպէս արաւելագունի իմիք արժա-
նաւոր լինել պատուականին յորոց ունիմք՝ զանձինս⁷:

22 Եւ երկաքանչիւրոց բժշկութեանց կատարած, այս եւս մեզ առ ի
քննութիւնս նուագեալ է՝ միովն զառողջութիւն զբարւոք ունել¹ մարմ-
նոյն կամ զլեալն պաՀել եւ կամ զի բաց գնացեալն վերստին կոչել,
յորոց չէ եւս է յայտ եթե բերիցէ ինչ արդելք ստացողացն, այլ եւ

2 դժուարագործագոյն] դժուարագոյն MM^1M^2 4 գործն] գործս MM^1M^2 ,
գործ JJ^1J^2 7 դժուարագոյնն] դժուարագոյն J^1J^2 մատնէ] վատնէ MM^1M^2
8 յոլովի] յոլովակի J^1J^2 Հաւատոյն] Հաւատոցն M^1M^2 9/10 ab Հակառակ
usque ad զիս ինքն] om. J 10 արուեստաւորութեան] տրւեստագործութեան
M պէտք են] vac. M^2 11 պատշաճ է] պատշաճ JJ^1J^2 գեղեցկապէս
մեղ] մեզ գեղեցկապէս MM^1M^2 12 post ընդունել] causam orationis prae-
bet J^2 զմաքրութիւն] մաքրութիւն MM^1M^2 13 ունիմք] ունիմքն J^1M

Or. 2,22 1 երկաքանչիւրոց] գերկաքանչիւրոց JJ^1N , զիրաքանչիւրոց
 MM^1M^2 բժշկութեանց կատարած] բժշկութեան զկատարած JJ^1 , բժշկութեան
կատարած MM^1M^2N այս] այլ M^1 3 կամ] եւ կամ MM^1M^2 զլեալն]
զի [եալն J պաՀել] om. J գնացեալն] գնացեալսն MM^1M^2N 4 է յայտ
եթե] է յայտ է էթէ J, է յայտ է թէ J^1 , է յայտ թէ N

Or. 2,21

1) τῶν ἐν τῷ βᾶθει Gr. (429 C 4): ἐν (τῷ?) βᾶθει Arm.

2) ἡ Gr. (429 C 5): «sit» (ἦ) Arm.

3) πᾶσα (429 C 6) om. Arm.

4) ὅς Gr. (429 C 8): «ut» (ὅς) Arm.

5) καθ' ἡμῶν (429 C 9) compris au sens de ἡμετέρων, litt. «qui nobismetipsis armis nostris contra utitur» Arm.

6) δὲ τῆς Gr. (429 C 12): δ' ἔτι Arm.

7) εἰ δεῖ καλῶς ἡμῖν. .. τὰς ψυχὰς Gr. (432 A 2-4): litt. «si oportet bene nos curationem accipere et purificationem et ut maxima re dignos esse pretiosa quam habemus, anima» Arm.

Or. 2,22

1) ὕγειαυ ἢ εὐεξίαυ Gr. (432 A 9): ὕγειαυ εὐεξίαυ Arm.

- 5 Հակառական² բազում անգամ³ զունդան աւգտեաց, որպէս աղքատութիւնք եւ փարթամութիւնք, փտոք եւ անփառութիւնք, նուաստութիւնք եւ պայծառութիւնք, եւ որք ծիանգամ ի մէջ կան ըստ բնութեան եւ ոչ ինչ ի մին քան եթե ի միւսն Հակամիտիցեն, պիտոյիք եւ յաւժարութեանք ստացողացն զլաւագոյնն եւ կամ զվատթարն առնուլ⁴:
- 10 Բայց սմա յառաջիկայ՝ թողցանել զՀոգին, յափշտակել յաշխարհէ եւ տալ Աստուծոյ, եւ զըստ պատկերին եթե իցէ՝ պաշէլ, եւ եթե վտանգեալ իցէ՝ աւժանդտկել, եւ կամ ի վայր ցնդեալ՝ վերստին ողջացուցանել, բնակեցուցանելով⁵ զՔրիստոս ի սիրտս Հոգւովն, եւ զլուխ՝ Աստուած առնել վերին երանութեան եւ վերնագունի կարգաւորութեան⁶:
- 15

23 Չայս մեզ դաստիարակեն արէնքն¹. զայս ի մէջ Քրիստոսի եւ արինացն մարգարէքն. զայս Հոգւոր արինացն կատարիչ եւ կատարած Քրիստոս². զայս թափեալ սասուածութիւն. զայս առեալ մարմինն. զայս նոր խառնումն³ Աստուած եւ մարդ, մի յերկոցունց եւ ի ձեռն

6 փարթամութիւնք] փարթամութիւնս J¹ փտոք] եւ փտոք MM² 8 ոչ ինչ ի մին] ոչ ինք ի մի MM¹M² 9 յաւժարութեանք] յաւժարամտութեանք N ստացողացն] սասցողացն M¹M² 11 պաշէլ] պաշէալ JJ¹ 11/12 վտանգեալ իցէ] վտանգ էլիցէ M¹M² 12/13 եւ կամ ի վայր ցնդեալ՝ վերստին ողջացուցանել] om. J¹ 13 բնակեցուցանելով] ընդկացուցանելով N post սիրտս] add. մեր JJ¹ 14 առնել] ածել Ma.c.

Or. 2,23 2 արինացն²] արինացս N 3 մարմինն] մարմին MM¹M² 4 խառնումն] խառնումն J¹

2) τὰ ἐναντία Gr. (432 A 11): τῆ ἐναντία (?) Arm.

3) πλείω (432 A 12) om. Arm.

4) λαμβάνει Gr. (432 B 2): λαμβάνειν Arm. (infinitif final).

5) La rupture de construction — instrumental de l'infinitif en arménien au lieu de l'infinitif comme en grec — reflète peut-être une leçon grecque du type de celle attestée par B dans BERNARDI ed., p. 118 et PG 35, col. 432 n. 95 (εἰσοικίσαυ au lieu de εἰσοικίσαι τε [432 B 5-6]).

6) καὶ τῆς ἄνω μακαριότητος τὸν τῆς ἄνω συντάξεως Gr. (432 B 7-8): τῆς ἄνω μακαριότητος καὶ τῆς ἄνω(τέρας) συντάξεως Arm.

Or. 2,23

1) τοῦτο ἡμῖν ὁ παιδαγωγὸς βούλεται νόμος Gr. (432 B 11): τοῦτο ἡμῖν παιδαγωγεῖ ὁ νόμος Arm., cfr Gal. 3, 24: Ապա արէնքն դաստիարակ եղեն մեզ, et GREG. NAZ., Or. 7, 23: τοῦτο ἡμῖν τὸ μέγα μυστήριον βούλεται (785 C. 1-2) Gr., զայս մեզ մեծ խորհուրդն կամի Arm.

2) L'arménien s'accorde avec la remarque de PG 35, col. 432 n. 97.

3) Sur les acceptions théologiques de խառնումն, «mélange», cfr C. RENOUX, La chaîne arménienne sur les Épîtres catholiques. II. La chaîne sur les Épîtres de Pierre (PO 44, 2, n°198), Turnhout, 1987, p. 93 n. 2.

5 միոյն երկոքեան: Յաղագս այնորիկ Աստուած ընդ մարմին միջնորդաւ
 Հոգւոյն խառնեցաւ եւ կապեցաւ զբաժանեալսն ղերկոսեան միջնորդե-
 լով ընտանութեամբն⁴. եւ ամենայն յաղագս ամենեցուն եկն ի մին եւ
 վասն միոյն նախաՀաւրն՝ Հոգին յաղագս անՀնազանդելոյն, մարմինն
 վասն գործակից լինելոյն եւ դատապարտակից⁵, Քրիստոս վասն Աղա-
 10 մայ եղելոյն ընդ մեղաւք, որ վեՀագոյնն է քան զմեղս եւ բարձրագոյն:

24 Այսորիկ աղագաւ ի ներքս էմուտ Հակառակ Հնոյն նորս, եւ
 յաղագս ախտին որ յախտիցն կոչեցաւ¹, եւ յաղագս իւրաքանչիւր
 ուրուք ընդ մերոցն իւրաքանչիւր ոք դեր ի վերոյ քան զմեղ առաւ, եւ
 եղև նոր խորՀուրդ զլորեցելումն յաղագս ախտիցն² ի մարդասիրութենէն
 5 տնտեսութիւն: Վասն այսորիկ ծնունդ եւ կոյս, այսորիկ աղագաւ մսուր
 եւ Բեթղէեմ. ծնունդ յաղագս մոլորութեան³, կոյս փոխանակ կնոջն,
 Բեթղէեմ վասն Եղեմայ, մսուր վասն դրախտին. փոքունք եւ երեւելիք
 փոխանակ մեծամեծացն եւ ծածկեցելոցն: Վասն այսորիկ⁴ Հովիւք

5 այնորիկ] այսորիկ MM^1M^2N մարմին] մարմնի MM^1M^2N 7 ընա-
 նութեամբն] ընառնութեամբ MM^1M^2 8 անՀնազանդելոյն] անՀնազանդելոցն
 M^1N , անՀնազանդեցելոցն M , Հնազանդելոցն M^2 մարմինն] մարմին JM
 9 լինելոյն] լինելոյ MM^1M^2 9/10 Աղամայ] Աղամայն MM^1M^2 10 եղելոյն]
 եղելոյ N վեՀագոյնն է] վեՀագոյն է M^2 , վեՀագագոյնն J

Or. 2,24 1 աղագաւ ի ներքս] ախտին որ յախտիցն J^1 3 մերոցն] մերոյն
 MM^1M^2N 5/11 *a* մսուր *usque ad* Այսորիկ աղագաւ] *om.* M^2 6 կնոջն]
 կնոջ J^2 7 Բեթղէեմ] Բեթղէէմ J^1J^2 մսուր] մսուրն MM^1 8 ծածկեցելոցն]
 ծածկելոց N

4) διὰ τοῦτο Θεὸς σαρκὶ διὰ μέσης ψυχῆς ἀνεκράθη καὶ συνεδέθη τὰ διεστώτα τῇ πρὸς ἄμφω τοῦ μεσιτευόντος οἰκειότητι Gr. (432 C 3-433 A 2): litt. «ob hanc causam Deus carni interventu animae iunctus est et alligavit res-inter-se-disiunctas ambo interventu familiaritatis» Arm.

6) ἡ μὲν ψυχὴν, ἡ δὲ σάρκα (433 A 5) *om.* Arm.

Or. 2,24

1) παθῶν (433 A 11) ayant été pris pour un génitif, le texte arménien s'entend comme suit: «et per passionem (is) qui e passionibus vocatus est».

2) δι' ἀπειθειαν Gr. (433 A 13-14): διὰ πάθη Arm. Sur cette expression, comparer Dav. Inv., *In sanctam Crucem*: ԱրՀնեալ էս, փայտ սուրբ, որ զլորեցելումն Հաւր ցուպ եղեր յարուցիչ եւ գաւազան Հասաառութեան. (*Davidis Invicti Philosophi Opera*, 2e éd., Venise, 1932, p. 18; «An Encomium of the Holy Cross of God» by David the Invincible Philosopher [Engl. transl.], dans *David Anahaghi' The 'Invincible' Philosopher*, Ed. A. K. SANJIAN [Studies in Near Eastern Culture and Society, 7], Atlanta, GA, 1986, p. 92).

3) πλάσεως Gr. (433 B 2): «επιτορῆς» (πλανήσεως *vel* πλάνης) Arm.

4) ἄγγελοι δοξάζοντες τὸν οὐράνιον, εἶτα ἐπίγειον· καὶ (433 B 5-6) *om.* Arm.

10 զփառսն տեսանեն ի վերայ ոչխարին եւ Հովուին, աստղն⁵ առաջնորդէ, մոզքն⁶ երկիր պագանեն եւ ընծայաբերք լինին, զի կոապաշտութիւն կործանեսցի: Այսորիկ աղագաւ Յիսուս մկրտի եւ ի վերուստ վկայի, պաՀէ⁷ եւ փորձի, եւ յաղթէ յաղթողին⁸: Յաղագա այսորիկ դեւք Հալածին եւ Հիւանդութիւնք բժշկին եւ մեծ քարոզութիւն փոքունց ի ձեռս⁹ տուեալ լինի եւ ուղղեալ:

25 Այսորիկ աղագաւ Հեթանոսք խրոխտացան եւ ժողովուրդք խորՀեցան ի սնոտիս¹. վասն այսորիկ փայտ Հակառակ փայտի եւ ընդդէմ ձեռին ձեռք², անարգելութեամբ կարկառեցելոյ՝ առաքինաբար տարածեալք, թուլացելոյն՝ բեւեռաւքն կապեալք, արտաքս ընկեցելոյն
5 Աղածայ՝ աշխարՀ բնակեալ³: Յաղագա այսորիկ բարձրութիւն ընդդէմ կործանմանն, եւ լեղի Հակառակ ճաշակմանն⁴, եւ մաՀ ընդդէմ մաՀու, եւ խաւար յաղագս լուսոյ, եւ թաղումն Հակառակ ի յերկիր դառնալոյն, եւ յարութիւն ի յառնելոյն: Այսորիկ ամենեքեան դասախարակութիւնք իմն եին ի մեզ Աստուծոյ եւ ակարութեանս մերոյ բժշկութիւն, զՀին
10 Աղածն ուսաի անկաւն անդրէն վերստին Հանելով եւ առ փայտն կենաց

9 ոչխարին] ոչխարի MM^1 Հովուին] Հովուի MM^1N 10 մոզքն] մոզք N , մոզ J ընծայաբերք] ընծաբերք J 11 Յիսուս] եւ Յիսուս $Ma.c.M^1M^2$ 12 պաՀէ] եւ պաՀ MM^1M^2 13/14 փոքունց ի ձեռս] փոքունց ի ձեռնս MM^2M^2 , ի ձեռնս փոքունցն $Ma.c.$

Or. 2,25 3 կարկառեցելոյ] կարկառեցելոց JJ^1J^2 4 ընկեցելոյն] ընկեցելոյ MM^1M^2N , ընկելոյ J^1J^2 5 աշխարՀ] յաշխարՀ J^2 բարձրութիւն] բարձր MM^2M^2 6 կործանմանն] կործանման N , կործանն J 7 դառնալոյն] դառնալոյ MM^1M^2N 9 բժշկութիւն] բժշկութեան J 10 կենաց] *om.* N

5) και² (433 B 7) *om.* *Arm.*

6) και (433 B 8) *om.* *Arm.*

7) και² (433 B 10) *om.* *Arm.*, mais voir l'apparat critique *ad loc.*

8) τὸν νικῆσαντα *Gr.* (433 B 11-1) *et Arm.*, cfr BERNARDI ed., p. 122 et PG 35, col. 434 n. 8.

9) La forme *ձեռնս*, attestée par *M*, présente un cas typique de normalisation de la flexion consonantique au pluriel, alors que le pluriel de ce substantif appartient à la flexion vocalique en arménien classique.

Or. 2,25

1) Cfr *Ps.* 2, 1: Ընդէր խոովեցան Հեթանոսք. եւ ժողովուրդք խորՀեցան ի սնոտիս.

2) τοῦ ξύλου... τῆς χειρός *Gr.* (433 C 2-3): ξύλου... χειρός *Arm.*, cfr PG 35, col. 434 n. 9 et BERNARDI ed., p. 122.

3) οἰκειούμεναι *Gr.* (433 C 6): «inhabitantes» (οἰκούμεναι) *Arm.*

4) και στέφανος ἀκάνθινος κατά τοῦ πονηροῦ κράτους (433 C 7-8) *om.* *Arm.*

մերձեցուցանելով, ուստի փայտն զմեզ գիտութեան, ոչ ըստ ժամանակի եւ ոչ ըստ պատշաճութեամբ ճաշակեալ, սւտարագոյց:

26 Այսորիկ մեք սպասաւորութեանս պաշտաւնեայք եւ գործակիցք, որք միանգամ քան զայլս նախաթող նստիմք, որոց մեծ է զիրաքանչիւր զախտս եւ զհիւանդութիւնս ճանաչել¹ եւ բժշկել. մանաւանդ ոչ եւս մեծ, բայց սակայն զայս ասել մեզ բազմացն շարութիւն արար որք 5 յայսմիկ են ի կարգի². այլ մեծագոյն եւս է զայլոցն բժշկել կարել եւ մաքրել Հանճարով եւ որպէս երկոցունց աւգտակարագոյն է³ որք բժշկութեամբն վարին⁴ եւ որք զբժշկութիւն են Հաւատացեալք:

27 Եւ արդ մարմնոցն բժիշկք աշխատութիւնս եւ տքնութիւնս եւ Հոգս ունին¹, եւ այլոցն թշուառութեամբ ինքեանց շահին տրտմութիւնս², ասաց³ ոմն առ նոսա յիմաստնոցն: Եւ է ինչ զոր ինքեանք տաժանին եւ գտանեն, է զոր այլոցն Հանգանակեն եւ ի ներքս բերեալ⁴

11 զմեզ] ըստ մեզ MM^1M^2

Or. 2,26 1 Այսորիկ] Այսորիկ M^2 2 նախաթող] նախաթողք JJ^1N որոց] որ MM^1M^2 3 զախտս] ախտս MM^1M^2 4 բազմացն] զբազմացն J^1 շարութիւն] շարութեան JJ^1 որք] որ MM^1M^2 5 ի կարգի] կարգի JJ^1 7 զբժշկութիւն] բժշկութեան MM^1M^2

Or. 2,27 1 մարմնոցն] մարմնոյն J^1J^2 բժիշկք] բժիշկ MM^1M^2 եւ տքնութիւնս] *om.* N , եւ տքնութիւնս $J^1J^2MM^2$ 1/3 *a* եւ տքնութիւնս *usque ad* տրտմութիւնս] *om.* J 4 տաժանին] ասարժանին JJ^1 գտանեն] գտանին J^1 է զոր այլոցն] եւ է որ զայլոցն J^2 , է որ զայլոցն J , է զոր յայլոցն N

Or. 2,26

1) και² (436 A 12) *om.* *Arm.*

2) Cfr *Or.* 2, 8, 1.8-10.

3) λυσιτελοίη *Gr.* (436 B 2): «utile est» (λυσιτελεῖ?) *Arm.* (iotacisme).

4) χρήζουσι *Gr.* (436 B 3): «(qui) utuntur» *Arm.*, par confusion des verbes χρήζω et χράομαι.

Or. 2,27

1) ἔξουσιν *Gr.* (436 B 8): «habent» (ἔχουσιν) *Arm.*; ἄς ἴσμεν (436 B 7) *om.* *Arm.* Aucune donnée paléographique n'explique l'absence de cette incise en arménien; celle-ci serait-elle une addition de Grégoire de Nazianze, révisant ses œuvres à la fin de son existence, moment propice sans doute aux «peines, veilles et soucis que nous connaissons»?

2) La lacune du manuscrit J s'explique par un saut du même au même տքնութիւնս — արանութիւնս.

3) ὡς (436 B 9) *om.* *Arm.*

4) συνεισφέροντες *Gr.* (436 B 11-12): *et Arm.*: συμφέροντες BERNARDI ed., p. 124, cfr PG 35, col. 436 n. 20.

5 *ճատուցանեն կարաւտելոցն, եւ ոչ ինչ այսպէս փոքր նոցա կամ գտեալ
 եւ կամ ճողոպրեալ եւ ոչ ի նուագիցն, ծինչ զի ոչ մեծ ի յառողջութեան
 ճիտումն եւ կամ ի վտանգիցն Հակառակ մնասցէ*⁵: *Եւ այսոքիկ յաղազս
 ոյր ուրուք: Չի մարդ կեցցէ յոլով աւուրս ի վերայ երկրիս*⁶, *եւ սոյն
 թերեւս ոչ ի Հեզոցն ոք*⁷ *այլ ի դժնդակացն, որում վաղագոյն մեռանել
 10 արդեւք էր լաւագոյն շարն եղելոյ*⁸, *զի մեծութեամբ ախաին ի
 շարեացն ի բաց վճարէր*⁹: *Ապա թե եւ ի բարեացն իցէ*¹⁰, *ցորճան
 կեցցէ: Չամենայն ժամանակն: Եւ կամ զինչ աստի կենաւքս շաՀիցի եւ
 կամ*¹¹ *զլուծանելն Հայցել բարեացն է առաջին եւ զգուշացելոցն*¹² *եւ
 առն ստուգապէս առողջի եւ որ միաս ունիցի:*

28 *Բայց մեզ որոց վտանգն*¹ *է փրկութիւն Հոգւոց, երկայնագունի*²
եւ անծաՀի եւ անծաՀս տանջեցելոյ եւ կամ գովեցելոյ յաղազս շարու-
թեան եւ կամ առաքինութեան, որքան ինչ պարտ իցէ կարծել

5 *կարաւտելոցն* } *կարաւտելոց MN, կարաւտեցելոցն M² գտեալ* } *գտանել*
MM¹M² 6 եւ կամ } *կամ M² յառողջութեան* } *առողջութեան M² 7 եւ*
կամ } *կամ MM¹M² Հակառակ* } *Հակառակն J 8 կեցցէ* } *կեցէ J 12 կեցցէ*
իցէ M² ժամանակն } *ժամանակս J, ժամանակին N շաՀիցի* } *շաՀեցի*
MM¹M² 12/13 եւ կամ } *կամ J¹*

Or. 2,28 2 անջեցելոյ } *անջեցելոց JM² 3 եւ կամ առաքինութեան* } *om.*
N(a.c.?)

5) *ὑποληφθῆναι Gr. (436 C 1): ὑπολειφθῆναι Arm., cfr PG 35, col. 436 n. 22 et BERNARDI ed., p. 124.*

6) *πλείους τὰς ἐπὶ γῆν ἡμέρας Gr. (436 C 2-3): «pluribus diebus super terram» (πλείους ἡμέρας ἐπὶ τὴν γῆν [vel ὑπὲρ τῆς γῆς]) Arm.*

7) *οὐδὲ τῶν ἐπιεικῶν ἴσως Gr. (436 C 3-4): ἴσως οὐδὲ τῶν ἐπιεικῶν τις Arm.*

8) *ἄμεινον ἦν ὄντι κακῶ Gr. (436 C 5): ἦν ἄμεινον κακῶ ὄντι Arm.*

9) *ἵνα τοῦ μεγίστου τῶν ἀρρωστημάτων, τῆς κακίας, ἀπαλλαγῇ Gr. (436 C 5-6): ἵνα τοῦ μεγίστου τῶν ἀρρωστημάτων ἀπαλλαγῇ BERNARDI ed., p. 126: litt. «ut magnitudine morbi a vitiis liberaretur» Arm. J. Bernardi écrit: «L'édition bénédictine ajoute, après ἀρρωστημάτων et en apposition à ce mot, τῆς κακίας. L'ensemble des manuscrits que nous avons collationnés écrivent κακίας sans article. Ce mot nous paraît constituer une glose introduite dans le texte, l'article résultant d'une correction d'éditeur ultérieure» (BERNARDI ed., p. 126 n. 1). La version arménienne contredit cette hypothèse: τῆς κακίας fait partie du texte, et le traducteur n'y a pas vu une apposition.*

10) *θεῖημεν Gr. (436 C 7): «sit» (εἶη) Arm.*

11) *ἦς Gr. (436 C 9): «vel» (ի) Arm.*

12) *ἀσφαλέστατον Gr. (437 A 1): (τῶν) ἀσφαλεστάτων Arm.*

Or. 2,28

1) *τὸ κινδυνευόμενον Gr. (437 A 4): «periculum» (ὁ κίνδυνος) Arm.*

2) *μακαρίας τε Gr. (437 A 5): «longioris» (μακροτέρας) Arm.*

զԼանդէսն³, եւ կամ զորքան պատշաճ լինել Հանճարոյն բժշկել գեղեց-
 5 կապէս եւ կամ բժշկութիւն ընդունել եւ զկեանսն փոխադրել եւ տալ
 զՀոդն Հոգւոյն: Չի ոչ նոցունց է ոչ բանից եւ ոչ յարձակմանց, ոչ էգն
 արուին եւ ոչ ծերութեան մանկութիւն, ոչ փարթամութեան աղքատու-
 թիւն⁴, եւ ոչ խնդամտութիւն տրտմութեան⁵, ոչ որ աշխատին
 առողջին, իշխանք եւ որ ընդ իշխանութեամբ են, իմաստունք եւ
 10 անուամունք, երկչոտք եւ յանդուներ, բարկացողք եւ Հեզք, որք
 ուղղենն եւ զլորեալք:

29 Եւ եթէ Հաւաստեալ¹ քննեսցես, զորքան միջոց որք ընդ ամուս-
 նութեամբն են առ ոչ ամուսնացեալսն, եւ նոցա դարձեալ առ որս
 յանապատսն եւ առ Հաւասարեալսն եւ խառնեալսն², քննեսցելոցն եւ
 անցելոց տեսութեամբ առ որս պարզամտութեամբ ուղղիցեն, քաղա-
 5 քացեացն եւ³ վայրաբնակաց, անմեղացն եւ խորամանկաց, որք յիրսն
 են առ որս Հանդարտութեամբն կեցին, որք փոփոխմամբն վիրտուորին
 առ որս գեղեցկապէսն ընթանան եւ անուամունք են վաթարին:
 Յայսցանէ իւրաքանչիւր ոք առաւելագոյնք ի միմեանց են ցանկու-
 թեամբք եւ յարձակմամբք քան եթէ ըստ մարմնոց տեսակաց զանազա-

6 բանից եւ ոչ] անբանից ոչ MM^1M^2 7/8 փարթամութեան աղքատութիւն]
 փարթամութիւն աղքատութիւն M^1 , փարթամութիւն եւ աղքատութիւն MM^2 8 եւ
 ոչ] ոչ MM^1M^2N տրտմութեան] տրտմութիւն MM^1M^2 10 երկչոտք]
 երկչոտ MM^1M^2 յանդուներ] յանդուներ MM^1 11 ուղղենն] ուղղեն J

Or. 2,29 1/2 ամուսնութեամբն] ամուսնութեամբ JJ^1 3 յանապատսն] յանա-
 պատսն M^2 4 անցելոց] անցելոցն JJ^1 որս] որ MM^1M^2 5 վայրաբնակաց]
 վայրաբնակացն N որք] որ N 6 որս] որ N Հանդարտութեամբն] Հան-
 դարտութեամբ MM^1M^2 որք] որ J , *mutil.* N փոփոխմամբն] փոխմամբն
 N վիրտուորին] վիրտուորեն JJ^1 , *mutil.* N 7 գեղեցկապէսն] գեղեցկապէս
 J^1 *post* ընթանան] *add.* գիտուն J , գիտունք J^1 9 մարմնոց] մարմնոյ M^2

3) εἶναι (437 A 7) *om.* *Arm.*

4) κενία πλοῦτος *Gr.* (437 A 12): «divitiis paupertas» (πλούτῳ κενία; «divitiae paupertas» M^1 ; «divitiae et paupertas» MM^2) *Arm.*

5) εὐθυμῶν ἀθυμοῦντι *Gr.* (437 A 12): «exsultatio tristitiae» (εὐθυμία ἀθυμία; «exsultatio tristitia» MM^1M^2) *Arm.*

Or. 2,29

1) εἶτι (437 B 1) *om.* *Arm.*

2) τῶν τῆς ἐρημίας πρὸς τοὺς κοινῶνικοὺς καὶ μιγάδας *Gr.* (437 B 3-4): «ad eos-qui in desertis et ad coenobitas et permistos» *Arm.*

3) αὐ (437 B 6) *om.* *Arm.*

10 նեալք⁴, եւ եթե ախորժես՝ զտարերացն խառնմունս⁵ եւ գխառնակութիւնս յորոց գոյացաքն⁶:

30 Որպէս¹ ճարմնոցն ոչ գնոյնս զդեղատութիւնս եւ զկերակուրս ծառուցանեն, այլք յայլուծ քաջառողջք² եւ կամ աշխատեալք, նոյնպէս եւ զոգիսն ազգի ազգի բանիւք³ եւ վարուք բժշկեն. եւ վկայք բժշկութեան որոց եւ ախտքն են՝ զոմանս ածէ բանն, եւ զայլս
5 յարմարեն արիւնական⁴, կէսք կարաւտանան գանից, եւ այլք սանձաց: Վասն զի ոմանք են Հեղգք եւ դժուարաշարժք առ ի բարին՝ զորս Հարուածով բանին ընդոստուցանելի է. եւ կէսք ջերմագոյնք քան զչափն Հոգւովն են եւ դժուարընկալք յարձակմամբք, իբրեւ ձիք ինչ քաջք Հեռի յասպարիսէն ընթանան՝ զորս լաւագոյն առնէ արդեւք
10 խեղդելով եւ անդրէն դարձուցանելով բանն:

31 Չոմանս աւզտեաց գովութիւն¹ եւ զայլս պարսաւ, երկորքեան Հանդերձ ժամանակաւ, եւ Հակառակ վնասեաց արտաքոյ ժամանակի եւ բանի: Չկէսս մխիթարութիւն ուղղէ եւ զայլս սպառնալիքն, եւ սոյն ղոմանս ի Հաւտսարութեան յանդիմանել եւ զկէսս գաղտ խրատել:

10 զտարերացն] զտարերացս N 11 յորոց] յորոյ M² գոյացաքն] գոյացաք JJ²

Or. 2,30 1 ճարմնոցն] զճարմնոցն MM¹M² զդեղատութիւնս] դեղատութիւնս M¹M² 2 յայլուծ] այլուծ J¹ 3 զոգիսն] զՀոգիսն M² 6 Հեղգք] Հեղք JJ¹ 7 ընդոստուցանելի] ընդոստուցանելին J 9 յասպարիսէն] յասպարիսի են J զորս] զոր JM 10 խեղդելով] խեղդելովն JJ¹ դարձուցանելով] դարձուցանելովն J

Or. 2,31 1 զայլս] զոմանս M¹a.c. 4 գաղտ] ի գաղտ J¹

4) πλείον ἀλλήλων ἔστιν ὅτε... διαφέροντες Gr. (437 B 10-12): πλείονες (?) ἀλλήλων εἰσίν... διαφέροντες Arm.

5) Sur *խանութիւն* voir supra Or. 2, 23, n. 3.

6) οὐ βέστην ἔχουσι τὴν οἰκονομίαν (437 B 13-C 1) om. Arm. Glose introduite ultérieurement en grec?

Or. 2,30

1) 'Ἄλλ' (437 C 4) om. Arm.

2) ἦ¹ (437 C 6) om. Arm.

3) λόγῳ Gr. (437 C 7): λόγοις Arm.

4) οἱ δὲ ρυθμίζονται παραδείγματι Gr. (440 A 1): litt. «et alios componunt exemplo» Arm.

Or. 2,31

1) ἔπαινος ὤνησε Gr. (440 A 11): ὤνησε ἔπαινος Arm.

- 5 վասն զի սիրեն ոմանք արՀամարՀել զհւրեանց² զխրատսն, բամբասանաւքն³ ողջախոՀացեալք, եւ կէսք առ ազատութիւն յանդիմանչացն անամաւթանալ, սաստելոյն խորՀրդով դասախարակեալք եւ փոխարէն տան վշտակցութեան զՀաւանութիւն:

32 Ոմանց զամենայն պաՀել խնամով Հարկաւոր է մինչեւ ի փոքրագոյնսն, որոց վարկանելն է ծոռացաւնս առնել, յորժամ զայնոսիկ արուեստակից են, իբրեւ զիմաստնագոյնսն Հպարտացոյց¹. եւ զոմանս է զորս եւ անտես առնել լաւագոյն, որպէս զի տեսանել ոչ տեսանելով
5 եւ լսել ոչ լսելով՝ ըսա առակին՝ զի մի առ ամբարՀաւանութիւն զնոսա գրգռիցենք աշխատասիրութեամբ յանդիմանութեան ճնշելով², եւ ի կատարածին առ ամենայն առնիցենք յանդգնագոյնս զՀաւանութեան դեղ եւ զպակառանսն³ քակտելով: Այլ եւ բարկանալի է ոմանց ոչ բարկանալով, եւ անտես առնելի ոչ անտես արարեալ, եւ ի բաց
10 Հրաժարելի ոչ Հրաժարելով, որոց⁴ զայս բնութիւն Հայցէ: Եւ զայլս Հեղութեամբ բժշկելի եւ խոնարՀութեամբ եւ ընդ նոսա յաւժարամիտ լինելի⁵ առ ի քաղցրագոյն յոյսսն. եւ զոմանս յաղթել եւ յոմանց

5 զխրատսն] զխրատսն $J^1MM^1M^2$ 7 խորՀրդով] խորՀրդովք M^1M^2

Or. 2,32 1 Ոմանց] Ոմանք J^1 է] էր J 2 ծոռացաւնս] ծոռացաւն J^1 զայնոսիկ] զայնոսիկ JJ^1 3 արուեստակից են] որ արուեստակիցն են J , արուեստակիցեն N Հպարտացոյց] Հպարտացայց MM^1M^2N 4 անտես առնել] անտեսանել MM^1M^2 5 մի առ] միով N 8 դեղ] *om.* J քակտելով] քակակելով JJ^1 9 առնելի] առնելի է MM^1M^2 10 զայլս] զայս $MM^1M^2Na.c.$ 11 յաւժարամիտ] յաւժարմիտ J 12 յոյսսն] յոյսն JJ^1 յոմանց] ոմանց MM^1M^2

2) ἰδίᾳ (440 B 2) compris comme un pronom personnel réfléchi.

3) πλήθους (440 B 2) *om. Arm.*

Or. 2,32

1) Le texte de J , bien que plus éloigné du grec, offre également un sens acceptable, qui correspondrait au grec ἐπειδὴ τοῦθ' ὁ (au lieu de τοῦτο 440 B 11) τεχνάζουσιν ὡς σοφωτέρους ἐφύσησε.

2) καταβαπτίζοντες *Gr.* (440 B 15-C 1 et n. 48): καταπιάσαντες BERNARDI ed., p. 130, § 32, 1.6-7, et *Arm.*

3) τὸ τῆς κειθοῦς φάρμακον τὴν αἰδῶ διαλύσαντες *Gr.* (440 C 2-3): litt. «persuasionis remedium et pudorem dissolvendo» (τὸ τῆς κειθοῦς φάρμακον καὶ τὴν αἰδῶ διαλύσαντες) *Arm.*

4) ὅσων *Gr.* (440 C 5) et *Arm.* (litt. ὄν): ὅσον *PG* 35, col. 440 n. 49 et BERNARDI ed., p. 130.

5) καὶ τῷ συμπροθυμεῖσθαι *Gr.* (440 C 7): καὶ συμπροθυμητέον *Arm.*

պարտութիւն ընդունել որոց այն աւգտակարագոյն է⁶, եւ կիսոց
փարթամութիւն եւ ճոխութիւն, այլոց աղքատութիւն եւ⁷ դժուարին
15 գործքն քան եթէ զգովելին է՝ Հրաժարելի⁸:

33 Չի ոչ որպէս յառաքինութեան ունի եւ շարութեան, մին լաւա-
գոյն լեալ եւ աւգտակարագոյն միշտ եւ ամենեցուն, եւ միւսն վաթար
եւ վնասակարագոյն. նոյնպէս եւ դեղատութեանս մերոյ մի եւ նոյն
առողջագոյն եւ կամ վրիպանք միշտ եւ նոցունց ցուցանին, որպէս
5 դաժանութիւն եւ կամ Հեղութիւն եւ կամ յայլոցն զորոց թուեցաքն
զիրաքանչիւր ոք. այլ ոմանց այս է բարի եւ պիտանացու, եւ կիսոց
գործեալ Հակառակն¹, որպէս կարծեմ՝ եւ ի միասին խառնին² եւ
ժամանակքն եւ իրքն եւ բժշկելոցն գոյ Հնար աւրինակն. զամենայն³
որոշել բանիւ եւ ի միասին կապել⁴ ի Հաւաստագոյնն մինչ զի գլխաւո-
րելով⁵ զբժշկութիւն ըմբռնել անՀնարին է, թեպէտ եւ յուրվագոյնսն
10 Հասանիցէ ոք խնամակալութեան եւ իմաստութեան. եւ զի⁶ Հմտու-
թեամբ եւ իրացն⁷ բժշկոցի բանին եւ առնն երեւի:

15 զգովելին] զգովելն JJ¹N Հրաժարելի] Հրաժարելի է JM¹

Or. 2,33 1 շարութեան] ի շարութեան JJ¹M¹ 3 դեղատութեանս] դեղատուր-
ութեանս M¹M², դեղատութեանս J¹ 5 եւ կամ Հեղութիւն] կամ եւ Հեղութիւն
JJ¹, եւ կամ եւ Հեղութիւն MM¹M² թուեցաքն] եւ թուեցաքն J, եւ թուեցան J¹
8 իրքն] կամքն Ma.c.M¹a.c.M² բժշկելոցն] բժշկեցելոցն N 9 Հաւաստա-
գոյնն] Հաստատագոյնն J¹ 11 իմաստութեան] իմաստութիւն JJ¹ 12 եւ
իրացն] իրացն JJ¹ առնն] առն J

6) πολλάκις λυσιτελέστερον Gr. (441 A 1): litt. «(alios vincere et ab aliis vinci) quibus hoc utilius est» Arm.

7) ή Gr. (441 A 1): και Arm., cfr BERNARDI ed., p. 130 (cod. S).

8) ή επαινεῖν ή απεύχεσθαι Gr. (441 A 3): litt. «(plus) quam laudare, deprecari» Arm.

Or. 2,33

1) τοῦναντίον (vel τὸ ἐναντίον) πάλιν Gr. (441 A 14): πάλιν τοῦναντίον (vel τὸ ἐναντίον) Arm.

2) ... ὅπως ἂν, οἶμαι, συμπίπτωσιν ... Gr. (441 A 14-15): ..., ὅπως οἶμαι, και συμπίπτουσιν ... Arm.

3) *A (441 B 1) om. Arm.

4) συνιδεῖν Gr. (441 B 2): «complecti» (συνδεῖν) Arm.

5) κεφαλαίω Gr. (441 B 3): κεφαλαίων Arm.

6) ἐπὶ δέ Gr. (441 B 5): ἐπεὶ δέ Arm., cfr BERNARDI ed., p. 132.

7) αὐτῆς (441 B 5) om. Arm.

34 Բոլորովին ճեզ այն է ծանալթ, զի որպէս ի բարւոք¹ ինչ վերածբարձութիւնս եւ ի բարձրագոյնս ելանեն², եւ ոչ զուզնաքեայ ինչ բերեն զՀակածիտութիւն, թեպէտ եւ փոքր երեւիցի, եւ զգուշութիւն նոցա զուգածիտութիւն գտանի³. նոյնպէս եւ սոցա⁴ յոր կողմն եւ
 5 Հակիցէ ոք, եթէ յաղաքս շարութեան եւ եթէ վասն անուսուծնութեան, վասնզ ոչ զուզնաքեայ նոցա⁵ եւ անաջնորդացն⁶ մեղացն զլորումն: Այլ թագաւորական ճանապարհաւ գնալի է ստուգապէս եւ շուրջ
 զիտելի, ոչ յաջ եւ ոչ յաՀեակ՝ որպէս եւ անակքն ասեն՝ խոտորելի է⁷: Այսպէս ախտիցն իրք ունին մերոց եւ այսքան աստ գործ բարւոյ
 10 Հովուին, որ գիտութեամբ ճանաչէ զանձինս Հաւտին եւ անաջնորդէ ըստ Հովուական բանին ուղիղ եւ վարդապետութեան ճշմարիտ Հովուին մերոյ արժանաւորութեան⁸:

35 Բայց զնոյն ինքն բանին բաժանումն, զի ի վերջի ասացից զանաջինսն՝ մերոյն աստուածային բանիւն եւ բարձրագունի¹, որով²

Or. 2,34 1 ի բարւոք] բարւոք N post ինչ] add. ի M² 2 ի բարձրագոյնս] բարձրագոյնս MM¹M², ի բարձրագոյնս J ելանեն] եղանին M¹M², ելանին M 3 փոքր] ի փոքր J¹ երեւիցի] երեւեսցի MM¹M² 5 անուսուծնութեան] անուանութեան JJ¹, անուսունութեան N 8 զիտելի] զիտելի JJ² անակքն] յոտակքն J 9 այսքան] այլս բան MM²

Or. 2,34

1) ἐπὶ κάλου Gr. (441 B 10): ἐπὶ καλοῦ Arm., confusion entre κάλος (κάλως), câble, et καλός.

2) τῆδε ἢ τῆδε ἀποκλῖναι οὐκ ἀσφαλές (441 B 11) om. Arm.

3) Καθόλου δέ... καθίσταται Gr. (441 B 10-14): litt. «In-universum nobis illud est notum, quod quemadmodum in bene sublimitates et altiores gradiuntur, et non parvam ferunt propensionem, etiamsi parva doceat, et securitas eis aequilibrium invenitur» Arm.

4) οὕτω κὰν τούτοις Gr. (441 B 13): οὕτω καὶ τούτοις Arm.

5) αὐτῶ Gr. (441 C 1): «eis» (αὐτοῖς) Arm.

6) τοῖς ἀγομένοις Gr. (441 C 2): «ducentibus» (τοῖς ἄγουσιν) Arm.

7) ἐκκλίνοντας Gr. (441 C 5): ἐκκλιτέον Arm.; cfr Prou. 4, 27: Մի յաջ խոտորիցիս՝ եւ ծի յաՀեակ.

8) καὶ τοσοῦτον ἐνταῦθα τὸ ἔργον. .. καὶ τοῦ ἀληθινοῦ ποιμένος ἡμῶν ἀξίας Gr. (441 C 6-10): litt. «... et tantus eo-loco labor bono pastori, qui scite cognoscit animas gregis et ducit secundum pastoralem legem recte (?) et doctrinae veri pastoris nostri dignitatem» Arm.

Or. 2,35

1) Tous les manuscrits placent une ponctuation forte devant *մերոյն*, auquel J ajoute même une majuscule, donnant à la phrase le sens suivant: «afin de dire en dernier lieu ce qui est premier, par le verbe de l'élément divin en nous et élevé». Sans doute faut-il, contre l'accord des témoins, corriger *բանիւն* en *բանին* et comprendre: «afin de dire en dernier lieu ce qui est premier, le verbe divin en nous et élevé».

2) καὶ ὅν Gr. (444 A 2): litt. «cum-quo» (ϕ) Arm.

այժմ ամենեքեան իմաստասիրեն, թե այլ ոք Համարձակիցի եւ անե-
 նայն մտածութեամբ կարծիցէ, սքանչանամ եւ ընդ այնպիսւոյն ընդ
 5 իմաստութիւն, զի մի ասացից ընդ անմտութիւն: Այլ ինձ իրքն երեւին
 ոչ ի վաթարագունացն եւ ոչ սակաւ ինչ Հոգւոյն, տուլ ըստ ժամանակի
 իւրաքանչիւր ուրուք բանին զկերակրոյն զչափ եւ զաւրինելն³ ի
 դատաստանի զծնարտութիւն մերոց աւանդութեանցն, որքան ինչ
 10 յաղագս աշխարհաց եւ⁴ աշխարհի իմաստասիրեցին, վասն նիւթոյ,
 յաղագս Հոգւոյ, վասն մտաց եւ իմանալի բնութեանց, ի լաւագունացն
 եւ ի վատթարացն, յաղագս որ զամենայնն ի միասին կտպէ եւ որոշէ
 նախախնամութիւն, որքան ըստ յարմարութեան ամենայն թուի⁵ եւ
 ըստ ոչ յարմարութեան ստորինս եւ մարդկային:

36 Եւ եւս որքանք վասն առաջին մերոյ լինելութեան եւ վերջին
 վերստին ստեղծուածոյն, սերինակացն եւ ճշմարտութեանս կապարա-
 նացն¹, եւ Քրիստոսի գալստեանն առաջնոյն եւ վերջնոյ, մարմնանա-
 լոյն եւ շարշարանացն եւ մահուն, որքանք² յաղագս յարութեան, վասն
 5 կատարածի, յաղագս դատաստանի եւ Հատուցմանն փրականին եւ

Or. 2,35 3 Համարձակիցի] Հակառակի MM^1M^2 4 մտածութեամբ] մտու-
 թեամբ J 5 անմտութիւն] իմաստութիւն $M^2a.c.$ 7 բանին] բանի MM^1M^2
 զչափ] զչափն J^2 9 իմաստասիրեցին] իմաստասիրելին M^1M^2 նիւթոյ]
 նիւթս M^2 10 Հոգւոյ] Հոգս M^2 իմանալի բնութեանց] իմաստութեանց
 MM^1M^2 11 զամենայնն] զամենայն M 11/12 ab որ usque ad նախախ-
 նամութիւն] om. J^2 13 յարմարութեան] յարմարութեանէ M^1M^2

Or. 2,36 2 ստեղծուածոյն] ստեղծուածոյս M^1M^2N 3 վերջնոյ] վերջնոյն
 J^2 4 շարշարանացն] շարշարանցն J , շարշարանց J^2 որքանք] որքան
 N 5 Հատուցմանն] Հատուցման MM^2

3) οικονομείν (444 A 8) est, en arménien, objet du verbe διδόναι (444 A 6), non juxtaposé à lui.

4) ἢ Gr. (444 A 9): «et» (καί) Arm.

5) ὅσα τε κατὰ λόγον ἀπαντᾶν δοκεῖ Gr. (444 A.13): ὅσα (τε) κατὰ λόγον (τά?) πάντα δοκεῖ Arm.

Or. 2,36

1) καὶ ἀληθείας καὶ διαθηκῶν Gr. (444 B 2-3): litt. «et veritatis testamento-
 rum» (καὶ ἀληθείας διαθηκῶν) Arm.

2) ὅσα τε Gr. (444 B 5): ὅσα BERNARDI ed., p. 134 (36, l.4) et Arm.

φωτιστορθεγելոյ, եւ³ զլուխ՝ որքանք վասն սկզբնականին⁴ եւ երանելոյն երրորդութեան զմտաւ ածելի է. որքան ինչ⁵ վտանգիցն է մեծագոյն որք լուսաւորելն Հաւատացան, որպէս զի մի ի մի բնութիւն Հաւաքելով զբանն պարտ լինի⁶ բազմաստուածութեան եւ սոսկ թողուլ
10 մեզ զանուանսն, զնոյն Հայր եւ Որդի եւ սուրբ Հոգին կարծեն⁷ :

37 Եւ ի Սաբեղղայ¹ անաստուածութիւն ի նոր յայսմանէ ի լուծանելոյս եւ կամ ի ծիասին խառնակելոյ գան, եւ ոչ առաւել մի զամենայնն եւ ոչ մի զիրաքանչիւր ոք գոլ սաՀմանել, վասն զի փախչի² որ ինչ են ի ծիասին խառնակութեամբն եւ փոփոխմամբն³. եւ կամ ի բազմաց մի
5 գոյացեալ ինչ մեզ եւ անտեղի Աստուած լեալ⁴, որպէս առասպելականքն զկենդանիսն⁵ ստեղծանեն եւ նկարագրեն⁶. ոչ զբնութիւնսն

6 որքանք] որքան N վասն սկզբնականին] փս անսկզբնականին J¹MM¹M²
7 վտանգիցն] վտանգից J² 9 Հաւաքելով] Հաւանելով J post պարտ լինի]
add. մեզ MM¹ 10 մեզ] om. MM¹M² զանուանսն] զանուանս MM¹M²

Or. 2,37 1 եւ ի] ի MM¹M² 5 մեզ] om. M² 5/6 առասպելականքն]
առասպելաբանքն J

3) και τὸ κεφάλαιον Gr. (444 B 8), BERNARDI ed., p. 134 (36, 1.6) et Arm.: τὸ κεφάλαιον AQWT in BERNARDI ed., p. 134.

4) L'abréviation de la préposition վասն en փս a sans doute introduit l'erreur de J¹MM¹M², qui écrivent անսկզբնականին (i.e. *ἀναρχικῆς, ἀνάρχου) au lieu de սկզբնականին (i.e. ἀρχικῆς [444 B 8]). Grégoire de Nazianze n'applique d'ailleurs jamais le terme ἀναρχος à la Trinité.

5) και (444 B 9) om. Arm.

6) δέει Gr. (444 B 12): «oportet» (δει) Arm. Le sens qui résulte de la mélecture est curieux: «pour qu'il n'y ait pas besoin de polythéisme, en réduisant le Verbe à une unique nature».

7) A verbis μήτε εἰς τρεῖς ἢ ἐκφύλους usque ad ἐν ὅροις μένειν τῆς εὐσεβείας (444 B 14-445 A 3) om. Arm. Sur cette omission, cfr *infra* Or. 2, 37 n. 11.

Or. 2,37

1) Σαβελλίου Gr. (445 A 4) et Arm.: σαβέλλιον vel σαβέλλειον nonnulli Graeci codices, cfr BERNARDI ed., p. 138 et PG 35, col. 445 n. 81. Le texte arménien reprend aux mots και [μήτε] πρὸς τὴν Σαβελλίου ἀθείαν (445 A 3-4).

2) εἶναι (445 A 7) om. Arm.

3) φεύγει γὰρ εἶναι ὅπερ ἐστὶν εἰς ἄλληλα μεταχωροῦντα και μεταβαίνοντα Gr. (445 A 7-8): litt. «quia fugit quod sunt mutua commixtione et permutatione» Arm.

4) ἢ σύνθετόν τινα και ἄτοπον ἡμῖν Θεόν Gr. (445 A 8-9): litt. «vel e multis unum existentem nobis et absurdum Deum factum» Arm.

5) τὰ μυθώδη τῶν ζώων Gr. (445 A 9): τὰ μυθώδη (τὰ) ζῶα Arm.

6) σκιαγραφούντας και ἀναπλάττοντας Gr. (445 A 9-10): «configunt et adumbrant» (ἀναπλάττουσι και σκιαγράφουσι) Arm.

Հատանել ըստ Արիոսի բարւոք անուանեալ ծուղութեան, Հրէական
 աղքատութեամբն փակել, եւ ճախանս ի ներքս մուծանելով յաստուա-
 ծային բնութիւնն ոչ ծնիցելուծն միայն⁷ զաստուածութիւն գրել որպէս
 10 զարհուրեալք ինչ մի գուցէ ապականիցի մեզ Աստուածն՝ Աստուծոյ
 Հայր էին⁸ ճշմարտի եւ պատուակցին բնութեամբ. եւ ոչ երիս սկզբունս
 միմեանց Հակառակս կալեալս կամ դասակցեալս զբազմաստուածու-
 թիւն⁹ Հեթանոսական ի ներքս մուծանել¹⁰ յորմէ փախեաքն, եւ ոչ
 յերիս այլացեղոս եւ աւտարս բաժանել ըստ Արիոսի գեղեցկապէս
 15 անուանեցելոյ ծուղութեան կամ անկարգս եւ անսկզբունս եւ որպէս է
 ասել Հակառակաստուածս¹¹:

38 Պարտ եւ արժան է մի այնպէս լինել Հայրասէրս¹ մինչեւ
 զՀայրութիւն² ի բաց բանալ. վասն զի ոչր արդեւք եղիցի Հայր,
 Որդոյ բնութեամբն բաժանեցելոյ եւ աւտարացելոյ ընդ արարածոյս,
 զի եւ ոչ այս է Որդի աւտարոտին. եւ կամ ընդ նմին խառնեալ եւ

7 ծուղութեան] ծուղութեան MM^2M^2 8 աղքատութեամբն] աղքատութեամբ J^2
 փակել] փակեալ M^2M^2 8/9 յաստուածային] յաստուածայինսն J^2 9 ծնիցե-
 լուծն] ծնեցելուծն JJ^2M^2N 12 միմեանց] ի միմեանց N Հակառակս] Հակառակ
 J^2 13 փախեաքն] փախեալքն MM^2M^2 14 յերիս] երից J^2 15 անկարգս]
 անարգս MM^2M^2 եւ որպէս] որպէս MM^2M^2

Or. 2,38 2 եղիցի] լիցի M^2 3 ընդ] ըստ M^2 արարածոյս] արարածս
 N 4 զի եւ ոչ] զի ոչ J

7) μόνη τῷ ἀγεννήτῳ Gr. (445 A 13): τῷ ἀγεννήτῳ μόνον Arm.

8) ὦν Gr. (445 A 15): ὄντος Arm.?

9) πολυαρχίαν Gr. (445 B 2): πολυθείαν Arm.

10) εισάγειν ἑλληνικὴν Gr. (445 B 2-3): ἑλληνικὴν εισάγειν Arm.

11) *Posti* πεφεύγαμεν *add.* Arm. «neque in tres alienas et exteris dividere, iuxta Arij pulchre nominatum furorem, vel inordinates et principii-expertes et, ut sic loquor, adversarios-deos». Cette addition reprend une partie de la fin du chapitre 36, absente en arménien: μήτε εἰς τρεῖς (ἢ) ἐκφύλους καὶ ἀλλοτρίας διαιρεθέντα ἢ ἀτάκτους καὶ ἀνάρχους καὶ ὄλον εἰπεῖν ἀντιθέους (444 B 14-C 1). Elle est partagée par certains témoins grecs: cfr PG 35, col. 446 n. 90 et BERNARDI ed., p. 138 (SDPC). L'arménien y ajoute l'incise «iuxta Arij pulchre nominatum furorem» après διαιρεθέντα mais sous une forme légèrement différente de son apparition en 445 A 10-11. Il est possible que la version arménienne livre le texte de Grégoire avant sa révision, car le début du chapitre 37 a l'allure d'une glose explicative qui aurait pu être ajoutée par l'auteur révisant ses œuvres à la fin de sa vie.

Or. 2,38

1) τινος (445 B 5) *om.* Arm.

2) τὸ εἶναι πατέρα Gr. (445 B 6): litt. «paternitatem» Arm.

5 ցնդեալ³, Հաւասար է սաել՝ եւ ի միասին Հեղեալ: Եւ մի այնքան
Քրիստոսասէրս, մինչ զի ոչ նմա պաՀել զորդիութիւն⁴. զի ոչ արդեւք
եղիցի⁵ ոչ ի սկիզբնն ի վեր բերեալ Հայր, սկզբանն⁶ արժա-
նաւորութիւն որպէս Հաւր եւ ծնողի: Վասն զի փոքունց արդեւք էր եւ
անարժանեաց սկիզբնն, մանաւանդ եթե փոքր եւ անարժանապէս, ոչ
10 աստուածութեանն որոց⁷ սկիզբնն եւ բարեացն յՈրդւոջ եւ ի Հոգւոջ
երեւեալ, միումն որպէս յՈրդի եւ ի Բան, եւ ի միւսումն որպէս
յառաջեկելոյ եւ ոչ բաժանեցելոյ Հոգւոյն. եւ զի Հարկաւոր է եւ զմի
Աստուածն պաՀել եւ զերիս գէմսն խոստովանել, եւ զիւրաքանչիւր ոք
Հանդերձ առանձնաւորութեամբն:

39 Բայց այսոքիկ յերկարագոյնք քան զմերձակայ ժամանակս են¹,
թուի ինձ եւ բռնաւորագոյն² քան զբանս իմանալ եւ յանդիման
կացուցանել բաւականապէս եւ որքան արժանաւոր է. առաւել եւ այժմ
եւ միշտ Հոգւոյն, որով միայն Աստուած եւ իմանի եւ խաւսեցեալ լինի
5 եւ լսի, վասն զի մաքրութեամբ միայն մերձենալի է ի մաքուրն եւ որ
նոյնպէս ունի: Որոյ աղագաւ այժմ սակաւուք անցաք, զի զայն
յայտնիցեմք, եթե դժուարին էր, ընդ բազմութեան մանաւանդ վասն
այսպիսեացս խաւսել³, ի յազգի ազգեաց ի միասին խմբեցելոց⁴
Հասակաց եւ բնութեանց, որպէս քնարաւ ինչ բազմապատկաւ⁵ ազգի
10 ազգեաց կարաւատցելոյ եւ Հնչմանցն, գտանել ինչ որով զամենեւեան

7 ոչ ի) om. J¹ սկիզբնն] սկիզբն JJ¹ 10 սկիզբնն] սկիզբն JJ¹ Հոգւոջ]
Հոգւոց MM¹M² 11 միումն] մի ոմն J, մի յոմն J¹ որպէս¹] իբրեւ JJ¹

Or. 2,39 8 յազգի] ազգի M¹M² 9 Հասակաց եւ բնութեանց] Հասակաւ եւ
բնութեամբ M¹M² 10 կարաւատցելոյ] կարացելոյ MM², կարացելոյն
M¹ Հնչմանցն] զՀնչմանցն JJ¹N

3) ή συναλειφομένου πρὸς τὸν Πατέρα (θατέρα false BERNARDI ed., p. 138 [38, 1.5]) και συγχεομένου Gr. (445 B 9-10): litt. «vel cum eo mixtus et confusus» Arm.

4) τὸ εἶναι Υἱῶ Gr. (445 B 12): litt. «filiationem» Arm.

5) και (445 B 12) om. Arm.

6) μήτε τῷ Πατρί (445 B 13-14) om. Arm.

7) ὧν Gr. (445 C 1): ὧν Arm.

Or. 2,39

1) Ταῦτ' ὄν μακροτέρου μὲν ἢ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν Gr. (448 A 1-2): litt. «Sed haec longiora quam praesens tempus sunt» (Ταῦτ' ὄν μακρότερα μὲν ἢ...) Arm.

2) βίον Gr. (448 B 2): βίαν Arm., ideo litt. «docet mihi et violentiora quam orationem intelligere».

3) διαλεγόμενον Gr. (448 A 9): διαλέγεσθαι Arm., vel ἰωιωεῖ abbrev. pro ἰωιωεῖαι, i.e. διαλεγόμενον.

4) συγκειμένω Gr. (448 A 10): συγκειμένων Arm.

5) πολυχόρδω Gr. (448 A 11): «multiformis» Arm.

յարձարել կարիցէ բանն⁶, եւ պայծառացուցանել լուսով գիտութեան: Ոչ միայն զի յերիս յայտոսիկ վտանգին սասանին՝ մտաւք եւ բանիւ եւ լսելեալք, Հարկաւոր է ի մի ինչ յայսցանէ, թեպէտ եւ ոչ յամենեսեան⁷, սխալել. վասն զի կամ ոչ պայծառացան միտքն, կամ բանն տկտրացաւ, եւ կամ ոչ տարան լսելիքն ոչ մաքրեալք, եւ նժանապէս ի միոջէ
 15 յայսցանէ եւ յամենեցունց կաղալ Հարկաւոր լինի ճշմարտութեան: Այլ երբեմն որք⁸ վարդապետելն խոսաանան դիրագոյն առնէ զբանն եւ դիրբնկալ՝ լսողացն երկիւղածութիւն, այս տատ տուգանք գտանին եւ վասնզ⁹:

40 Չի որպէս յաղագս Աստուծոյ եւ մեծամեծացն եղելոց¹ ունին զՀանդէսն եւ նորին ինքն փրկութեան եւ առաջնոյ ամենեցուն յուսոյ, որքան ի Հաւատն են ջերմագոյնք, նոյնքան եւ² յորդորագոյնք ի բանն, եւ մատնութիւն ճշմարտութեան, ոչ բարեպաշտութիւն զՀաւանութիւն
 5 վարկանին, զայտոսիկ³ առաջի արկանեն կանխաւ զիրեանց զմտածութիւնսն⁴ Հանդերձ որովք գանն եւ աւանդութեանցն ընդ որս սնանն⁵

12 վտանգիւն] վտանգիւքն JJ¹, վտանգին N 13 ի մի] մի M¹M² թեպէտ
 եւ] թեպէտ J¹ 14 սխալել] սխալեալ J 15 եւ կամ] կամ MM¹M² 16
 յայսցանէ] յայնցանէ J 19 վտանգ] զվտանգ J

Or. 2,40 1 եղելոց] եղելոցն JJ¹ 2 ինքն] om. M² փրկութեան]
 փրկութեանն M յուսոյ] յուսոյն JJ¹ 3 որքան] որք J 5 վարկանին]
 վարկանեն J¹ 5/6 զմտածութիւնսն] մտածութիւնսն MM¹M² 6 սնանն]
 սնենն MM¹M²N, mutil. J

6) εὑρεῖν τινα τὸν πάντας καταρτίσαι δυνάμενον λόγον Gr. (448 A 12-13): litt. «invenire per-quam (sc. orationem) omnes concinnare possit sermo» Arm.

7) πάντα Gr. (448 B 1): πρὸς πάντα Arm., cfr PG 35, col. 447 n. 2 et BERNARDI ed., p. 140.

8) ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ τοῖς ἄλλο τι Gr. (448 B 5): ἀλλ' ὅτε (vel ἄλλοτε) (καὶ) τοῖς Arm.

9) ἡ ζημία... ὁ κίνδυνος Gr. (448 B 8): ζημία... κίνδυνος Arm., cfr BERNARDI ed., p. 142 (codd. PC).

Or. 2,40

1) καὶ τοῦ μεγίστου τῶν ὄντων Gr. (448 B 11-12): καὶ τῶν μεγίστων (τῶν) ὄντων Arm.

2) τοσοῦτω Gr. (448 B 14): «eoque» (τοσοῦτω καὶ) Arm.

3) πάντα Gr. (448 C 1): «haec» (ταῦτα) Arm.

4) ἡ (448 C 2) om. Arm., ideo litt. «haec proiecerint prius suas opiniones...», forse կածխաւ a նախ քան vel կանխաւ քան.

5) συνανεστράφησαν Gr. (448 C 3): συνανεστράφησαν Arm., cfr PG 35, col. 448 n. 11.

զսովորութիւնն: Եւ զայս եւս ասեմ չափաւորացն եւ ոչ ամենեւին չարացն է ախտն⁶, որք թեպէտ եւ ի ճշմարտութենէն սխալեն, այլ ստկայն յաղազս երկիրաճութեան զայս կրեն եւ զնախանձն ունին⁷,
 10 այլ ոչ ըստ գիտութեան, եւ թերեւս լինիցին ոչ ի յոյժ դատապարտեցելոցն եւ ոչ յուղագոյնս ի խոշտանգեցելոցն, որպէս որք յաղազս չարութեան եւ վատթարութեան ի տէրունական կամացն ի բաց անկան: Եւ թուին ինձ⁸ այնպիսիքն եւ փոփոխեալք Հաւանեսցին երբեմն⁹, եւ փոխեսցեն նովիմբ երկիրաճութեամբն որով եւ ընդդիմա-
 15 նայինն, եթե ինչ ի նոսա մերձեսցի բան կամ ի ներքուստ եւ կտմ արտաքուստ բախեսցէ կարեւորապէս¹⁰, իբրեւ երկաթ Հրով զքարն¹¹ յղացեալն, եւ արժանաւորքն են լուսոյ միտքն¹², որովք եւ վաղվաղակի արդեւք ի փոքր փայլականէն ճշմարտութեան Հրդեհն բորբոքիցի:

41 Բայց զինչ արդեւք ասիցէ որք¹ վասն սնափառութեան եւ կամ

7 չափաւորացն] չափաւորացս JN 8 չարացն] չարաց N, չարեացն MM¹M²
 ախտն] ախտն այն JJ¹ 9 յաղազս] վասն JJ¹ 10 ոչ ի] ի ոչ ի Ja.c.
 10/11 դատապարտեցելոցն] դատապարտելոցն M² 11 յուղագոյնս] յուղագոյնսս
 J 13 այնպիսիքն] այսպիսիքն J¹ փոփոխեալք] փոփոխեալ M¹M² Հաւան-
 անեսցին] Հաւանեսցի J 14 երկիրաճութեամբն] երկիրաճութեամբ MM¹N,
 երկիրաճութեամբ կամ M² 15/16 եւ կամ արտաքուստ] om. J¹ 17 որովք]
 որով M¹M² 18 փայլականէն] փայլասականէն N բորբոքիցի] բորբոքի J,
 բորբոքեցի MM¹M²

6) και τοῦτο ἐστὶ λέγω τῶν μετριοτέρων και οὐ πάντῃ κακῶν τὸ πάθος Gr. (448 C 4-5): litt. «Atque hanc adhuc dico moderatorum et non omnino malorum (sc. hominum) esse (est) passionem» Arm.

7) ἀλλὰ τῷ γε δι' εὐλάβειαν τοῦτο πάσχειν και ζῆλον μὲν ἔχειν Gr. (449 A 1-2): litt. «tamen propter religionis hoc patiuntur et zelum habent» Arm.

8) τάχα Gr. (449 A 6): litt. «docent mihi» Arm.

9) οἳτοι (και BERNARDI ed., p. 142 [40, 1.13]) μεταπεισθεῖεν ποτε Gr. (449 A 6): litt. «tales et mutati persuadeantur aliquando» Arm.

10) καιρίως Gr. (449 A 9): litt. «necessario» Arm.

11) ὥσπερ σίδηρος πυρίτιν (πυρίτην BERNARDI ed., p. 142 [40, 1.16]) λίθον Gr. (449 A 9-10): ὥσπερ σίδηρος πυρὶ τὴν λίθον Arm.

12) κρούσας καιρίως, ὥσπερ σίδηρος πυρίτιν λίθον, τὴν ἐγκύμονα και ἀξίαν φωτὸς διάνοιαν Gr. (449 A 9-10): κρούσας καιρίως (?), ὥσπερ σίδηρος πυρὶ τὴν λίθον τὴν ἐγκύμονα, και ἀξία ἐστὶ φωτὸς διάνοια Arm. L'addition και ἀξία(v) est partagée par l'arménien et une partie de la tradition grecque, cfr BERNARDI ed., p. 144 (manuscrits SDPC = famille M).

Or. 2,41

1) περὶ τῶν (449 A 14) om. Arm., ideo litt. «Sed quid dixerit aliquis ob inanis gloriae-cupiditatem vel ob dominandi-studium iniquitatem in excelsum loquentium».

վասն իշխանասիրութեան զանիրաւութիւն ի բարձունս խաւսողացն,
 զՅանիսայ ուրումն եւ զՅաճրբեսայ² մեծաբանութեան ոչ ընդդէմ
 Մովսիսի այլ ճշմարտութեան զինեցելոց, եւ առողջութեան³ վար-
 5 զապետութեան Հակառակ յարուցելոց. որք երրորդ մասինն յաղազս
 անխրատութեան եւ որ զՀեա նորին երթայ անխրատութեան⁴,
 յախուն ամենայն բանի զիմեն վարազական ախտին, եւ կոխեն
 զգեղեցիկ մարգարիս ճշմարտութեան:

42 Որք¹ միանգամ եւ ոչ մի ինչ յինքեանց² կարծիս բերեն, եւ
 ոչ արինակ ինչ յաղազս Աստուծոյ բանիցն վատթարագոյն եւ կամ
 վեճագոյն, ի ներքոյ ամենայն բանի զինքեանս զնեն եւ վարդապետաց³,
 որպէս յամենեցունց ընտրելով⁴ զվեճագոյնն եւ զգուշալին, եւ դատաւ-
 5 որս ոչ յայլոց⁵ այլ ճշմարտութեան զանձինս իւրեանց Հաւաացուցա-
 նեն, եւ ապա Հաւանութեամբն այլ երբեմն յայլմէ դանդաղեալք եւ

Or. 2,41 3 զՅանիսայ] զանիսայ JJ¹, զանեսա MM¹M², զյանէսայ N
 ուրումն] ուրեմն JMM¹M² զՅաճրբեսայ] զյաճրբեսայ JJ¹, զյաճրբ(ս)այ N,
 զաճրբեսա MM¹, զաճրբեսա M² 4 զինեցելոց] զինեցելոցն JJ¹ 6 երթայ]
 երթան J¹M¹M² անխրատութեան] խրատութեան M¹M²

Or. 2,42 1 յինքեանց] ինքեանց MM¹M² 3 ամենայն] յամենայն J¹

2) Jannès, Mambres ou Jambres: *Թանէս* et *Թաճրէս* en II Tim. 3,8; *Թանէս* est
 présenté comme une forme arabisée de *Թովհաննէս* dans ADJARIAN, *Dictionnaire
 des noms propres*, III, Erevan, 1946, p. 518; *ibid.*, p. 182-183, s.v. Մաճրբէ.

3) τῆς ὑγιαίνουσας κατεξανισταμένων διδασκαλίας Gr. (449 B 3): «adversus
 sanitatem doctrinae insurgentium» (τῆς ὑγείας [τῆς] διδασκαλίας κατεξανιστα-
 μένων) Arm.

4) θρασύτητα Gr. (449 B 5): ἀπαιδευσίαν Arm.

Or. 2,42

1) Դ (449 B 9) om. Arm.

2) οἴκοθεν (449 B 9) traduit ici *յինքեանց*, mais *իւրեանց* en Or. 2, 40, 1.5 (Gr.
 448 C 2).

3) πᾶσι δὲ ὑποτιθέντες ἑαυτοὺς λόγοις καὶ διδασκάλοις Gr. (449 B 11-12): litt.
 «intra omne verbum se ponunt et magistros» (πᾶσι [δὲ] λόγῳ ἑαυτοὺς ὑποτιθέντες
 καὶ διδασκάλοις) Arm.

4) La nuance future de ἐκλεζόμενοι (449 B 12) n'est pas rendue en arménien,
 qui se rapproche davantage de la leçon ἐκλεξάμενοι attestée dans l'apparat de
 BERNARDI ed., p. 144.

5) οὐ καλοῖς Gr. (449 B 13): οὐκ ἄλλοις Arm. Le sens de la phrase est obscur
 en arménien, d'autant que πιστεύσαντες a été pris pour une forme de κείθω: litt.
 «et iudices non aliorum [vel ab aliis?] sed veritatis se ipsos persuadent».

չրջեալք, եւ ամենայն բանիւ քակտեալք⁶ եւ կոխեալք, յոլովս
 փոփոխեն վարդապետս, եւ բազում գիրս որպէս փոշի հոգմովք դիրա-
 գոյն ի բաց անկեալք, եւ վախճան տաժանին լսելեալք եւ մտաւք՝ ով
 10 անբանութեանս՝ առ ամենայն բան նմանապէս դժուարին եւ չար
 աւրինակ ինքեանց գրեն զայն՝ զծիծաղելն զմեւք եւ զարհամարհելն,
 իբրեւ զանհաստատնով եւ որ ոչ ինչ առողջագոյնս ունիցի զհաւատովն
 զանցանեն անհանճարաբար յասողացն ի բանն⁷, որպէս եթէ ոք աչաւք
 չարաչար ախտացեալ իցէ եւ կամ ականջաւք ապականեալ, ամբաս-
 15 տանիցէ զարեգականէն եւ զձայնիցն, զմիոջէն իբրեւ զաղաւտագունէ եւ
 ոչ զպայծառացուցանողէ, եւ զձայնիցն⁸ որպէս զաննուագաւորաց եւ
 զվայրապարաց:

43 Եւ յաղագս այնորիկ դիրին այժմ նորաձեւս առնել զճնարտու-
 թիւն հոգւոյն է, իբրեւ զմոմ որ չեւեւս իցէ զծեալ եւ կամ գրեալ գիր¹,
 չարացն ասեմ վարդապետութեանց եւ աւանդութեանց, բարեպարիչա բան,
 որպէս ցնդիլ եւ անկարգանալ առաջնովքն երկրորդն: Չճանապարհ²
 5 կոխել լաւ է զհարթն եւ զկռեալն քան զանհաւաստին եւ զխոշոր, եւ
 զերկիր արաւրտորել զոր բազում անգամ արաւր պատառեաց եւ ընտա-

8 փոփոխեն] փոխեն J¹ 8/9 դիրադոյն] դիրադոյնք J¹ 10 անբանութեանս]
 անբանութեան JJ²M² 11 զծիծաղելն] զի ծիծաղելն MM¹M² զարհամարհելն]
 զարհուրելն JJ² 12 զանհաստատնով] զանհաստատնովն J¹ post զանհաստատնով]
 lac. N usque ad cap. 47 (f.14vo non scriptus) post ունիցի] add. եւ
 M¹M² 13 բանն] բանս MM¹M² ոք] ոչ M¹M² 15 զարեգականէն]
 lac. M² (vac. fere 9-10 litt.) զմիոջէն] զմիոջէ J իբրեւ զաղաւտագունէ]
 որպէս աղաւտագունէ J 16 ոչ] om. MM¹M²

Or. 2,43 1/2 դիրին... հոգւոյն է] դիրին է... հոգւոյն MM¹M² 2 եւ
 կամ] կամ MM¹M² 4 ցնդիլ] ցնդել J¹M² երկրորդն] երրորդն J²
 Չճանապարհ] Չճանապարհս JJ² 5 զհարթն] զհարթ MM¹M² 6 արաւրտորել]
 արաւրտորեալ JJ², արաւրտորեաց MM¹M²

6) καταπλυνθέντες Gr. (449 C 1-2): καταλυθέντες vel καταβληθέντες Arm., qui se rapproche davantage de la leçon des témoins V et DP de BERNARDI ed., p. 144.

7) και μοχθηρόν τύπον... επί τὸν λόγον Gr. (449 C 6-10): litt. «et pravam formam sibi ipsis inculpant hoc, irridere nos et contemnere, ut incerta et quae nihil sani habet fide transeunt stulte a locutoribus ad verbum» Arm.

8) τῶν δέ Gr. (452 A 3): τῶν δέ φωνῶν Arm.

Or. 2,43

1) La particule η (452 A 7), introduisant un second terme de comparaison dans le texte grec, a été comprise en arménien comme une particule alternative, d'où le sens litt. «instar ceræ quæ nondum sit signata vel scripta litteras».

2) γάρ (452 A 11) om. Arm.

նեցոյց: Բայց զոգի գրել զոր ոչ երբէք բան զծեաց տաժանելի է³, եւ որ ի խոր չարութեան⁴ նշանակեցան զիծքն: Վասն զի երկուք տյնպէս գործք լինին⁵ բարեպաշարն գեղեցկագրի, ի բաց ջնջել զառաջին
 10 զգիծսն եւ փոխանակ նոցա գրել զընտրելագոյնսն եւ որոց կալ մնալ է արժանաւոր: Արդ այսքանք եւ ըստ այլոց ախաիցն եւ ըստ նմին ինքեան բանին չարքն եւ չարին են արինակք եւ զիծք. եւ այսքան գործ որում այսոքիկ Հաւաաացան, այս ինքն է ոգւոցն դաստիարակութիւն⁶ եւ վերակացութիւն. եւ զյոյլովագունիւքն զանց արար բանս, զի
 15 մի աւելորդիցէ քան զարժանն:

44 Որպէս զազան¹ ինչ ի բազում զազանաց լեալ բազմատեսակ եւ բազմադէմ, ի մեծամեծաց եւ ի փոքունց, ի ձեռնընդեւացն եւ ի վայրենագունից, ածել ձեռնարկիցէ եւ ընդելուցանել, ամենայն իրաւք էր նմա գործ եւ ոչ փոքր Հանդէս նոյնպէս եւ անՀարթի եւ այլանդակի
 5 բնութեան վերակացու լինել, ոչ ձայնիւք նոքումբք, ոչ կերակրովք, եւ ոչ ձեռաց² շաւափմամբ, եւ ոչ սուղմամբք, եւ ոչ այլովք ընդելուցանե-

7 գրել] գրեալ JJ¹ զոր] որ MM¹M² ոչ] om. JJ¹ երբէք] երբք J¹ զծեաց] զծագրեաց MM¹M² 8 նշանակեցան զիծքն] նշանակեաց անգիծքն (կամ կեցան զիծքն) M¹M² երկուք] երկուքն J¹ 9 գեղեցկագրի] գեղեցկագրի MM¹M² 10 կալ] կալն MM¹M² է] եւ MM¹M² 12 զիծք] զիծք M 13 գործ] գործք MM¹M² այս ինքն է] այս է J¹, եւ այս ինքն է MM¹M²

Or. 2,44 3 վայրենագունից] վայրագունից J¹, վերանայգունից J ընդելուցանել] ընդելագուցանել J¹ 5/6 եւ ոչ ձեռաց շաւափմամբ, եւ ոչ սուղմամբք] om. J շաւափմամբ] շաւափմամբք J¹ 6/7 ընդելուցանելոյն] ընդելուցանելոցն MM¹M²

3) μοχθηρός Gr. (452 A 14): litt. «Sed animam inscribere, quam nondum doctrina impressit, vitiosum est» Arm.

4) εις βάθος τὰ τῆς κακίας Gr. (452 A 14-15): εις βάθος τῆς κακίας Arm.

5) ἄν. ... γίνονται Gr. (452 B 1): litt. «fiunt» Arm.

6) τοσοῦτον δὲ τὸ ἔργον τῷ ταύτην πεπιστευμένῳ τὴν τῶν ψυχῶν παιδαγωγίαν Gr. (452 B 6-8): τοσοῦτον δὲ (τὸ) ἔργον τῷ ταῦτα πεπιστευμένῳ, τοῦτ' ἔστι (ἡ) τῶν ψυχῶν παιδαγωγία Arm. L'arménien atteste l'addition τοῦτ' ἔστι des témoins DPC de BERNARDI ed., p. 146.

Or. 2,44

1) οὐδ' εἴ τις (452 B 11) om. Arm.

2) χειρός Gr. (452 C 2): χειρῶν Arm., cfr PG 35, col. 452 n. 41 et BERNARDI ed., p. 146-147 (χειρῶν S²DPC [famille M]).

լոյն աւրինակաւք³ իւրաքանչիւր ուրուք որովք գազանքն խնդան⁴,
այլք այլովք Հեշտացեալք եւ կամ դժուարեալք որպէս բնութիւն
իւրաքանչիւր ուրուք եւ սովորութիւն: Եւ զինչ պրդելք պարա իցէ
10 առնել որ այնպիսում գազանի իցէ վերակացու. զինչ այլ բայց եթէ
բազմատեսակ լինել եւ զանազան Հանճարովն, եւ յարճարագոյն յիւրա-
քանչիւր ոք մերձեցուցանել զբժշկութիւն, որպէս բարուք ածիցի նմա
գազանն եւ պաՀիցի: Այսպիսի յոլովից եւ յազգի ազգեաց վարուց⁵ եւ
բանից, իբրեւ ի միոջէ կենդանւոյ ի միասին եղելոյ եւ յաննճանւոյ⁶,
15 Հասարակաց այս եկեղեցւոյ Հաստատեալ է ճարմինս⁷, ամենայն իրաւք
Հարկաւոր է եւ վերակացուին պարզ լինել նմին ինքեան ըստ յամենե-
սեան ուղղութեան, եւ առաւել բազմապատիկ եւ զանազան ըստ իւրա-
քանչիւր ուրուք ընտանութեան, եւ խաւսիւք առ ամենեսեան պատեՀա-
գոյն եւ աւգտակար:

45 Վասն զի ոճանք կարաւորն կաթածք կերակրիլ, որք պարզամիտքն
են եւ տարրագոյնք վարդապետութեանցն, եւ որք բնութեամբն¹ տղայք եւ
այն ինչ² Հաստեալք՝ որպէս թէ ոք ասիցէ՝ զզաւրութիւն զբանին
կերակուր ոչ բերելով. զոր եթէ ճատուցանէր ոք առաւել քան զկա-
5 րողութիւն, թուի թէ³ ճնչեալք եւ ճանրացեալք, ոչ բաւական լինելով

7 որովք] որով J 10 այնպիսում] այսպիսում J² 11 ab յարճարագոյն] lac.
J² usque ad cap. 48, <աւ> են իբրեւ թէ... 13 Այսպիսի] Այսպէս ի M¹M²
վարուց] բարուց M¹M² 13/14 եւ յազգի ազգեաց վարուց եւ բանից] om.
J 14 ի միասին] եւ ի միասին M² 16 նմին] նճան MM¹M²

Or. 2,45 1 որք] որ J 2 տարրագոյնք վարդապետութեանցն] տարրագոյն
վարդապետութեան MM¹M²

3) οὕτε τοῖς τῆς ἄλλης ἀγωγῆς τρόποις Gr. (452 C 3-4): οὕτε τοῖς ἄλλοις
(τῆς?) ἀγωγῆς τρόποις Arm.

4) ἐκάστου τῶν θηρίων χαίροντος Gr. (452 C 4-5): ἐκάστου οἷς (τὰ) θηρία
χαίρουσι Arm. À rapprocher peut-être de l'addition de τρόποις après θηρίων
signalée dans BERNARDI ed., p. 146 (cod. D).

5) καὶ ἡθῶν Gr. (452 C 11): ἡθῶν Arm.

6) καθάπερ ἐνός ζώου... Gr. (452 C 12): καθάπερ ἐξ ἐνός ζώου... Arm.

7) οὕτως ἐκ πολλῶν... τοῦ κοινοῦ τούτου τῆς Ἐκκλησίας συγκεϊμένου σώμα-
τος Gr. (452 C 11-13): οὕτως ἐκ πολλῶν... ὁ κοινός οὗτος (τῆς) Ἐκκλησίας
συγκεῖται (vel συγκεϊμενον) σῶμα Arm.

Or. 2,45

1) τὴν ἐξίϋ Gr. (453 A 9): «natura» (τὴν φύσιν) Arm., cft infra Or. 2, 49 n. 5.

2) ἀρτιπαγεῖς Gr. (453 A 9): (ἄρα?) τι παγεῖς Arm.

3) τάχα Gr. (453 A 11): litt. «docet» Arm.

մտացն որպէս անդ նիւթոյն մտեալ ի ներքս լքուցանէ եւ ընտանեցեալ
 վնասեսցի արդեւք եւ յառաջին զաւրութենէն: Իսկ որք ընդ կաա-
 րեալսն⁴ խաւսին իմաստութեան պէաս ունին⁵ եւ կերակրոյ բարձրա-
 գունի եւ Հաստատոնոյ առ ի յորոշումն ճշմարտութեան⁶ եւ ստին⁷
 10 բաւականապէս կրթեալք են զգայարանքն, քան եթե⁸ կաթն ըմպել եւ
 կերակուր ընդունել զբանջարն՝ զհիւանդացն զկերակուրս՝ զժուարին
 արդեւք, եւ յոյժ իրաւի ոչ զաւրացեալք ըսա Քրիստոսի եւ ոչ
 ածեցեալք զգովելի ածուծն, զոր զործէ բան կատարելով յայր եւ ի չափ
 Հոգեւորական Հասակին ածելով⁹, զբարւոք սնեալն:

46 Եւ առ այսուիկ $\hat{\sigma}$ է բաւական:¹ Վասն զի ոչ էճք իբրեւ
 զբազումս, որք վաճառելն կարեն զբանն ճշմարտութեան եւ խառնեն²
 զգինին ընդ ջուրն, զուրախացուցիչ սրտի ծարդոյ զբանն ընդ բազում
 եւ ընդ դիւրագին եւ ընդ երկիր քարչեալն եւ ընդ անարգ եւ ընդ վայր
 5 ցնդեալն, որպէս զի ինքեանք ինչ շաւիցին ի կրպակաւորութենէն, այլ
 երբեմն³ այլազգ խաւսելով առ որս մերձանան⁴ առ շնորհուկս. որո-

6 ներքս] ներք MM^1 ընտանեցեալ] ընտանացեալ J 7 եւ յառաջին] յառաջին
 MM^1M^2 որք] որ MM^1M^2 7/8 կատարեալսն] կատարեալս MM^1M^2
 9 ստին] սրտին MM^1M^2 11 զկերակուրս] զկերակուր MM^1M^2 12 իրաւի]
 յիրաւի M^1M^2 13 եւ] *om.* MM^1M^2 14 սնեալն] սնեալսն MM^1M^2

Or. 2,46 2 որք] որ MM^1M^2 կարեն] կածեն M^2 խառնեն] խառնա-
 նեն MM^1M^2 3 սրտի] սրտին MM^1M^2 4 դիւրագին] դիւրագոյն *Jp.c.*
 5 ցնդեալն] ցնդեալսն J ինչ] իսկ MM^1M^2 6 մերձանան] մերձենան
 MM^1M^2

4) La leçon կատարեալսն est préférée à կատարեալս de MM^1M^2 , où l'absence d'article est sans doute influencée par I Cor. 2, 6.

5) οἱ δὲ τῆς ἐν τοῖς τελείοις λαλουμένης σοφίας χρῆζοντες *Gr.* (453 A 15-B 1): οἱ δὲ ἐν τοῖς τελείοις λαλοῦσιν (*vel* λαλούμενοι) σοφίας χρῆζουσιν *Arm.*

6) ἀληθοῦς *Gr.* (453 B 3): «veritatis» (ἀληθείας) *Arm.*

7) Cas typique où le grec appuie le témoignage de J seul contre l'accord des autres témoins.

8) εἰ *Gr.* (453 B 4): ἢ *Arm.*

9) καὶ εἰς μέτρον ἡλικίας ἄγων πνευματικῆς *Gr.* (453 B 8-9): καὶ εἰς μέτρον πνευματικῆς ἡλικίας ἄγων *Arm.*

Or. 2,46

1) Comparer II Cor. 2, 16: եւ առ այս՝ $\hat{\sigma}$ բաւական իցէ.

2) ἀναμιγνύσθαι *Gr.* (453 C 1): ἀναμιγνύονται *Arm.*: la leçon խառնեն de J seul est appuyée par *Is.* 1, 22: փոճառականք ձեր խառնեն ջուր ընդ գինի.

3) ἄλλο τε *Gr.* (453 C 5): ἄλλοτε *Arm.*

4) καὶ πᾶσι (453 C 6) *om.* *Arm.*

վայնաբանք ոճանք⁵ եւ սնաբանք, զհւրեանց Հեշտութիւնսն բժշկելով
բանիք յերկրէ ձայնեցելովք եւ ընդ երկիր մտուցելովք. որպէս զի
առաւել քաջաՀածոյք առ ի յուրփսն լինիցին⁶, մանաւանդ վնասեն
10 նոցա⁷ եւ կամ կորուսանեն⁸, զարիւն անպարտ զպարգամիտ անձանցն
Հեղով, ի ձեռաց նոցա⁹ խնդրել:

47 Այլ զիտելով այլոց բարւոք լեալ զհւրեանց երասանակս
թողացուցանեն¹ արուեստաւորացն, քան եթէ այլոցն երասանակա-
կալք լինել անՀանճարք, եւ ղսելիս ի ներքոյ դնել առաւել ընդ
բարեբարոյս քան ղլեզու շարժել զանխրատն. զայսոսիկ խաւսելով ընդ
5 մեզ ինքեանս եւ թերեւս ոչ ընդ վատթար խորՀրդակիցս, եթէ ոչ եւ
ընդ բարեմիաս, եւ² զճառելիսն եւ զգործելիս ուսանել ոչ զիտելով
մանաւանդ եթէ վարդապետել տգիտացեալ փորձեցաք³: Վասն զի
սիրելի է քան⁴ ի խոր ձերութիւն բանն Հասանել ալեւորութեամբ եւ

7 Հեշտութիւնսն] զՀեշտութիւնսն J 8 մտուցելովք] մտցելովք J, մտեցելովք
MM¹M² 9 յուրփսն] յուրփս MM¹M²

Or. 2,47 1 երասանակս] զերասանակս M² 2 այլոցն] այլոց MM¹M²
4 բարեբարոյս] բարեբարոյն MM¹M² 6 զգործելիս] զգործելիսն J 8
Հասանել] Հաւանեալ J

5) ὄντες (453 C 7) om. Arm.

6) εὐδοκιμοῖμεν παρὰ τοῖς πολλοῖς Gr. (456 A 1-2): εὐδόκιμοι (μὲν?) παρὰ τοῖς πολλοῖς ὧσιν Arm.; l'arménien se rapproche donc de la leçon εὐδοκιμοῖεν attestée par PG 35, col. 455 n. 59, et il s'ensuit que ἡμῶν (456 A 4) sera remplacé par αὐτῶν.

7) ζημιοῦντες Gr. (456 A 2): «laedunt» (ζημιοῦσιν) Arm. L'arménien, comme deux témoins de la famille M du grec, suppose αὐτούς et non αὐτοῦς ou ἑαυτούς, cfr BERNARDI ed., p. 150.

8) ἀπολλύντες Gr. (456 A 3): «perdunt» (ἀπολλύασιν) Arm.

9) ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν Gr. (456 A 4): ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν Arm., alors qu' Ez. 3, 20, et 33, 8, ont զարիւն նորա ի ձեռաց քոց խնդրեցից.

Or. 2,47

1) ἐνδιδόναι Gr. (456 A 8): ἐνδιδονται (vel ἐνδιδόασαι) Arm. L'erreur de lecture commise par le traducteur est compréhensible, mais le sens qui en résulte l'est moins. Si les manuscrits le permettaient, il faudrait corriger *թողացուցանեն* en *թողացուցանել*.

2) διὰ τοῦτο BERNARDI ed., p. 150 (47, 1.6): om. PG et Arm. L'expression apparaît comme une addition propre aux témoins de la famille N, cfr BERNARDI ed., p. 150-151 n. 5.

3) ἐδοκιμάσαμεν (456 A 14) traduit au sens de «mettre à l'épreuve» en arménien.

4) δτω (456 A 15) om. Arm., ideo litt. «Beatum enim est in profundam senectutem verbum venire cum-canitie». Distrain, sans doute, le traducteur a non pas traduit, mais transcrit phonétiquement *κάν* (456 A 15) par *քան*.

աւգտել ճանուկ բարեպաշտութեամբ Հոգւով գաւրացեալ⁵: Մինչ զի
 10 խրատել զայլս ձեռնարկել նախ քան զինքեանս բաւականապէս ընդ
 խրատու արկանել, եւ ի կարաս զբրաութիւն ուսանել՝ ասացեալն՝
 այլոց Հոգւովք կրթել ի բարեպաշտութիւն, յոյժ⁶ ինձ երեւի յանձնացն
 կամ յանդրնեցելոցն, յանձնացն՝ եթե ոչ ինչ գգան⁷ ընդ իւրեանց
 ճշմարտութիւն⁸, եւ յանդուզն եղելոց՝ եթե⁹ իմացեալք յաւրիցիս
 15 յիրսն:

48 Արդ Եբրայեցւոցն իմաստագոյնք ասեն իբրեւ թե են ինչ
 արդելք Հին արէնք Եբրայեցիք¹ մանաւանդ ի բարւոք եղելոցն եւ ի
 գովելեաց՝ ոչ զամենայն Հասակ ամենայն ոգւոց տալ², զի եւ ոչ լինել
 իսկ զայն աւգաակարադոյն եւ ոչ³ զամենայն վաղվաղակի լեալ ամե-
 5 նայնի ընդունակ, եւ մանաւանդ⁴ զյոլովս շարչարել երեւելեալքն զխո-
 րագոյնսն. այլ զոմանս ի սկզբանէն թողուլ ամենեցուն եւ լինել

9 աւգտել] աւգտեալ J 10 զայլս ձեռնարկել] զայլ <mutil.> եալ J 12 Հոգւովք]
 Հոգւով MM¹M²N կրթել] կրթեալ N, կրթեալք J բարեպաշտութիւն]
 բարեպաշտութեան J, բարեպաշտութեանն N 13 կամ] եւ N յանդրնեցելոցն]
 ի յանդրնեցելոցն MM¹M² յանձնացն] om. N ընդ իւրեանց] ընդ <vac.
 fere 4 litt. > ենց MM¹M² 14 իմացեալք] իմացեալ N

Or. 2.48 1 իմաստագոյնք] իմաստագոյն MM¹M² 2 մանաւանդ] մանաւ-
 անդ լթ] MM¹M² եղելոցն] եղելոյն N եւ ի] եւ N 4 լեալ] լինել
 M¹M² 5 եւ] om. MM¹M² 6 ի սկզբանէն] իսկ սկզբանէն M¹M²

5) και ὠφελῆσαι νέαν ἐν εὐσεβείᾳ ψυχὴν δυνάμενος Gr. (456 B 1-2): και ὠφελῆσαι νέον ἐν εὐσεβείᾳ ψυχῇ (pro ἐν εὐσεβεῖ ψυχῇ?) δυνάμενος Arm.

6) εἶναι (456 B 6) om. Arm.

7) αἰσθάνοιντο Gr. (456 B 7): αἰσθάνονται Arm., cfr PG 35, col. 456 n. 67 et BERNARDI ed., p. 152 (témoins de la famille N).

8) ἀμαθείας Gr. (456 B 8): ἀληθείας Arm.

9) εἰ καί Gr. (456 B 8): εἰ Arm., cfr PG 35, col. 456 n. 68 et BERNARDI ed., p. 152 (accord de l'arménien avec la famille N).

Or. 2.48

1) νόμος Ἑβραίοις Gr. (456 B 13): νόμοι (plurale tantum armeniace) Ἑβραίοι Arm., i.e. «leges Hebraicae».

2) μὴ πᾶσαν ἡλικίαν πάσῃ Γραφῇ ἐνδιδόσθαι Gr. (456 B 14-15): μὴ πᾶσαν ἡλικίαν πάσῃ ψυχῇ (vel πάσαις ψυχαῖς) διδόναι Arm. Il est difficile de déterminer si Γραφή a été lu ψυχῇ ou, plutôt, si les manuscrits arméniens partagent tous une corruption graphique de γραφή (= Γραφή) en ψφ(ε)ոց remontant à un ancêtre commun.

3) ὅτι (456 C 1) om. Arm.

4) ἄν (456 C 2) om. Arm.

Հասարակաց, որոց եւ մարմնականն ոչ անփորձ, եւ զայլսն ոչ այլոց
բայց որք քան զքսան եւ զՀինգ լեալ ամաց Հաւատալ, որքան անարգա-
գոյն զգեստու զխորհրդական գեղեցկութիւն շուրջ ծածկեին, յաղթա-
10 նակ աշխատասիրութեան եւ պայծառ վարուց, միայն մաքրեցելոցն
մտաւք եւ պայծառք երեւեցելոցն⁵, որպէս թե յատուկ⁶ կարող եղելոյ
Հասակին այնորիկ լինել այր⁷ եւ ի վեր ելանել գեղեցկապէս ի Հոգին ի
գրոյն:

49 Բայց մեզ եւ ոչ մի սաՀման վարդապետելոյն եւ ուսանելոյն¹,
որպէս քարինքն ամենեքեան² ի վերոյ քան զՅորդանան եւ ի ներքս
Յորդանան³. ի ցեղիցն ոչ ոմանց այն եւ ոմանց այս յորդորելի է⁴ եւ ոչ
աւրինակ բնութեանցն⁵. այլ այսպէս իրքն ընկեցան եւ ցնդեցան եւ
5 այնպէս շարաշար անկեալ կածք մինչ զի յուրվք ի մէնջ⁶ զի մի սասցից
ամենեքեան՝ նախ քան զդնել ի բաց գրեթե զառաջին զվարսն եւ

7 որոց] *om.* MM^1M^2 8 որք քան] որքան $JJ^2MM^1M^2$ 8/9 անարգագոյն]
արագագոյն MM^1M^2 10 աշխատասիրութեան] աշխատութեան *Ma.c.* 11 երեւե-
ցելոցն] երեւեցելոց J^2N , երեւելոցն M^2

Or. 2,49 1 վարդապետելոյն] վարդապետեցելոյն *N* ուսանելոյն] ուսանելոյ
 MM^1M^2N 2 զՅորդանան] զՅորդան JJ^2N 3 Յորդանան] Յորդան JJ^2N
ոմանց] յոմանց J^2 4 այսպէս իրքն] այսպիսիքն MM^1M^2 6 զվարսն] վարսն *N*

5) μόνοις τοῖς κεκαθαρμένοις τὸν νοῦν ὑπαστράπτον καὶ φανταζόμενον *Gr.*
(457 A 4-5): «solis (vel solum) purgatis mente et splendidi videntibus» (μόνοις [vel
μόνον] τοῖς κεκαθαρμένοις τὸν νοῦν καὶ *ὑπαστράπτοντες [= ὑπαστραπτοῦσι]
φανταζόμενοις *Arm.*

6) μόνης *Gr.* (457 A 5-6) *et Arm.*: μόλις BERNARDI ed., p. 152 (48, l.12), bien
que μόνης soit attesté par des témoins des deux familles M et N.

7) ὑπὲρ τὸ σῶμα γενέσθαι *Gr.* (457 A 7): «virum fieri» *Arm.*

Or. 2,49

1) Remarquer que la leçon de MM^1M^2N sans article suffixé représente la leçon
παιδεύεσθαι dépourvue d'article attestée dans BERNARDI ed., p. 152 (*cod. B*).

2) κάλοι *Gr.* (457 A 11): «omnes» (πᾶσαι) *Arm.*

3) Les manuscrits JJ^2 et *N* partagent la forme *ἁρηγῶν*, à interpréter comme une
haplographie de *ἁρηγῶν*, cfr LAFONTAINE-COULIE, *Version arménienne*, p. 126-
127.

4) ... ταῖς ὑπὲρ τὸν Ἰορδάνην καὶ ταῖς ἐντὸς Ἰορδάνου φυλαῖς· οὐδὲ τισὶ μὲν
ἐκεῖνο, τισὶ δὲ τοῦτο ἐπιτρεπτόν *Gr.* (457 A 11-13): ... τοῖς ὑπὲρ (τὸν)
Ἰορδάνην καὶ τοῖς ἐντὸς Ἰορδάνου· φυλαῖς οὐδὲ τισὶ μὲν ἐκεῖνο, τισὶ δὲ τοῦτο
ἐπιτρεπτόν *Arm.*

5) ἔξεων *Gr.* (457 A 14): «naturarum» (φύσεων) *Arm.*, cfr *supra Or.* 2, 45 n. 1.

զճանկականսն թոթովէլն, նախ քան զանցանել յաստուածային զաւիթսն,
 յառաջ քան զաստուածային զրոցն ճանաչել եւ ⁶ զանուանսն, նախ քան
 զնորոյս եւ զՀնոյն զկերպարանս ⁷ ճանաչել եւ զկերակացուսս, վասն զի
 10 ոչ եւս ասեմ՝ նախ քան զբոսոր ⁸ լուանալ եւ զոգուցն զազրութիւն
 որովք շարութիւն զմեզ կանխաւ շաղախեաց ⁹, եթէ երկուս կամ երիս
 բանս ի բարեպաշտութեանցն ¹⁰ կրթիցենք եւ զնոսին ի լրոյ ոչ ի
 Հանդիպելոյ, կամ եթէ զԴաւթայսն ¹¹ զուզնաքեայս խաւսիցիմք, եւ
 կամ բաճկոնաւ բարուք ինչ պաճուծիցիմք, եւ կամ մինչեւ ի գաւտին
 15 իմաստասիրիցենք, բարեպաշտութեան իմն ստեղծուածս եւ դէմս մեզ
 ինքեանց զունելով. բարէ զաւերիցութեան եւ իմաստութեան: Քաւա-
 նայ ¹² ի խանձարրոց Սամուէլ. վազվազակի ենք իմաստունք եւ
 վարդապետք եւ բարձրագոյնք յաստուածայինս եւ զգրացն ¹³ եւ
 արինականացն առաջինք ¹⁴, եւ ձեռնադրենք զմեզ ինքեանս երկ-
 20 նայինս, եւ կոչել ի մարդկանէ ուրբի ¹⁵ Հայցենք, եւ ոչ ուրեք գիր եւ
 ամենայն որ ինչ պարտ իցէ իմանալ Հոգեւորապէս, եւ աղճատանք

7 զճանկականսն] զճանկական MM^1M^2 թոթովէլն] զթոթովէլն JJ^1 , թոթովէլ
 MM^1M^2 զանցանել] յանցանել JMM^1M^2 , անցանել N ⁸ զաստուածային] յաստուածային J ⁹ զնորոյս] զնորոյն M^1M^2 եւ ¹] *om.* J^1 զկերպարանս] զկերպարանս J , կերպարանս MM^1M^2 10 ասեմ] ասեմն JJ^1M^2 11 կանխաւ] ի կանխաւ M^2 13 զուզնաքեայս] զուզնաքեա N եւ] *om.* M^1M^2 18 բարձրագոյնք] բարձրագոյնս MM^1 յաստուածայինս եւ] յաստուածայինսն եւ N , յաստուածայինսն MM^1M^2 , յաստուածայինս J^1 զգրացն] վարդապետացն MM^1M^2 20 կոչել] կոչիլ JJ^1M^2N ուրբի] ուրբի J^2 , Հուրբի JN

6) κἀν Gr. (457 B 5): καὶ Arm., cfr PG 35, col. 457 n. 79 et BERNARDI ed., p. 154.

7) χαρακτήρα Gr. (457 B 6): χαρακτήρας Arm., cfr PG 35, col. 457 n. 80 et BERNARDI ed., p. 154 (codd. S²DPC: accord de l'arménien avec la famille M).

8) βόρβορον Gr. (457 B 7): βοσόρ Arm.; sur ce mot, réf. à Is. 63, 1 dans N.B.H., I, p. 505 et STEPHANUS, *Thesaurus*, III, col. 335.

9) ὅσα ἡ κακία ἡμῖν προσεμάξατο Gr. (457 B 8-9): ὅσαις ἡ κακία ἡμᾶς προσεμάξατο Arm.

10) τῶν εὐσεβῶν Gr. (457 B 9-10): «pietatum» (τῶν εὐσεβειῶν) Arm.

11) τῷ Δαβὶδ Gr. (457 B 11): τὰ (τοῦ) Δαβὶδ Arm.

12) Ἰερὸς καὶ Gr. (457 B 15): Ἰερὸς vel Ἰερεὺς Arm.

13) La variante վարդապետացն (qui correspondrait au grec διδασκάλων) de MM^1M^2 résulte d'une confusion entre գրացն (γραμματέων) et la forme abrégée de la variante վրացն.

14) γραμματέων τὰ πρῶτα καὶ νομικῶν Gr. (457 C 2-3): γραμματέων καὶ νομικῶν οἱ πρῶτοι Arm.

15) Cfr Mt. 23, 7: եւ կոչել ի մարդկանէ ուրբի...

ընդարձակ՝ երազքն. զայրանամք¹⁶ էթե ոչ յոյժ գովիցիմք: Եւ զայսոսիկ ի մէնջ քաղցրագոյնքն եւ պարզամտագոյնքն. բայց զինչ չոգեւորքն առաւել¹⁷ եւ առաքինիքն: Յոլովագոյնս դատապարտեն
 25 զմեզ այնպիսեալք փառաւքն¹⁸ եւ տանջեն եւ ոչ ուրեք դնեն, անցեալ զնան եւ զՀաղորդութիւն իբրեւ ոչ զբարեպաշտաց արՀամարՀեն:

50 Եւ էթե ումեք ի նոցանէ ասիցեմք այսպէս Հեղաբար եւ բանաւոր-
 ապէս տեղեկացուցանելով. ասա ինձ, ո՞վ սքանչելի, կոչես ինչ կաքաւել
 եւ կամ փող Հարկանել. կարի քաջ ասէ¹: Եւ զինչ զիմաստութիւն եւ
 զիմաստունն լինել, այն զնոյն զոր ասաուածայնոցն եւ մարդկայնոցն
 5 Հանճար եղաք. եւ զայս տամ²: Եւ արդ զինչ արդեւք լաւագոյնք իցեն
 եւ բարձրագոյնք նոքա³ քան զիմաստունսն⁴, թուի թե քան զնոսա ի
 յոյժ երկայնութեամբ իմաստութիւն: Եւ քան զամենեսեան զիտեմ⁵ զի
 ասասցեն, եւ մինչեւ յայսոսիկ են բարեմիտք: Եւ արդ կաքաւելոյն եւ
 փողաՀարութեան է վարդապետութիւն եւ ուսումն, եւ ժամանակի առ
 10 այնոսիկ պէտք եւ քրտանց յաճախագունից եւ աշխատութեանց, եւ
 վարձս տալոյ է երբէք, եւ ի Հանդէսսն⁶ կարաւաանալոյ, եւ ճանապարհ

22 ընդարձակ] ընդարձակք MM¹M² 23 պարզամտագոյնքն] պարզամտագոյնք
 J¹ 24 առաքինիքն] առաքինիք MM¹M² 25 այնպիսեալք] այնպիսեալք
 J² փառաւքն] փառաւք N

Or. 2,50 3 եւ կամ] կամ M¹M² 4 մարդկայնոցն] զմարդկայնոցն J¹
 6/7 զնոսա ի յոյժ] eras. J, add. man. recentior, ի om. MM¹M² 8 կաքաւ-
 էլոյն] կարօելոյն M 9 փողաՀարութեան] փողարութեան MN 10 այնոսիկ]
 այսոսիկ J¹ 11 {} եւ J² եւ ի] ի M² կարաւաանալոյ] կարաւաանալոյն J¹

16) και ἀγανακτοίημεν ἄν Gr. (460 A 1): ἀγανακτοῦμεν Arm.

17) μᾶλλον Gr. (460 A 3) et Arm.: cfr BERNARDI ed., p. 156 (omission dans la plupart des témoins de la famille N).

18) δόξη (α δοκέω) Gr. (460 A 5): δόξη (α δόξη) Arm., ideo litt. «multum condemnant nos cum-tali gloria».

Or. 2,50

1) εἶποιεν ἄν Gr. (460 A 10-11): «dicit» (εἶπε[ν]) Arm.

2) δώσουσι Gr. (460 A 13): δίδωμι (δώσω?) Arm.

3) κρείττον εἶναι και ὑψηλότερον, ταῦτα Gr. (460 A 13-14): κρείττονα εἶναι και ὑψηλότερα ταῦτα Arm.

4) σοφίας Gr. (460 A 14): litt. «sapientium» (σοφῶν) Arm.

5) εὖ (460 A 15) om. Arm., cfr PG 35, col. 459 n. 91 et BERNARDI ed., p. 156: accord entre la famille N du grec et la version arménienne.

6) προαγωγῶν compris, ou lu par haplographie, comme un dérivé de ἀγών, -ῶνος et traduit Հանդէն?

գնալ Հեռագոյնս, եւ զայլսն առնել եւ կրել⁷ որովք զՀմտութիւնսն
 Հաւաքէ⁸: Իսկ զիմաստութիւն, որ ամենայնի վերակացու է եւ զամե-
 նայն յինքեան զբարիսն ի ծիսսին տոեալ ունի, ծինչ զի եւ նոյն ինքն
 15 Աստուած սա առաւել քան եթե այլ ինչ կոչեցեալ բերկրի⁹, վասն զի
 կոչի բազում անուամբք, տյնպէս թեթեւ իմն եւ կոխան լետլ իրս
 վարկանիմք, ծինչ զի զկամելն ծիսյն պարտ¹⁰ եւ լինել իմաստունս¹¹:
 Յոլովագունի սառագապէս¹² այս անուսուծնութեան: Եթե զայսոսիկ
 ստեմք նոցա եւ առ սակաւ սակաւ զճոլորութիւն ի բաց ճաքրեմք, կամ
 20 եթե այլ ոք ի քաջ ուսմանց եւ ի Հանճարեղից¹³, տյս է այն
 յապարածն¹⁴ սերմանել եւ խաւսել յականջս ոչ լսողաց. այնպէս եւ ոչ
 զոսյն ինքն զայս են իմաստունքն՝ զիրեանց ճանաչել զանուսուծնու-
 թիւն: Յաղագս որոյ¹⁵ ինձ թուի, գեղեցկապէս ունի¹⁶ Սողոմոնի
 վասն նոցա սասցեալն. է չարութիւն զոր տեսի ընդ արեգակամբ, այր

12 զՀմտութիւնսն] զՀմտութիւն MM^1M^2 13 զիմաստութիւն] իմաստութիւն J^1
 16 անուամբք] անուամբ MM^1M^2 [ետալ] լինել JJ^1 17 եւ լինել իմաստունս
 է ի լինել իմաստուն MM^1M^2 18 այս] այն $J^1MM^1M^2$ 21 սերմանել]
 սերմանելն JJ^1 22 իմաստունքն] իմաստունք $J^1MM^1M^2$ զիրեանց]
 զիրեանցն J 23 Սողոմոնի] Սողոմոնի $J^1M^1M^2$, Սաղոմոնի M , Սողոմոնի
 J 24 տեսի ընդ արեգակամբ] տես < *mutil.* > մբ J

7) και ἄλλα τὰ μὲν ποιῆσαι πάντα, τὰ δὲ παθεῖν *Gr.* (460 B 6-7): και ἄλλα ποιῆσαι και παθεῖν *Arm.* Omission de πάντα, avec les témoins *DPC* (famille *M*) de BERNARDI ed., p. 156.

8) οἷς ἐμπειρία συλλέγεται *Gr.* (460 B 7): litt. «quibus perita comparat» *Arm.*, prenant ἐμπειρία pour un adjectif neutre pluriel et συλλέγεται comme une forme moyenne de sens actif.

9) χαίρειν ἀκούοντα *Gr.* (460 B 10): litt. «vocari gaudet» *Arm.*

10) δεῖν μόνον *Gr.* (460 B 13): μόνον δεῖ *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 460 n. 98 et BERNARDI ed., p. 156.

11) Le texte de MM^1M^2 ծինչ զի զկամելն ծիսյն պարտ եւ լինել իմաստունս tend parfaitement le sens du grec, mais la construction est manifestement une «arménisation» de la tournure plus heurtée, mais littérale, des autres témoins.

12) L'adverbe սառագապէս traduit ὄντως, présent seulement dans les témoins de la famille *M*, cfr BERNARDI ed., p. 156.

13) τῶν εὐμαθεστέρων και συνετωτέρων *Gr.* (460 C 1): τῶν εὖ μαθημάτων (?) και συνετῶν *Arm.*

14) τοῦτο ἐκεῖνο κατὰ πετρῶν *Gr.* (460 C 1-2): τοῦτ' ἐστὶ κατὰ πέτραν *Arm.*

15) και *Gr.* (460 C 4): litt. «propter quod» *Arm.*

16) ἔχειν *Gr.* (460 C 5): ἔχει *Arm.*

25 որ կարծէր զինքենէ թէ իմաստուն իցէ¹⁷, եւ որ քան զայս է շարագոյնն՝ խրատել զայլս Հաւատացեալ զիւր եւ ոչ զանուսունմութիւնն զգայ:

51 Այս արտասուաց եւ Հառաչանաց է քան եթէ այլ ինչ ախտ¹, որում բազում անգամ ես արգաՀատեցի, քաջ զիտելով զի կարծելն զլինելն առաւել ի բաց բառնայ եւ մեծ է մարդկան սնափառութիւն յառաքինութիւն խափանումն: Բժշկել եւ դադարեցուցանել զՀիւանդու-
5 թիւն Պետրոսի ուրումն է կամ Պաւղոսի՝ մեծամեծս Քրիստոսի աշակերտացն, որք Հանդերձ բանիւ եւ գործով զառաջնորդութեան առին շնորՀ², եւ ընդ ամենեսեան ամենայն լինեին զի զամենեսեան շահիցին: Բայց մեզ այլոցս մեծ է եթէ գեղեցկապէս ուղղիցիմք եւ ածիցիմք առ ուղղութիւն եւ այսոքիկ որոց ուղղելն է Հաւատացեալ³:

52 Բայց որովհետեւ զՊաւղոս եւ որ նորա իրքն եին¹ յիշեցաք,

25 զինքենէ թէ] զինքն եթէ MM^1M^2 {} իցէ MM^1M^2 25/26 շարագոյնն] շարագոյն MM^1M^2 26 խրատել] խրատեալ J զանուսունմութիւնն] զանուսունմութիւն MM^1M^2

Or. 2,51 3 զլինելն] զլինել J^1 4 յառաքինութիւն] յառաքինութեան MM^1M^2
6 գործով զառաջնորդութեան] գովով զառաքինութեան MM^1M^2 7 շնորՀ] զշնորՀ MM^1M^2 8 շահիցին] շահիցեն $J^1MM^1M^2$ այլոցս] այլոց N
9 ածիցիմք] ածիցենք J^1 այսոքիկ] այսոցիկ JJ^1 , այս MM^1M^2 {} եւ J^1

Or. 2,52 1 իրքն] իրք J

17) Cfr *Eccli.* 10, 5: է շարութիւն զոր տեսի ի ներքոյ արեգական, et *Prou.* 26, 12: տեսի այր յանձն իւր պանծացեալ թէ իմաստուն իցէ, preuve supplémentaire que les citations bibliques sont traduites en arménien à partir du texte de Grégoire de Nazianze et non recopiées d'une vulgate arménienne.

Or. 2,51

1) ἄξιον (461 A 2) om. *Arm.*

2) καὶ μετὰ τῆς ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ κυβερνήσεως εἰληφότων τὸ χάρισμα *Gr.* (461 A 7-9): litt. «qui cum-sermone et opere gubernationis acceperunt gratiam» («qui cum-sermone et encomio virtutis acceperunt gratiam» MM^1M^2) *Arm.*

3) ἡμῖν δὲ... ἀγοίμεθα πρὸς τῶν ἐπανορθοῦν τὰ τοιαῦτα καὶ διευθύνειν πεπιστευμένων *Gr.* (461 A 10-13): ἡμῖν δὲ... ἀγοίμεθα πρὸς (τὸ) ἐπανορθοῦν καὶ τοῖς οἷς διευθύνειν ἐστὶ πεπιστευμένον *Arm.* La leçon correcte est gardée par *N*; la variante de *J* est un accord en cas de այսոցիկ avec մեզ այլոցս.

Or. 2,52

1) καὶ τῶν κατ' ἐκείνον *Gr.* (461 A 15-B 1): litt. «et quae eius res erant» *Arm.*

Թողլով՝ եթե բարւոք² թուի՝ զայլսն զամենեւեան, որք միանգամ ըսա
 արէնսդրութեան³ եւ կամ մարգարէութեան կամ զաւրավարութեան
 կամ ըստ այլում իմիք նոյնպիսւոյ մասակարարութեան ժողովրդեանն
 5 առաջի կացին, որպիսի ինչ զՄովսէս, զԱւարոնն զայն, զՅեսու
 Նաւեայ⁴, զՀեղիաս, զԵղիսէոս, զԴաաւարսն, զՍամուէլ, զԴաւիթ,
 զմարգարէիցն զբազմութիւնն, զՅովաննէս, զԵրկոտասան աշակերտսն,
 որք ընդ նորաւքն էին զկնի, որք բազում քրտամբք եւ աշխատութեամբք
 անցին ընդ վերակացութիւն ի յիւրեանց ժամանակսն իւրաքանչիւր ոք:
 10 Չնորաւք զանց առնելով զամենեքումբք, զՊաւղոս առաջի կացուցուք
 բանիս⁵, եւ նովաւ տեսցուք որքան ինչ է⁶ եւ որպիսի ոգւոցն⁷
 խնամակալութիւն եւ եթե զուգնաբեայ իրաց գործ եւ փոքր իմաստու-
 թեան: Որպէս զի զիւրագոյն զայն տեսանիցենք եւ ճանաչիցենք⁸, եւ
 զինչ Պաւղոս⁹ յաղագս Պաւղոսի ասէ՝ լուիցուք:

53 Թողում ասել զաշխատութիւնսն, զտքնութիւնսն, զարճաւիրսն,

3 արէնսդրութեան] արէնսն դրութեան J, արինսդրութեան J¹ մարգարէութեան]
 մարգարէութիւն J զաւրավարութեան] զաւրավարութիւն J 4 մասակարարութեան]
 մասակարարութեամբ codd. 5 զՄովսէս] զՄուսէս MM¹M² զԱւարոնն]
 զԱւարովն J զՅեսու] զԿիսու J 6 Նաւեայ] Նաւեա J¹N, Նաւէայ J, Նաւիս
 M զԵղիսէոս] զԵղիսէոս MM¹M² 7 զՅովաննէս] զյովաննէս M¹ 9 ի
 յիւրեանց] յիւրեանց JJ¹ 11 բանիս] om. M² ոգւոցն] ոգոյն N

Or. 2,53 1 զաշխատութիւնսն] զաշխատութիւնս J¹

2) εἰ δοκεῖ Gr. (461 B 1): litt. «si bonum videtur» (εἰ εὖ δοκεῖ) Arm.

3) Le composé արէնսդրութիւն, plus rare, mais attesté déjà en Rom. 9, 4, n'a pas été reconnu comme tel par le copiste de J; J¹ lui substitue la forme արինսդրութիւն, plus fréquente, cfr N.B.H., II, p. 1033.

4) τὸν Ἰησοῦν Gr. (461 B 5): «Josue Nun (filius)» Arm.

5) Παῦλον προστησώμεθα μόνον τοῦ λόγου συνίστορα Gr. (461 B 10-11): Παῦλον προστησώμεθα τοῦ λόγου Arm. Pour l'omission de συνίστορα, cfr PG 35, col. 461 n. 8 et BERNARDI ed., p. 160, qui montrent que la version arménienne s'accorde ici avec la majorité des témoins de la famille N.

6) ὅσον ἐστὶ Gr. (461 B 12): ὅσον τί ἐστὶ Arm., cfr PG 35, col. 461 n. 9 et BERNARDI ed., p. 160.

7) La confusion entre g et j, fréquente dans les manuscrits arméniens en minuscules (bolorgir), est plus courante encore dans les témoins en onciales (erkat'agir: 3/θ); la variante de N pourrait alors indiquer que son modèle était en onciales.

8) γνοίημεν καὶ κατίδοιμεν Gr. (461 B 14-15): κατίδοιμεν καὶ γνοίημεν Arm.

9) αὐτός (461 B 15) om. Arm.

որք սովով եւ ծարաւով չարչարանքն, որք ի ցուրտ եւ ի մերկութիւն¹,
 4 արտաքուստ դաւանութիւնսն, զի ներքուստ Հակոակ գործունեայն:
 Թողում զՀալածանսն, զդարանակալութիւնսն², զկապանարանսն, զկա-
 5 պանսն, զամբաստանողսն, զատեանսն, զՀանապազար եւ զԺամ զմա-
 Հուանսն, զվանդակն, զքարկոծութիւնսն, զձաղկանսն, զճանապարհոր-
 դութիւնսն³ յերկրի, զվիշտսն ի գետոց, զվտանգսն յաւազակաց,
 զվտանգսն յազգէ, զվիշտսն ի սուտ եղբարց⁴, որ ի ձեռացն էր կեալն⁵,
 զառանց ծախից աւետարանն, էթե որպէս էր տեսարան Հրեշտակաց եւ
 10 մարդկան ի մէջ Աստուծոյ եւ մարդկան կացեալ⁶, յաղագս ոմանց
 նաՀատակեալ եւ նմա ընծայէր ընտանեցուցանելով Ժողովուրդ սեպՀա-
 կան: Առանց այսոցիկ⁷, ո՞ արժանաւոր անցցէ ընդ Հանապազորդեան
 վերակացութիւն, ընդ իւրաքանչիւր ուրուք խնամակալութիւն, ընդ
 Հոգս ամենայն եկեղեցեացն, որ առ ամենեսեան վշտակցութիւն եւ

2 մերկութիւն] մերկութեան JM¹N 3 զի ներքուստ] գներքուստ MM¹M²
 4 զկապանարանսն] զկապարանսն JJ¹ 5 զԺամ] Ժամ JJ¹ 5/6 զմաՀուանսն]
 զմաՀուանս M² 6 զձաղկանսն] զձաղկունսն MM¹M² 7 յերկրի] յերկրէ
 N 8 յազգէ] յազգեաց J¹MM¹M²N զվիշտսն] զվիշտս N ձեռացն]
 ձեռաց M²M² [ր] է J¹ 9 ծախից] ծախից JMM¹M² տեսարան]
 տեսարան J 10 ի մէջ Աստուծոյ եւ մարդկան] om. J 11 եւ] եւ եւ
 JJ¹M¹ ընծայէր ընտանեցուցանելով] ընծայեցուցանէր MM¹M² Ժողովուրդ]
 om. Na.c. 12 Հանապազորդեան] Հանապազորդեանս J 13 վերակացութիւն]
 վերակացութիւնսն JJ¹MM¹M² 14 Հոգս] Հոգսն JJ¹

Or. 2.53

1) τὰς ἐν ψύχει καὶ ἐν γυμνότητι Gr. (461 C 3) et Arm.: τὰς ἐν ψύχει, τὰς ἐν γυμνότητι BERNARDI ed., p. 160 (53, l.2-3), cfr PG 35, col. 462 n. 11.

2) τὰ συνέδρια Gr. (461 C 5): «insidias» (τὰς ἐνέδρας) Arm.

3) τὴν περίοδον Gr. (461 C 8): τὰς περιόδους Arm. Suite à l'omission de κινδύνους, τοὺς κατὰ θάλασσαν, τὸν βυθὸν, τὰ ναύγια (461 C 9-10), probablement par un saut du même au même sur κινδύνους, les mots τοὺς κατὰ γῆν (461 C 8-9) sont rattachés en arménien à τὴν περίοδον/τὰς περιόδους.

4) Les quatre κινδύνους (461 C 10-11) sont traduits en arménien avec une *variatio* typique du traducteur: զվիշտսն — զվտանգսն — զվտանգսն — զվիշտսն, au lieu de répéter le même terme վիշտս comme en II Cor. 11, 26.

5) βίον Gr. (461 C 12): «vivens» Arm., le substantif grec a été compris comme une forme participiale du verbe βιώω.

6) L'omission de J peut s'expliquer par un saut du même au même sur մարդկան, ce qui permettrait de déduire que le modèle de J était un manuscrit écrit sur deux colonnes, comme N, où le texte se lit (f.16^v, l.21): մարդկան; մէջ սյ եւ մարդ/(l.22) կան կացեալ...

7) Χωρίς τῶν παρεκτός, Τούτων Gr. (464 A 1): Χωρίς τούτων Arm., cfr BERNARDI ed., p. 161 n. 2.

15 եղբայրսիրութիւն: Գայթակղէր ոք եւ Պաւղոս Հիւանդանայր. ոք⁸
զլորէր եւ Պաւղոս էր բոցակիզեալ:

54 Չվարդապետութեան զաշխատասիրութիւն, զազգի ազգի բժշկու-
թեան իրս, զճարդասիրութիւն, զսաստկութիւն դարձեալ, զերկոցունց
խառնումնն¹ եւ ի միասին լինելն, մինչ զի ոչ քաղցրութեամբն մեղկել
եւ ոչ խոշորեցուցանել դաժանութեամբն: Աւրէնսդրէ զծառայս եւ
5 զտեարս, զիշխանս եւ որք ընդ իշխանութեամբն են, զարս եւ զկանայս,
զծնողս եւ զմանկունս, զամուսնութիւն եւ զանամուսնութիւն, զժուժ-
կալութիւն եւ զփափկութիւն, զիմաստութիւն եւ զանուսումնութիւն,
զթլփատութիւն եւ զանթլփատութիւն, Քրիստոսի եւ տշխարհի², զմարմին
եւ զՀոգի: Յաղագս ոմանց զոհանայ, եւ զոմանս զկծեցուցանէ. զկէսս
10 խնդութիւն եւ պսակ³ անուանէ, եւ զայլս անմտութեամբ սոգտանէ.
ընդ կէսս ճանապարհորդէ եւ յաւժարակից լինի ուղղեցելոցն, եւ
զոմանս արգելու զչարաչար ճանապարհորդեալսն: Երբեմն ի բաց որոչէ,
եւ երբեմն զսէրն Հաստաափ. երբեմն ողբայ, եւ երբեմն բերկրի. երբեմն
կաթն արբուցանէ, եւ երբեմն զխորհրդոցն բուռն Հարկանէ. երբեմն ընդ
15 ոմանս զիջանէ, եւ երբեմն ինքեամբ բարձրանայ. երբեմն գաւազանաւ
սպանայ, եւ երբեմն առաջի դնէ Հոգի Հեղութեան. երբեմն ամբտոնայ
ընդ բարձրագոյնսն, եւ երբեմն նուաստանայ ընդ խոնարհսն. երբեմն

16 {p} om. M²

Or. 2,54 1 զաշխատասիրութիւն] զաշխատութիւն MM¹M²Na.c. 2 զճար-
դասիրութիւն] ճարդասիրութիւն MM¹M²N(?) 3 խառնումնն] խառնումն J²
4 խոշորեցուցանել] խորշեցուցանել J² 5 որք] որ MM¹ իշխանութեամբն]
իշխանութեամբ J են] om. J² 6 զծնողս] զծնողսն J 8 զթլփատութիւն եւ]
om. M² զմարմին] զմարմինս J² 10 սոգտանէ] ըստգտանէ N 11 ուղղեցե-
լոցն] ուղղեցելոց J 13 եւ²] om. M¹M² 15 գաւազանաւ] vac. N restaur.
16 եւ երբեմն առաջի] vac. N restaur. Հեղութեան. երբեմն] Հեղ < vac. > րբեմն
N restaur. 17 ընդ խոնարհսն] ընդ խոնարհս NJ², om. M²

8) και άλλος Gr. (464 A 6): άλλος Arm., cfr PG 35, col. 464 n. 17 et BERNARDI
ed., p. 162.

Or. 2,54

1) Sur ce mot, voir Or. 2, 23 n. 3, où il traduit également μίξις.

2) περιτομή και άκροβυστία, Χριστῷ και κόσμῳ Gr. (464 A 15-B 1): περιτομή
και άκροβυστία Χριστου και κόσμου Arm.?

3) խնդութիւն եւ պսակ: cfr Phil. 4, 1, ւերախութիւն իմ եւ պսակ. Dans ce centon
d'allusions à la prédication paulinienne que constituent les chapitres 53-56, le
traducteur n'a pas recouru au texte arménien du Nouveau Testament.

առաքելոցն է տրուպ, եւ երբեմն զփորձ խոստանայ ի նմա խաւսողին Քրիստոսի. երբեմն Հրաժարելոյ ցանկայ եւ նուիրի, եւ երբեմն կալ
 20 մնալ ի մարմնի յաղագս նոցա կարեւորագոյն վարկանի. վասն զի ոչ
 Հայցէ զհիւրն, այլ խնդրէ զորդւոցն զորս ի Քրիստոս աւետարանան
 ծնաւ: ⁴ Այս է սաւման ամենայն Հոգեւոր վերակացութեան՝ ամենայն
 ուրեք զհիւրն արհամարհել յաղագս այլոցն աւգտի:

55 Պարծի ի տկարութիւնս, ի նեղութիւնս ¹. իբրեւ յայլում աշխարհի ²
 Քրիստոսի մեռելութեամբն զարդարի. բարձր է մարմնականաւքն, եւ
 Հոգեւորաւքն ցնծայ. ոչ ախմար գիտութեամբ, եւ տեսանել ասէ Հայե-
 լեաւ եւ առակաւ. քաջալերի Հոգւովն, եւ ճնշէ զմարմինն, ընկճէ իբրեւ
 5 զՀակոռակամարտ. զինչ վարդապետելով մեզ յայսոսիկ եւ զինչ ուսու-
 ցանելով. ոչ խորհել զստորինս ³, ոչ ամբարտաւանել գիտութեամբն, ոչ
 զմարմինն ընդդէմ յարուցանել Հոգւոյն: Ամենեցուն կոուակից է ⁴,
 յաղագս ամենեցուն աղաւթէ, նախանձի ընդ ամենեսեան, տապանայ
 վասն ամենեցուն, որք արտաքոյ աւրինացն էին եւ որք ընդ աւրի-
 10 նաւքն, քարոզ Հեթանոսաց, Հրէից վերակացու: Համարձակեցաւ եւ
 մեծ իմն յաղագս եղբարցն իւրոց որք ըստ մարմնոյն էին, եւ ⁵ զի
 Համարձակեցայց եւ ես ինչ ⁶ այսպէս տեսելով՝ փոխանակ ինքեան ի

18 {] om. J զփորձ} զփորձն MM¹M² 21 զորդւոցն] զայլոցն Ja.c.
 22 սաւման] սաւմանաւ J 23 այլոցն] այլոց MM¹M²

Or. 2,55 1 իբրեւ] իբր MM¹N 3 Հոգեւորաւքն] Հոգեւորականաւքն Ma.c.
 ոչ] om. J 3/4 Հայելեաւ եւ] Հայելեաւն J² 5 զՀակոռակամարտ] զՀակոռակամարտն
 J 8/12 a յ<աղագս> usque ad <Համարձա>կեցայց] vac. N restaur.
 9 վասն] վերայ M² 11 եղբարցն] եղբարց MM¹M² 12 այսպէս] այնպէս M²

4) Tous les témoins placent ici une ponctuation forte; les manuscrits M¹M² continuent le texte à la ligne suivante, indiquant que l'énumération du chapitre 54 prend fin à cet endroit et que la phrase Οὗτος ὄρος... (464 C 1) introduit plutôt le chapitre suivant.

Or. 2,55

1) καί (465 A 1) om. Arm., cfr PG 35, col. 465 n. 25 et BERNARDI ed., p. 164 (accord de la version arménienne avec les témoins de la famille N en grec).

2) Arm. աշխարհ traduit généralement κόσμος au sens de «monde», pas au sens d'«ornement», comme ici; cfr N.B.H., I, p. 259-260; τινι (465 A 2) om. Arm.

3) ոչ խորհել զստորինս, mais cfr Col. 3, 2: զվերինն խորհեցարուք.

4) ὁπερμαχεῖ Gr. (465 A 10): litt. «socius est» Arm. Le verbe կոուակիցեմ, que suppose la graphie des manuscrits, est inconnu du N.B.H., c'est pourquoi l'édition propose de couper en կոուակից է, cfr N.B.H., I, p. 1128.

5) ἵνα Gr. (465 A 13): καὶ ἵνα Arm.

6) τι καὶ αὐτός Gr. (465 A 13-14): καὶ αὐτός τι Arm.

ներքս մուծանել Քրիստոսի զնոսա⁷ յաղագս սիրոյն մաղթէր. ով մեծի
բարեմտութեան⁸, ով Հոգւոյն եռալոյ: Նմանէ Քրիստոսի եղելունմն
15 յաղագս մեր նգովք, որ զտկարութիւնս մեր եառ եւ զՀիւանդութիւնսն
երարձ, եւ կամ զչափաւորագոյն ասել՝ շարշարել ինչ յաղագս նոցա եւ
իբրեւ զամբարիշտ ընդունի առաջին ի Քրիստոսէ, եթե այնպէս⁹
ապրիցին:

56 Եւ զինչ եւս ասեմ ըստ իւրաքանչիւր ումեք: Կեայ ոչ եւս¹
ինքեան այլ Քրիստոսի եւ քարոզութեան, եւ զաշխարհ ինքեան
խաչեաց՝ խաչեցաւ եւ ինքն աշխարհի յերեւելեացս², զամենայն վար-
կանէր փոքունս եւ քան ղցանկութիւն նուազս, թեպէտ եւ յԵրուսազէմէ
5 շուրջ մինչեւ ի Լիւրիկացւոց լնոյր զաւետարանն³, թեպէտ եւ յերրորդ
երկին ժամանէր յափշտակեալ⁴ եւ⁵ ղրախտին լինէր տեսող, թեպէտ եւ
անճառելեացն մեզ բանից լսող: Չայտոսիկ Պաւղոս եւ եթե ոք ըստ նմա
Հոգւովն: Բայց մեք երկնչիմք առ այտոսիկ մի գուցէ յիմարք ոք իցեմք
իշխանք Տայանու, եւ կամ ՀարկաՀանք ճռաքաղ առնելով⁶, կամ
10 երանենք զԺողովուրդն սուա, յաւելից՝ եւ երանիմք, եւ զչաւիղս ոսից

15 զտկարութիւնս) զտկարութիւնս N զՀիւանդութիւնս) զՀիւանդութիւնս JJ¹M²
16/17 եւ իբրեւ) իբրեւ MM¹M² 17 իբրեւ) իբր N զամբարիշտ) զամբար-
իշտն J¹

Or. 2,56 2 ինքեան) ինքեանք J 4 թեպէտ եւ) թեպէտ JJ¹ 5 ի
Լիւրիկացւոց) ի Լիւրիկացւոց J, ի Լիւրիկացոց J¹ 5/9 a զաւետար<անն>
usque ad ՀարկաՀանք) mutil. N maxima parte 6 ժամանէր) ժամանեաց
MM¹M² 9 Տայանու) Տաանու J 10 ոսից) ոսիցն JJ¹M

7) τούτους... Χριστῶ Gr. (465 A 15-B 1): Χριστῶ τούτους Arm.

8) τῆς μεγαλονοίας Gr. (465 B 1-2): τῆς μεγάλης εὐνοίας Arm.

9) οὗτοι Gr. (465 B 7): οὕτως Arm.

Or. 2,56

1) οὐχ Gr. (465 B 10-11): οὐδέτι Arm.

2) καὶ τοῖς ὁρωμένοις Gr. (465 B 12-13): ἐν τοῖς ὁρωμένοις Arm.

3) Cfr Rom. 15. 19: որպէս ինձ յԵրուսազէմ եւ շուրջ մինչեւ ի Կողմանս
Լիւրիկացւոց լնու զաւետարանն Քրիստոսի.

4) δι' ἀρπαγῆς Gr. (465 C 1): διαρπαγεις Arm., cfr PG 35, col. 466 n. 34 (Colb.
S = cod. Paris., B.N., Gr. 529), mais l'arménien peut aussi rappeler II Cor. 12, 2,
յափշտակեալ.

5) κἄν Gr. (465 C 1): καὶ Arm., cfr PG 35, col. 466 n. 35.

6) Cfr Is. 3, 12, ՀարկաՀանք ձեռ ճռաքաղ առնել զձեզ. Dans cette suite d'allu-
sions au livre d'Isaïe, les similitudes de vocabulaire entre la vulgate arménienne et
la version de Grégoire de Nazianze suggèrent de la part du traducteur de celle-ci
une connaissance toute particulière du texte du «cinquième évangile».

նոցա⁷ խոովեցուցանեմք. կամ խաբերայք տիրեալք, կամ մանկունք վերակացուք եւ անկատարք մտաւք մի գուցէ որքան Հագի եւ Հանդեր-
 15 առ ի յառաջնորդել ոմանց ճոխացեալք, կամ մարգարէք վարդապե-
 տելով զանաւրէնութիւն⁸, կամ քաւանայք խաւսել ի սիրտն Երու-
 սաղէմի յոյժ Հեռացեալք, եւ զորս զամենեսեան որ Սերովբէիւն եւ
 կայծակամբքն մաքրեցաւ Եսայիաս թշնամանէ զեղեցկապէս եւ վկայէ:

57 Իսկ արդ գործն արդէք այսքան եւ այսպիսի աշխատակից
 զգայական սրտին եւ տրտմեցելոյ, եւ ստուգապէս ցեց ոսկերաց¹ որ
 միտս ունիցի. փոքր ինչ վտանգն եւ կամ զլորուծն դիրաւ արհամար-
 Հելի: Այլ ինչ² բազում ի վերայ ձգէ զերկիւղն աստի երանելին Ովսէէ,
 5 առ ձեզ³ լեալ ասելով դատաստանն⁴ քաւանայքդ եւ իշխանք, որք⁵
 որոգայթ եղեաք դիտանոցի եւ որպէս վարմ ձգեալ ի Տաբիրիոն⁶, որ
 Հաստեցաւն զմարդկային ոգիս որսորդացն⁷. կոտորել եւ զչար մար-
 գարէսն սպառնայր⁸ եւ Հրով ծախել զգատաւորս նոցա, խափանել եւ

12/13 Հանդերձոյ] Հանդերձի $M^1 a.c.$, Հանդերձաւ $M^1 p.c.M^2$, Հանդերձելոյ J^1
 13 առ ի] *om.* J^1 15 որ] զոր $M^1 M^2$ Սերովբէիւն] Սերոբէիւն JM
 16 Եսայիաս] Եսաիաս M թշնամանէ] թշնամէ J

Or. 2,57 1 աշխատակից] աշխատալից *codd.* 3 վտանգն] զվտանգն $M^1 M^2$
 4 Ովսէէ] Ովսէէ $MM^1 M^2$, Ովսսէէ J 5 իշխանք] իշխանքդ JJ^1 6 վարմ]
 վարմն $MM^1 M^2$ Տաբիրիոն] Տաբիրոն $MM^1 M^2$, Տաբիրիոն N 7 Հաստեցաւն]
 Հաստաեցաւն JJ^1 8 ծախել] ծախեալ J

7) ὁμῶν *Gr.* (468 A 4): «eorum» (αὐτῶν) *Arm.*

8) ἢ ἀρχοντες ἀπειθοῦντες καὶ κακῶς ἀκούειν μετὰ τῶν πατριῶν ἄξιοι δια-
 λιμοῦ σκληρότητα (468 A 8-10) *om.* *Arm.* (saut du même au même sur ἢ... ἢ...?).

Or. 2,57

1) Ce sont les termes de *Prov.* 14, 30: ցեց ոսկերաց.

2) ἴնչ (*Gr.* τι), partagé par tous les témoins, sans doute une corruption de ἴνδ
 (*Gr.* μοι, 468 B 4).

3) ἡμᾶς *Gr.* (468 B 6): ὁμᾶς *Arm.*

4) τὸ κρίμα λέγων *Gr.* (468 B 6): λέγων τὸ κρίμα *Arm.*, cfr BERNARDI ed.,
 p. 167 (*cod. D*).

5) ὅτι *Gr.* (468 B 7): «qui» (οἷ) *Arm.*

6) Cas typique où J et N présentent les leçons les plus proches du grec (ի
 Տաբիրիոն = Ἰταβύριον 468 B 8-9), tandis que Mx it'ar Ayrivanec'i normalise la
 graphie en ի Տաբիրոն, cfr *N.B.H.*, II, p. 836.

7) τῶν ἀνθρωπίνας ἀγρευόντων ψυχᾶς *Gr.* (468 B 9-10): τῶν ἀνθρωπίνας
 ψυχᾶς ἀγρευόντων *Arm.*

8) ἀπειλῶν προφήτας *Gr.* (468 B 11): προφήτας ἀπειλῶν *Arm.*

10 փոքր ինչ յաւժանելոյ թագաւորս⁹ եւ իշխանս, զի ինքեամբք թագաւորեցին եւ ոչ նովաւ:

58 Աստի եւ աստուածայինն Միքիաս քակելով¹ զշինեալն զՍիովն արեամբք, որովք եւ կամիցիս, եւ զԵրուսաղէմ անիրաւութեամբք, իշխանք նորա Հանդերձ ընծայիք դատեին եւ քաւանայք վարձուք տային պատասխանի եւ մարգարէք արծաթով մարգարէանային. փոխանակ որոց զինչ լինիցի: Սիովն որպէս զանդաստան արաւրադրեսցի, եւ Երուսաղէմ իբրեւ զմրգապաւանոց² եղիցի, եւ լեառն տաճարին յանտառ մայրոյ վարկցի: Ողբայր զամայութիւն ուղղչացն, մինչ զի Հագի ուրեք ցաւուռն մնալ եւ կամ ճիռ, ուրեք եւ իշխանին Հայցել եւ դատաւորին բանս առ ի շնորհս խաւսել, եւ գրեթե զնոյնս զմեծին 10 Դաւթայ բարբառել՝ Ապրեցո զիս Տէր, ասելով, զի պակասեաց սուրբ³. յորմէ եւ բարեացն նուազել նոյնպէս⁴ իբրեւ ի ցեցոյ ծախեալք:

59 Յովել մեզ եւ ողբս Հրամայէ, եւ կոծել կամի պաշտաւնէից սեղանոյ սովով ճնշեալս, այնքան Հեռի է փափկանալն յորդորելոյ յայլոց չարիս. եւ առ սրբելով զպաւսն քարոզել պաղատանս¹, ժողովել ձերս, տղայս, ստնդիացս ողորմելիս, եւ եւս ինքեանք ի տաճարն

Or. 2,58 1 Միքիաս] Միքեաս N զՍիովն] զՍիոն JMM¹M² 3 նորա] նոցա J¹ 3/4 եւ քաւանայք վարձուք տային պատասխանի եւ մարգարէք արծաթով մարգարէանային] մարգարէք արծաթով մարգարէանային եւ քաւանայք վարձուք տային պատասխանի MM¹M² 5 որոց] որոյ J Սիովն] Սիոն JMM¹M² որպէս] իբրեւ JJ¹ 7 մայրոյ] մարգոյ MM¹M² ante Ողբայր] add. եւ M²սւր.1. 9 դատաւորին] զդատաւորին J¹ շնորհս] շնորհ J զմեծին] մեծին M², մեծի J¹ 10 Դաւթայ] զԴաւթայ N

Or. 2,59 2 ճնշեալս] ճնշեալս JJ¹M յորդորելոյ] յորդորելոց N 3 յայլոց] այլոց J սրբելով] սրբելոյ J 4/6 ab եւ եւս ինքեանք usque ad անկեալք] om. J¹

9) βασιλέα Gr. (468 B 12-13): «reges» (βασιλέας) Arm.

Or. 2,58

1) οὐ φέρων Gr. (468 B 15): «destruens», «solvens» Arm.

2) Le N.B.H. ne connaît que *δραμαμαζ* (Mich. 1, 6: 3, 12). tandis que *δραμαμαζ* est un calque du grec *δραμοφυλάκιον*, autre signe que les citations bibliques ont été traduites à nouveaux frais par le traducteur arménien.

3) Cfr Ps. 11, 2: *ապրեցո զիս, Տէր, զի նուազեաց սուրբ.*

4) αὐτούς Gr. (469 A 7): «sic», «similiter» (αὐτως) Arm.

Or. 2,59

1) καὶ πρὸς τῷ (τὸ *aliqui codd.*) ἀγιάζειν νηστείαν καὶ κηρύσσειν θεραπείαν Gr. (469 A 13-14): καὶ πρὸς ἀγιάζειν νηστείαν κηρύσσειν θεραπείαν Arm.; sur l'omission de καί, cfr BERNARDI ed., p. 169 (*codd. DP*).

5 ժամանեալք մոխրով եւ խորզով², եւ յոյժ նուաստացեալք³ ի յերկրի անկեալք վասն զի թշուառացան դաշտք անպսղութեամբք⁴ եւ բարձան ի տանէ Տեառն նուէրք եւ զոհք⁵, ձգել խոնարհութեամբն զողորմութիւն:

60 Չինչ եւ Ամբակում. սա եւ¹ գջերմագունիցն բուռն Հարկանէ զբանիցն եւ առ նոյն ինքն դժուարի Աստուած, եւ² ամբաստանէ զբաղցր տեառնէն յաղագս դատաւորացն անիրաւութեան: Մինչեւ յերբ աղաղակիցեմ՝ ասելով՝ եւ ոչ լուիցես³. գոչեմք⁴ առ քեզ զրկեալ եւ ոչ 5 փրկես: Ընդէր ինձ ցուցեր աշխատութիւնս եւ ցաւս, Հայել ի թշուառութիւն եւ յամբարշտութիւն: Յանդիման իմ եղեւ դատաստան, եւ դատաւորն առնու: Յաղագս այնորիկ ցրուեցան արէնք, եւ թիւր⁵

5 ի] եւ M¹M²

Or. 2,60 1 սա] նա N եւ] om. MM¹M² 2 զբանիցն] զբանից MM¹M² 3 դատաւորացն] դատաստանացն N յերբ] ցերբ MM¹ 4 աղաղակիցեմ] աղաղակեցից MM¹M²N գոչեմք] գոչեմ JJ¹N 6 յամբարշտութիւն] ամբարշտութիւն J¹ եղեւ դատաստան] eras. N 7 դատաւորն] դատ <eras.> ն N առնու] առնու ակն MM¹M² արէնք] om. J

2) σάκκοις Gr. (469 B 2): σάκκω Arm., cfr PG 35, col. 469 n. 57 et BERNARDI ed., p. 170 (cod. C).

3) ταπεινῶς Gr. (469 B 2): «humiles (facti)» (ταπεινούς vel ταπεινουμένους) Arm.

4) τῇ ἀκαρπία Gr. (469 B 3): ταῖς ἀκαρπίας Arm.

5) σπονδῆ καὶ θυσία Gr. (469 B 4): σπονδαὶ καὶ θυσίαι Arm, pluriel inspiré sans doute de Joel 1, 9: բարձան զոհք եւ սպանդք ի տանէ Տեառն.

Or. 2,60

1) La présence de la conjonction *եւ* à cette place est inattendue en arménien, mais s'explique par le *καὶ* grec au même endroit (469 B 7); Mxit'ar Ayrivanec'i corrige le texte en le rendant plus «arménien», tandis que *J* et *N*, d'accord contre *M*, préservent la leçon la plus proche du modèle.

2) οἶον (469 B 9) om. Arm.

3) Κύριε (469 B 10) om. Arm.

4) La leçon originale doit être *գոչեմք* («clamamus») par suite de la prononciation iotacisante de *βοήσομαι* qui l'a fait prendre pour une première personne du pluriel, corrigée ensuite en *գոչեմ* («clamo»), eu égard au contexte, par les copistes de *J* et *N*. Les citations que fait Grégoire du texte de Habacuc dans ce chapitre recèlent, en arménien, de nombreuses divergences avec le texte arménien de la Bible.

5) οὐ διεξάγεται Gr. (469 C 1-2): «oblique ducit» (οὐ δεξιὰ ἄγεται) Arm.

ելանէ ի վախճան իրաւունք: Եւ ապա սպանալիք, եւ որ ինչ ի վերայ
նոցին՝ Տեսէք, արՀամարՀողք, եւ Հայեցարուք եւ զարմացարուք զար-
մանս եւ եղծարուք, վասն զի գործ ես գործեմ: Եւ զինչ պարտ է
10 զամենայն ի վերայ բերել սպանալեացն: Այլ փոքր յառաջագոյն,
վասն զի զայն ինձ լաւագոյն լեալ թուի՝⁶ յաւելուլ յասացեալսս, զյուզիս
կոչելով եւ լալով յաղագս իրաց ինչ անիրաւացն եւ շարաց, զվախճանն
վերսահն կոչէ եւ զչարութեան առաջնորդս եւ վարդապետս, Հրապոյրս
15 պղտորս զչարութիւն կոչէ եւ աւրինացն⁷ արբեցութիւն եւ ծոլորու-
թիւն. ըծպել⁸ սոցա ի նոցանէ զընկերացն, որպէս զի Հայիցին նոցա ի
խաւարն⁹ որւոց եւ յայրս սողնոց եւ գազանաց՝ խորՀրոց շարաց
բնակութիւն: Արդ սոքա տյսպիսիք եւ Հանդերձ այսոքիք ընդ մեզ
խաւսին իրատուք:

61 Բայց զՄաղաքիաս զիմորդ անտես առնել արժանաւոր է, որ
երբեմն անբաստանէն դառնապէս դքաՀանայիցն, եւ թշնամանէ որպէս
թե զանուն Տեառն անարգէն եւ կամակիցք լինին¹ ոմանց ի մատուցա-
նել ի սեղանն Հացս խառնակս, կերակուրս ոչ յափշտակութիւնս², եւ
5 զորս եթե յառաջնորդացն ումէք ընծայիցէ անպատուիցէ արդէք
ընծայելովն³. զայսոսիկ նուիրել թագաւորին բոլորեցուն աղաւթս

8 սպանալիք] <eras.> նալիք N որ] ոչ J¹ 8/9 վերայ նոցին՝ Տեսէք,
արՀամարՀողք] վեր<eras.> ետէք, արՀամար<eras.> N 9 զարմացարուք]
<eras.> ագարուք N 10 եղծարուք] եղծաւորք J 12 զայն] այն J ինձ] om.
J¹ յասացեալսս] յասացեալս N 13 շարաց] շարացն MM¹M² 14 վար-
դապետս] զվարդապետս J¹ Հրապոյրս] Հրապոյր MM¹M² 15 աւրինացն]
յաւրինացն MM¹M² արբեցութիւն եւ] արբեց<eras.> J 16 նոցանէ]
նոցա<eras.> J 17 որւոց եւ] որւոցն J¹ 18 բնակութիւն] բնականութիւն
M² Հանդերձ այսոքիք] Հանդերձեալ այսոքիկ J, Հանդերձեալ այսոքիք J²
19 իրատուք] իրատուք J¹

Or. 2,61 4 Հացս] Հաց N 5 ումէք] om. J post անպատուիցէ] add. որ
JJ¹M¹ 6 զայսոսիկ] զայնսոսիկ JJ¹ բոլորեցուն] բոլորեցունց J¹

6) δοκεῖ βέλτιον εἶναι Gr. (469 C 7): βέλτιον εἶναι δοκεῖ Arm.

7) τοῦ νοῦ Gr. (472 A 1): «legis» (τοῦ νόμου) Arm.

8) λέγων (472 A 2) om. Arm., cfr PG 35, col. 471 n. 67 et BERNARDI ed., p. 171
(accord de l'arménien avec l'ensemble des témoins de la famille N).

9) ἐπὶ τὸ σκότος αὐτῶν Gr. (472 A 3): αὐτῶν ἐπὶ τὸ σκότος Arm.

Or. 2,61

1) προστιθέντα Gr. (472 A 10): litt. «consentientes fiunt» Arm.

2) ἀπάργματα Gr. (472 A 12): litt. «direptiones» (ἀρπάγματα) Arm.

3) καὶ ἃ μὴδ' ἂν τῶν ἡγουμένων τινὶ προσενέγκοιεν ἢ ἀτιμασθεῖεν ἂν
προσενεγκόντες Gr. (472 A 13-14): καὶ ἃ, ἂν τῶν ἡγουμένων τινὶ προσενέγκοι,
ἀτιμασθεῖη ἂν προσενεγκῶν Arm.

ուխտելով՝ զկաղս եւ զհիւանդս եւ զապականեալս եւ զպղծեալս ամենեւին եւ զարհամարհեալս: Եւ երբեմն առ Ղեւտացիսն զԱստուծոյ զկտակն յիշեցուցանէ, որ⁴ էր կենաց եւ խաղաղութեան, եւ երկիրգիւ
 10 երկնչիլ ի Տեառնէ եւ յերեսաց անուան նորա սարսել: Աւրէնք՝ ասէ՝
 էին⁵ ճշմարտութեան ի բերան նորա, եւ անիրաւութիւն ոչ գտաւ ի
 ձեռս⁶ նորա: Խաղաղութեամբ ուղղելով գնաց ընդ իս, եւ զյուզս
 դարձոյց յանիրաւութենէ, զի չրթունք քաւանայի պաշտօնէն զգիտու-
 թիւն եւ արէնս Հայցեսցեն ի բերանոյ նորա: Եւ պատճառն իբրեւ
 15 պատուական միանգամայն եւ աւաւոր. վասն զի Հրեշտակ Տեառն
 տմենակալի է: Եւ Հրաժարեմ յաղագս այնպիսի ընծայից⁷ զՀայհոյու-
 թիւն, երկնչիմ ի ճշմարտութենէն: Այլ զոր չափաւորն է միանգամայն
 ասել եւ տուտակար. տակաւին եւս արժանաւոր է՝ ասէ՝ Հայել ի
 գոհան⁸, կամ առնուլ ընդունելութիւն ի ձեռաց ձերոց. որպէս եթե
 20 մանաւանդ դժուարեալ եւ ընդ նոյն ինքն քաւանայագործութիւն նոցա
 յաղագս չարութեան ի բաց մերժէ:

62 ՉՉաքարիաս յորժամ յիշեմ, սարսոսմ զգերանդին նմանապէս
 եւ զորս ընդդէմ քաւանայիցս վկայէ նա. զորս¹ յաղագս Յեսովայ

10 ի] եւ ի J¹ անուան] անուանն JM 10/11 ասէ էին] ասէին JJ¹N, ասէ
 MM¹M² 12 զյուզս] զբազուս MM¹, բազուս M² 13 քաւանայի] քաւ-
 նայի add. և Nsup.l. 14 պատճառն] պատճառս N 15 Տեառն] om. M²
 18 ասել] ասէ J ասէ] այս է J¹ 21 չարութեան] չարութեանս J¹

Or. 2,62 1 ՉՉաքարիաս] Չաքարիաս J¹ սարսոսմ] սարսոսմ MM¹M²
 2 քաւանայիցս] քաւանայիցն MM¹M² Յեսովայ] խուայ J, Եսովա M¹M²

4) ή Gr. (472 B 3): litt. «quae» (ff) Arm.

5) Il faut conjecturer la leçon correcte ասէ էին, qui correspond à φησίν ην (472 B 6), et plus proche du texte de Mal. 2, 6: օրէնք ճշմարտութեան էին ի բերան նորա; le texte a été corrompu d'abord en ասէին (JJ¹N), puis en ասէ (MM¹M²).

6) χεῖρες Gr. (472 B 8): litt. «in manibus» (χερσίν) Arm, une telle confusion de termes n'étant possible que si le traducteur ne recourt pas à la vulgate arménienne pour cette citation.

7) τῶν ἐπὶ τούτοις ἄρῶν Gr. (472 B 14): (τῶν) ἐπὶ τοιούτοις δώροις vel (τῶν) ἐπὶ τοιούτοις δώρων Arm.

8) ὑμῶν (472 C 2) om. Arm., cfr PG 35, col. 472 n. 79 et BERNARDI ed., p. 172 (accord de l'arménien avec la famille N).

Or. 2,62

1) & Gr. (472 C 8) et Arm.: ὅσα BERNARDI ed., p. 174 (62, 1.2); cfr ὅσα (472 C 11) correctement rendu par որքան ինչ.

առաքինւոյ քաւանային եւ մեծի² յայտնէ, զոր մերկացոյց բանիւ
 յաղտեղի պատմութեանէն եւ յանարժանւոյն զքաւանայականն եւ զպայծառն
 5 զգեցոյց. որքան ինչ Հրեշտակն նմա ասէր առ ի Յեսուս եւ նշանակէր
 առնել³, յայնսոսիկ ի մեծագոյնս եւ ի բարձրագոյնս թերեւս քան եթե
 զբազումս զքաւանայս ի վեր բերեմք⁴, որք լուսթեամբ պատուեսցին.
 բայց սակոյն զի եւ նմա յաջմէ բանսարկուն կայր Հակառակելով ընդ
 նմա. իրք ինձ⁵ ոչ շափաւորք եւ ոչ սակաւ երկիւղի եւ պաշարութեան
 10 արժանաւորք:

63 Եւ զորս զայլոց ամբաստանէ զՀովուաց խնամով եւ սպանայ, ո՞
 այնքան յանդուգն եւ¹ Հոգւովն աղամանդեայ, մինչ զի ոչ զողալ
 լսելովն եւ ինքն քան զինքն լինիցի շափաւորագոյն: Չայն՝ ասէ՝
 ողբալոյ Հովուաց, զի թշուառացաւ մեծութիւն նոցա. ձայն զոչելոյ
 5 առիւծուց², զի զայն ինչ կրեցին. յայտնապէս³ լսէ ողբոցն, որպէս թե
 արդէն մերձեին եւ ողբակից լինի վտանգելոցն: Եւ եւս փոքր ինչ⁴
 յառաջ դժուարագոյն եւ սաստկագոյն. Հովուեցէք՝ ասէ՝ զոչխարս

3 Եւ] om. JJ¹ 4 Եւ¹] Եւ եւ J 5 ինչ] om. MM¹M² Յեսուս] Յեսուայ
 N 6 առնել, յայնսոսիկ] առն զայնսոսիկ M¹M² մեծագոյնս] մեծագոյնսս J
 7 ի վեր] ի վերայ MM¹M² որք] mutil. M, vac. M¹M² 8 բանսարկուն]
 բանսարկուին M¹M² 9 ինձ] ինչ MM¹M² երկիւղի] երկիւղի J¹

Or. 2,63 1 ո՞] ո՞վ MM¹M² 4 ողբալոյ] ողբալով MM¹M²N թշու-
 առացաւ] թշուառաւ MM¹M² 5 առիւծուց] առիւծոց J¹ զայն] զայս MN
 6 մերձեին եւ ողբակից լինի վտանգելոցն: Եւ եւս փոքր] om. J

2) Ιερέας του μεγάλου Gr. (472 C 8-9): (του) Ιερέας και μεγάλου Arm.

3) πεποιηται Gr. (472 C 12): πεποιεῖσθαι Arm.

4) κατά τους πολλούς Ιερέας αναφερόμενα Gr. (473 A 2): τους πολλούς Ιερέας
 αναφέρομεν Arm.

5) γούν (473 A 4) om. Arm.

Or. 2,63

1) Accord de l'arménien avec les témoins de la famille N grecque, cfr BERNARDI
 ed., p. 174 (καί, 473 A 8).

2) Չայն ողբալոյ Հովուաց, զի թշուառացաւ մեծութիւն նոցա. ձայն զոչելոյ
 առիւծուց reproduit exactement le texte de Zach. 11, 3.

3) μόνονου κ(αί) (473 A 13), μόνον οὐκ BERNARDI ed., p. 174 (63, l.6): litt.
 «aperte» Arm.

4) L'omission de J résulte d'un saut (du même au même?) sur մերձեին et ինչ,
 puisque le manuscrit porte seulement մինչ; elle suppose que le modèle de J avait
 environ 38 lettres par ligne, donc qu'il ne comportait qu'une seule colonne
 d'écriture, à moins que le saut ne portât sur deux lignes.

սպանմանն, զորս ստացողք սպանանեին եւ ոչ զղջանային, եւ որք վաճառեին զնոսա ասեին. աւրՀնեալ Տէր, զի փարթաճացաք. եւ
 10 Հովուացն նոցա ոչ ինչ ցաւէր յաղագս նոցա: Յաղագս այդորիկ ոչ եւս խնայեցից ի բնակիչս երկրի, ասէ Տէր⁵: Եւ դարձեալ. սուր, զարթիր ի վերայ Հովուաց. եւ Հարէք զՀովիւս, եւ ցրուեցէք զոչխարսն, եւ ածից զձեռն իմ ի վերայ Հովուաց, եւ բարկացաւ սրտմտութիւն իմ ի վերայ Հովուաց⁶, եւ ի վերայ ոչխարաց այց արարից. յաւելու⁷ ի սպառնալիսն
 15 եւ զժողովրդեանն Հայել⁸: Այնպէս աշխատասիրաբար առաջի նստի բանին, եւ ոչ ի բաց վճարել կարէ դիւրաւ ի սպառնալեացն, յաղագս որոյ երկնչիմ մի գուցէ եւ ես ինքն անխրատ իցեմ քան զամենեսեան⁹ ի կարգի յիշելով: Այլ Չաքարիաս այսպէս:

64 Չի որք ի Դանիելին են զանց առնիցեմ¹ զձերովքն, արասցուք զանց եւ զՏեառնն յաղագս նոցա ասացուածովն² եւ զառաջնորդութեամբն³, էթե եւ անաւրէնութիւն ի Բաբելոնէ ի ձերոցն⁴ որք թուեին

8 ստացողք] ստացաւ որ $M^1 M^2$ 9 վաճառեին] վաճառեինն JJ^1 11 եւ] *om.*
 $MM^1 M^2$ 11/12 զարթիր ի վերայ] *mutil.* M^1 12 զՀովիւս] Հովիւս J^1
 13 իմ] *om.* J

Or. 2,64 1 Դանիելին] Դանիելին JM^2 առնիցեմ] առնիցեմք MM^1
 3 Բաբելոնէ] Բաբելոնէ J

5) παντοκράτωρ (473 B 7-8) *om. Arm.* La version suit, pour cette omission, le texte de la vulgate arménienne; cfr aussi BERNARDI ed., p. 175 n. 2.

6) L'arménien, comme la version latine de Rufin, ne présente pas l'omission propre à la famille N de και ὀργίσθη ὁ θυμός μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας, cfr PG 35, col. 474 n. 91 et BERNARDI ed., p. 176.

7) προστιθείς *Gr.* (473 B 13): προστίθησι *Arm.*, cfr PG 35, col. 474 n. 92 et BERNARDI ed., p. 176 (accord de l'arménien avec la famille M, comme à la note précédente).

8) τοῦ λαοῦ τοὺς προέχοντας *Gr.* (473 B 13-14): litt. «populum curare vel videre» *Arm.*?

9) ὥστε δέδοικα μὴ και αὐτὸς ἀπεικτὸς ᾧ, πάντων ἐξῆς μεμνημένος *Gr.* (473 B 16): litt. «propter quod vereor ne quoque ego ipse ineruditus (*pro ineruditior*) sim quam omnes, ordine commemorans» *Arm.*

Or. 2,64

1) La leçon *զանց առնիցեմք* (= παραδράμωμεν, 473 C 2) n'est supportée que par *M* et sa copie; il faut lui préférer la leçon *զանց առնիցեմ* des autres témoins, qui s'explique par une lecture du grec * παραδράμω μὲν.

2) καλῶς (473 C 4) *om. Arm.*

3) προηγούμενον *Gr.* (473 C 5): litt. «gubernatione» (προηγούμενον?) *Arm.*, cfr PG 35, col. 474 n. 94 et BERNARDI ed., p. 176: la version arménienne ne présente pas l'omission de la famille grecque N.

4) κριτῶν (473 C 6) *om. Arm.*, cfr PG 35, col. 474 n. 95 et BERNARDI ed., p. 177.

առաջնորդել ժողովրդեանն: Ջիմորդ բերից⁵ զԵզեկիէլ զմեծամեծացն
 5 տեսող եւ զպատմիչն խորհրդոց եւ զտեսութեանց: Ջիմորդ դիտացն⁶
 Հրամայէ՝ ոչ լուել զչարութիւն եւ որ գալոցն էր սուր⁷, որպէս ոչ նոցա
 այն էր աւգտակարադոյն եւ ոչ մեղուցելոցն, իսկ յառաջագոյնն գիտել
 եւ քարոզել երկոցունց աւգտակարագոյն, եթէ նոքա ասիցեն եւ սոքա
 լսիցեն, ամենայն իրաւք գուշակացն:

65 Ջիմորդ եւ զայլ զի վերայ յարձակումնն առնէ¹ Հակառակ
 Հովուացն, երբեմն այսպիսի բանիւք. վայ ի վերայ վայի եղիցի, եւ գոյժ
 ի վերայ գուժի, եւ խնդրեսցի անութիւն ի մարգարէէ, եւ արէնք
 կորիցեն ի քաւանայէ եւ խորհուրդ ի ձերոց: Եւ երբեմն այնոքիւք
 5 դարձեալ. որդի մարդոյ, ասա դմա. դու ես երկիր ոչ թոցեալ, եւ ոչ
 անձրեւ եղեւ ի վերայ քո յաւուր բարկութեան, յորում առաջնորդքն ի
 մէջ քո², իբրեւ առիւծք գոչեին յափշաակելով զյափշտակութիւնս,
 զանձինս փաղաղեին զարութեամբ. եւ յեա փոքր ինչ. քաւանայք քո³
 ապախտ առնեին զարէնս իմ, եւ պղծեին զսրբութիւնս իմ. զպիղծսն եւ
 10 զսուրբսն՝ ասէ՝ ոչ որոչեին, այլ ամենայն էր նոցա մի, եւ ի շաբաթուց

6 [բ սուր] է զսուր N 7 յառաջագոյնն] յառաջագոյն M¹M² գիտել] գիտել
 N 8/9 եւ սոքա լսիցեն] iter. J

Or. 2,65 1 զի] ի J յարձակումնն] յարձակումն J¹ 4 ձերոց] ձերոցն J
 այնոքիւք] այնոքիք J 7 առիւծք] զառիւծք MM¹M², առիւծ JJ² 8 զանձինս
 փաղաղեին] <eras.> զաղեին J յեա փոքր ինչ] յ<eras.> J 9 զպիղծսն]
 զպիղծս MM¹M² 10 զսուրբսն] զսուրբս J¹MM¹M²N եւ] om. MM²M²
 շաբաթուց] շաբաթուցն JJ¹

Dans le texte grec, la présence de κριτών dans certains manuscrits dont les témoins principaux de la famille M pourrait s'expliquer comme une addition postérieure d'un copiste ou réviseur recourant au texte biblique de Dan. 13, 5; l'absence du mot en arménien, comme chez Rufin, montrerait dans ce cas que la version a été faite sur un texte grec antérieur à cette révision.

5) οἴσομεν Gr. (473 C 7): «feram» (οἴσω μέν) Arm.

6) ἔ (476 A 1) om. Arm., ideo «quomodo pastoribus praecepit...».

7) ταύτη (476 A 3) vel ἐπὶ ταύτη (PG 35, col. 475 n. 99 et BERNARDI ed., p. 177)
 om. Arm.

Or. 2,65

1) ἦν (476 A 9) om. Arm.

2) ἐν μέσῳ αὐτῆς Gr. (476 B 2): «in medio tui» Arm., sous l'influence du ἐπὶ
 σέ/ի վերայ քո qui précède? Cfr aussi note suivante.

3) οἱ ἱερεῖς αὐτῆς Gr. (476 B 4): «sacerdotes tui» Arm., tandis que Ez. 22, 26
 porte, comme en grec, քաւանայք նորա.

իմոց ծածկելին զաչս իւրեանց⁴. Ի միասին շինել զորմն եւ որք ծեփելին զնա⁵ սպառնայր, այս է մեղուցելոցն եւ որք ծածկելինն, որ է չարաց իշխանաց եւ քաւանայից եւ խոտորեցուցչաց զտունն Իսրայէլի ըստ սրտից իւրեանց զաւտարացեալսն ի ցանկութիւնսն իւրեանց:

66 Եւ լռեմ ասել որքան յաղագս զինքեանս արածողացն խաւսի, որք զկաթն ուտելին եւ զասրն զգենուին եւ զգէրսն զենուին, եւ ոչ Հովուելին զոչխարսն, զտկարն ոչ զաւրացուցանելին, զբեկեալն¹ ոչ պատելին, զմոլորեալն² ոչ դարձուցանելին, զկորուսեալն³ ոչ խնդրելին, 5 եւ զզաւրաւորն ոչ պաւելին, այլ չարութեամբ⁴ գործելին եւ փութով կորուսանելին, մինչեւ ցրուել ոչխարացն յամենայն դաշտս եւ ի լերինս, առ ի չգոյէ Հովուի⁵, եւ լինել գէշ ամենայն թռչնոց⁶ եւ գազանաց, ոչ եղելոյ խնդրողին եւ դարձուցանողի: Եւ ապա զինչ. կենդանի եմ ես, ասէ⁷ Տէր, յաղագս այդոցիկ այդպէս ունելոյ եւ լինելոյ ոչխարաց իմոց 10 յաւար, աւաւասիկ ես ի վերայ Հովուաց եւ խնդրեցից զոչխարս իմ ի

11 շինել զորմն] շինել զորմնն J¹, չի<eras.> որմս N 12 զնա] զնսա JJ²
14 զաւտարացեալսն] զաւժարացեալսն J, զաւրացեալսն N ցանկութիւնսն] ցանկութիւնս JJ²

Or. 2,66 1 որքան] iter. M 2 զկաթն] զկաթնն N եւ զգէրսն զենուին] om. N 3 Հովուելին] Հովուին MM¹M² 8 խնդրողին] խնդրողի MM¹M²
9 այդպէս] այսպէս M (այդպէս Msup.l.) 10 զոչխարս] զոչխարսն MM¹M²

4) και ἐβεβηλούμην ἐν μέσῳ αὐτῶν (476 B 8-9) om. Arm. À ces mots, qui forment la fin de Ez. 22, 26, correspondent dans la vulgate arménienne: եւ զաբաթս իմ պղծելին ի միջի նոցա (i.e. τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν ἐν μέσῳ αὐτῶν).

5) La leçon զնսա résulte de la confusion de l'initiale de սպառնայր avec l'abréviation de նս, comme le montre M, qui écrit d'abord զնսսպառնայր, puis corrige en զնա սպառնայր.

Or. 2,66

1) και (476 C 5) om. Arm.

2) και (476 C 6) om. Arm.

3) και (476 C 6 bis) om. Arm.

4) μόχθω Gr. (476 C 8): «pravitate» (μοχθηρῶ?, cfr cap. 67, 1.6, չարութիւն: μοχθηρία Gr. [477 A 12]) Arm. Dans cette suite d'allusions à Ez. 34, 2-4, que constitue le chapitre 66, plusieurs des termes utilisés par le traducteur différent du texte biblique arménien.

5) ποιμένας Gr. (476 C 11): ποιμένος Arm.

6) πᾶσι πετεινοῖς Gr. (476 C 11-12) et Arm.: πᾶσι πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ BERNARDI ed., p. 178 (66, 1.10). L'apparat critique de J. Bernardi révèle que l'addition de τοῦ οὐρανοῦ, qui a l'allure d'une glose explicative, est partagée par la majorité des témoins de la famille M et par la version latine de Rufin.

7) φησὶ (476 C 13) om. Arm., cfr PG 35, col. 476 n. 9 et BERNARDI ed., p. 178.

ձեռաց նոցա, եւ զոչխարսն ժողովեցից եւ խնամեցից, բայց Հովիւքն⁸ կրեսցեն զայն ինչ զորս շար Հովուացն է պաշառ:

67 Այլ զի մի զամենեցուն եւ զամենայն թուելով զմարգարէիցն¹ եւ² երկայնագոյնս ձգեցից զբանս, զմին եւս յիշեցից³ որ նախ քան զստեղծանելն ծանուցաւ եւ յարգանդէ սրբեցաւ՝ Յերեմիաս է սա՛ զայլովքն զանց արարից: Հայցէր սա ի վերայ գլխոյն ջուր եւ զաշ⁴ 5 աղբիւր արտասուաց, զի լացցէ արժանաւորապէս զԻսրայէլ. ողբայ ոչ ինչ նուազ եւ զվերակացուացն զչարութիւն:

68 Եւ ասէ սմա յանդիմանելով առ քաւանայսն Աստուած. քաւանայքն ոչ ասացին՝ ո՞ր է Տէր, եւ խնամակալուք աւրինացն իմոց սչ զհաւացին զիս, եւ Հովիւքն ամբարշտեցին յիս: Եւ ասէ ինքն զարձեալ. Հովիւք անգոյացան, եւ զՏէր ոչ Հայցեցին, եւ յաղագս այնորիկ ոչ 5 իմացան զամենայն արաւտս¹ եւ ցրուեցան: Ասէ. Հովիւք բազումք² ապականեցին զայգի իմ, պղծեցին զբաժին իմ որ էր³ ցանկալի, տուեալ եղեւ յանապաա յանկոխ: Եւ ապա առ նոսին զարձեալ ձգէ առ Հովիւսն. ո՞վ Հովիւք, որ կորուսէք եւ ցրուեցէք զոչխարս արաւտի իմոյ, յաղագս

11 նոցա] eras. J եւ¹] om. N զոչխարսն] զոչխարն J խնամեցից] <eras.> մեցից J 12 զորս] զոր MM¹M² Հովուացն] Հովուաց JJ¹M²

Or. 2,67 1 զամենայն] զամենայն JJ¹ 2 զբանս, զմին] զբանս, զի մին M, զբանս իմ, զի մի M¹M² 3 {} ասէ J¹ 4 արարից] արարին M² գլխոյն] գլխոցն N

Or. 2,68 1 առ քաւանայսն] զքաւանայսն N 3 ամբարշտեցին] ամբարշտեցան MM¹M² 4 Հովիւք] Հովիւքն MM¹M² 8 որ] որք M¹N

8) τὰ μὲν... οἱ δὲ Gr. (477 A 2-3): litt. «et oves... sed pastores» Arm.

Or. 2,67

- 1) τοὺς προφήτας Gr. (477 A 6): τῶν προφητῶν Arm.
- 2) μακρόν Gr. (477 A 6): «et in longum» (καὶ μακρόν) Arm.
- 3) ἐπιμνησθεῖς ἔτι Gr. (477 A 7): ἔτι ἐπιμνησθεῖς Arm.
- 4) τοῖς ὀφθαλμοῖς Gr. (477 A 10): τοὺς ὀφθαλμοὺς Arm.

Or. 2,68

- 1) οὐκ ἐνόησε πᾶσα ἡ νομή Gr. (477 B 3-4): οὐκ ἐνόησαν πᾶσας τὰς νομὰς Arm.
- 2) ποιμένες τε, φησί, πολλοί Gr. (477 B 4-5): φησί· ποιμένες πολλοί Arm.
- 3) τὴν οὐσαν (477 B 6): bien que les propositions participiales grecques soient souvent rendues en arménien par des propositions relatives, la version arménienne s'accorde parfaitement avec la leçon ἦν οὐσαν mentionnée dans BERNARDI ed., p. 180-181 (codd. AQWVT SP).

այդորիկ այսպէս ասէ Տէր ի վերայ Հովուացն որք Հովուեն⁴ զժողո-
 10 վուրդ իծ. զուք ցրուեցէք զոչխարս իծ, եւ ծերժեցէք զնոսա, եւ ոչ այց
 արարէք⁵. աւաւասիկ եւ վրէժ առից ի ձէնջ զչարութեան գործոց
 ձերոց: Կականել կամի Հովուացն եւ կոծել խոյից ոչխարացն, վասն զի
 լցան աւուրք նոցա ի խողխողուն:

69 Եւ զինչ եւս¹ ինձ զհինսն ասել. ² ոք Պաւղոսի աւրինակաց եւ
 սաւճանաց զինքն յարծարիցէ, զորս² եպիսկոպոսացն եւ երիցանց
 կարգեաց՝ աշխոյժս եւ ողջախոս³ լինել, ծի գինեսէրս, ծի Հարկա-
 նոցս, ուսուցիչս, անբաղբաղայս յամենայնի եւ անըմբռնելիս շարացն,
 5 ոչ բազում փախուցեալ գտցի յաւրինակացն ուղղութենէ: Չինչ եւ զորս
 աշակերտացն Յիսուս ի քարոզութիւն առաքելով աւրինադրեաց⁴, զի
 ծի գիրաբանչիւր ոք սասցից՝ այնպիսիս լինել առաքինութեամբ եւ
 այնպէս քաջապինդս եւ չափաւորս, եւ եւս Հաճառաւտագոյնս ասել՝
 երկնայինս, ծինչ զի ոչ ինչ նուազ յաղագս վարուցն նոցա քան էթե
 10 վասն բանին ընթանալ աւեաարանին:

10 զոչխարս] զոչխարսն M¹ 11 գործոց] գործոցն MM¹M² 13 աւուրք]
 աւուրքն N

Or. 2,69 1 ²] ² M¹M² 2 Երիցանց] Երիցանցն MM¹M² 4 անբաղ-
 բաղայս] անբաղայս MM¹M² 5 յաւրինակացն] յաւրինականացն JJ¹ 6 աշակեր-
 տացն Յիսուս] յաշակերտացն Յիսուսի J¹ 7 այնպիսիս] այնպիսի M առաքի-
 նութեամբ] առաքելութեամբ J¹ 8 Հաճառաւտագոյնս] Հաճառաւտագոյնսն J
 9 Երկնայինս] Երկնայինսն J

4) Ici, comme ailleurs, le traducteur a traduit la citation biblique d'après le texte de Grégoire et non sur une vulgate arménienne; parfois, cependant, la réminiscence d'un passage mieux connu l'emporte sur la fidélité au modèle grégorien, p. ex. ἐπι τοὺς ποιμαίνοντας Gr. (477 B 11): «ad pastores qui pascunt» Arm., cfr Ier. 23, 1, ի վերայ Հովուացի որ Հովուեն.

5) καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθε αὐτὰ Gr. (477 B 13): καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθε Arm.

Or. 2,69

1) καὶ τί Gr. (477 C 3): καὶ τί ἔτι Arm. (dittographie?).

2) Il manque ici une préposition régissant *եպիսկոպոսացն եւ երիցանց*, probablement *յայցա*, dont l'abréviation *յղա* (ou *յղա*) a pu être confondue avec le relatif *զորս* et disparaître par haplographie.

3) νηφαλίους, σώφρονας Gr. (477 C 5-6): νηφαλίους καὶ σώφρονας Arm.; *աշխոյժս* (litt. «vehementes») forse *pro ախորժս*?

4) ὄν τὸ κεφάλαιον (477 C 10-11) om. Arm.; l'omission de cette incise, en arménien, pourrait indiquer qu'elle constitue une addition postérieure au texte de Grégoire.

70 Չիս զարևուրեցուցանեն եւ թշնամանեալք Փարիսեցիքն եւ յանդիմանեալք զպիրքն¹, քան զորս վաթարութիւն է, եթէ յաճախագոյն պաշած էր լինել առաքինութիւն, որպէս եւ² Հրաման ընկալաք, եթէ ինչ կարաւտանայցեմք երկնից արքայութեան, եւ չարութեամբն 5 երեւիցիմք շարագոյնք, մինչ զի եւ աւաւ յիրաւի արդեւք կոչիլ եւ ծնունդս³ իժից, առաջնորդք⁴ կոյրք որք զմժղուկսն քանեն եւ զուղան կլանեն, եւ գերեզմանք աղտեղիք ի ներքոյ Հանդերձ քաջավայելչութեամբ արտաքուսա, եւ սկաւառակք մաքուրք երեւմամբն, եւ այլք որովք միանգամ նոքա են⁵ եւ կոչին:

71 Այսոքիւք եւ տխրիմ ի գիշերի¹ եւ ի աուրնջեան խորհրգովք. այսոքիկ զիմ² զուղեղս Հալեն եւ ծախեն զմարմինս, եւ ոչ ներեն իմանալ եւ ոչ զնալ³ ի վերայ Հայելով. այսոքիկ նուաստացուցանեն զիմ⁴ Հոգի եւ զմիտս զսպեն եւ լեզուոյս կապ ի վերայ դնեն⁵, եւ ոչ

Or. 2.70 1 զարևուրեցուցանեն] զարևուրեցուցանեին J Փարիսեցիքն] Փարիսացիքն MN 2 յանդիմանեալք] յանդիմանեալ J¹ զպիրքն] զպիրք MM¹M² զորս] յորս codd. վաթարութիւն է] վաթարութենէ J¹ 4 եւ] մի J, eras. N 5 եւ աւաւ] աւաւ J¹ կոչիլ] կոչել M²J¹, eras. N 6 ծնունդս] ծնունդք MM¹M² քանեն] կանեն MM¹M² զուղան] զուղանս J

Or. 2.71 1 տխրիմ] տխրեմ J եւ] om. M² 2 այսոքիք] այսոքիւք JJ¹ զուղեղս] զուղիղս codd. 4 լեզուոյս] լեզուիս MM¹M²

Or. 2.70

1) γραμματεῖς ἐλεγχόμενοι Gr. (480 A 2): ἐλεγχόμενοι γραμματεῖς Arm.

2) ὡς Gr. (480 A 3): ὡς καὶ Arm.

3) La leçon *ծնունդք իժից* des témoins *MM¹M²* reflète le texte de *Matth. 23, 33*. La fidélité du traducteur au texte biblique est bien plus grande lorsqu'il s'agit, comme ici, d'allusions néo-testamentaires que pour les réminiscences vétéro-testamentaires des chapitres précédents.

4) καὶ ὁδηγοὶ Gr. (480 A 6-7): ὁδηγοὶ Arm.

5) καὶ εἰσὶ Gr. (480 A 10): εἰσὶ Arm.

Or. 2.71

1) καὶ (480 A 13) om. Arm., cfr PG 35, col. 479 n. 26 et BERNARDI ed., p. 182.

2) μοι Gr. (480 A 14): μου Arm., cfr PG 35, col. 479 n. 27 et BERNARDI ed., p. 182 (codd. B et S²DPC [famille M]).

3) καὶ ἄνω βλέποντα Gr. (480 B 1): οὐδὲ κορευέσθαι ἄνω βλέποντα BERNARDI ed., p. 182 (71, 1.3) et Arm.; la version arménienne se rapproche davantage du texte proposé par les témoins de la famille grecque M, selon l'apparat critique de J. Bernardi.

4) μοι ταπεινοὶ Gr. (480 B 1-2): ταπεινοὶ μου Arm.

5) ἐπιτίθησι Gr. (480 B 3): ἐπιτίθημι Arm., à moins qu'il ne faille corriger *դնեն*, présenté par tous les témoins, en *գնեն*.

5 յաղագս վերակացութեան ատեն⁶ գրանն, ոչ ուղղել այլոց եւ կազմել,
որ յոլովագունի է խնամակալութեան⁷, այլ եթե որպէս եւ որ գալոցն է
բարկութիւն փախեայց եւ փոքր ինչ ի ժանգոյ շարութեան զիս ինքն ի
բաց քերեցից: Մաքրութիւն ընդունել պարտ է⁸ նախ առաջին, եւ
այա ծաքրել. իմաստնանալ, եւ այա իմաստնացուցանել. լինել լոյս,
10 եւ լուսաւորել. մերձենալ առ Աստուած, եւ ընծայել զայլս. սուրբ լինել,
եւ սրբել. ձեռնառու լինել Հանդերձ ձեռաբ, խորհրդակից Հանդերձ
իմաստութեամբ:

72 Եւ արդ էրբ եղիցի այդոքիկ, ասեն վաղվաղկոտքն յամենայնի եւ
ոչ զգուշագոյնքն, որք դիւրաւ եւ շինեն¹ եւ կործանեն. եւ աղաւտ
ծրագունք² ի վերայ աշտանակին, եւ ո՞ր տաղանդն, այսպէս զչնորՀսն
ասեն. զայսոսիկ ջերմագոյնքն ի սիրելութիւն քան զի բարեպաշտու-
5 թիւն: Երբ այդոքիկ, եւ ո՞ր իմ բան, ո՞վ քաջքդ: Ոչ Հեռի է ուխտա-
դրութիւն եւ ոչ վերջին ծերութիւն³. վասն զի լաւագոյնք են այիք
Հանդերձ իմաստութեամբ քան զանխրատ մանկութիւն, եւ բանաւոր
յամրութիւն քան զարագութիւն անզգուշութեան, եւ սակաւաժամանա-
կեայ թագաւորութիւն քան զերկարագոյն բռնաւորութիւն. որպէս զի եւ
10 փոքր մասն պատուական քան զյոլով սաացուածս անպատիւս եւ
զեղիս, եւ ոսկի ստկաւ քան զկապար բազում տաղանդս, եւ քան զյոլով
խաւար՝ նուազ լոյս:

6 խնամակալութեան] խնամակալութիւն MM^1M^2N այլ] այլ է J եւ] eras.
 J 9 իմաստնանալ] իմաստանալ JJ^1 իմաստնացուցանել] իմասագուցանել
 JJ^1 10/12 a լուսաւորել usque ad աղաւտ ճրագունք] (cap. 72, 3) vac. N
restaur. 11 խորհրդակից] եւ խորհրդակից M^2

Or. 2,72 1 եւ et էրբ] eras. J վաղվաղկոտքն] վաղվաղոտքն MM^1M^2
3 աշտանակին] աղանակին codd. զչնորՀսն] զչնորՀս J^1 , շնորՀսն M^2 4 ջեր-
մագոյնքն] ջերմագոյնք JJ^1 , eras. N զի] ի JJ^1N 5 ո՞ր] ո՞ր MM^1M^2
քաջքդ] քաջդ MM^1M^2 6 լաւագոյնք] լաւագոյն MM^1M^2 9 զերկարագոյն]
զերկարագոյն J եւ] om. JJ^1M 10 սաացուածս] գատացուածս J^1 11 զեղիս]
զեղիս MM^2

6) εἶναι ποιεῖ Gr. (480 B 4): ποιεῖν Arm.

7) περιουσίας Gr. (480 B 5-6): «sollicitudinis» (προνοίας?) Arm.

8) δεῖ (480 B 8): l'arménien suit le texte des témoins de la famille M. cfr BERNARDI ed., p. 184.

Or. 2,72

1) οἰκοδομοῦντες Gr. (480 B 15): καὶ οἰκοδομοῦντες Arm.

2) πηνίκα ὁ λύχνος Gr. (480 C 1): «parva lucerna» vel «parvae lucernae» Arm.

3) οὐδὲ γῆρας τὸ ἔσχατον Gr. (480 C 5-6): οὐδὲ (τὸ) ἔσχατον γῆρας Arm.

73 Եւ արագութիւն այն սխալ է եւ յոյժ վաղվաղակի, մի գուցէ սերմանցն այնոցիկ արինակաւ, որք ի վերայ վիմացն անկան եւ յաղագս ոչ ունելոյ ի խորոջ երկրի, վաղվաղակի ի վեր բուսեալք եւ ոչ առաջնոյ ջերմութեան արեգականն ժուժկալեցին¹. Եւ կամ որ ի վերայ
 5 աւագի եղաւ Հիմնն եւ ոչ դոյզն ինչ տեւաց յանձրեւին եւ ի Հոսման գետոյն²: Վայ քեզ, քաղաք, որոյ թագաւոր քո է մանուկ, ասէ³, եւ՝ մի լինիր վաղվաղկոտ ի բանս, նորին Սողոմոնի է ձայն՝ իրք ինչ նուազագոյնք ասացեալք յաղագս բանի արագութեան եւ վասն բանին ջերմութեան⁴: Եւ զինչ⁵ է յայտոսիկ արագութիւն պաշանջեն⁶ նախ քան
 10 զգգուչութիւն եւ զաւգտակարութիւն. ո՞ որ ստեղծանէն, իբրեւ զարաւրեայ զհաւեղէնսն, զճճարտութեան զվերակացու, որ ընդ Հրեշտակսն է կալոց եւ ընդ Հրեշտակապէտս փառաւորելոց, եւ ի վերին սեղանն առաքելոց զպատարագն⁷, եւ Քրիստոսի քաշանայակից լինելոց, եւ վերստին ստեղծանելոց զստեղծուածն, եւ մերձ կացուցանելոց զպատկերն, եւ վերստին աշխարհին արարիչ⁸, եւ որ մեծն է ասել՝ Աստուած լինելոց եւ Աստուած առնելոց:

Or. 2,73 1 յոյժ] ի յոյժ J¹N, eras. N 2 վիմացն] արինակացն M² 3 ի վեր] վեր J 4 առաջնոյ] յառաջնոյ J¹ արեգականն] արեգական M² որ] որպէս JJ¹MM¹M², որպէս որ N 5 եղաւ] եղ J եւ²] om. MM¹M² 7 Սողոմոնի] Սողոմոնի N ձայն] ձայն M, ձայն M²M² 8 վասն] վերայ M² 10 զգգուչութիւն] զգուչութիւն codd. ստեղծանէն] ստեղծանեն codd. 11 զճճարտութեան] ճճարտութեան J զվերակացու] զվերակացու JJ¹ 12 Հրեշտակապէտս] Հրեշտակապէս M² 13 քաշանայակից] քաշանակից J լինելոց] լինելոց MM¹M² 14 մերձ կացուցանելոց] մերձ անցուցանելոց M, մերձեցուցանելոց M¹M² 14/15 զպատկերն] պատկերն J¹ 16 եւ Աստուած առնելոց] om. J

Or. 2,73

1) τὴν πρώτην ἤνεγκε τοῦ ἡλίου θερμότητα Gr. (481 A 2-3): τὴν πρώτην θερμότητα τοῦ ἡλίου ἤνεγκε Arm.

2) πνεύματα Gr. (481 A 5): «fluxus fluminis» (ρεύματα?) Arm., influencé peut-être par Matth. 7, 26-27 (ποταμοί, ἡλωρ) et Luc. 6, 49 (ποταμός, ἡλω).

3) (δ) Σολομών (481 A 7) om. Arm., cfr PG 35, col. 482 n. 38 et BERNARDI ed., p. 186 (omission dans la famille N). Pour la citation, comparer avec Eccl. 10, 16: Վայ քեզ քաղաք որոյ թագաւոր քո մանուկ է.

4) πράγμα τι ἔλαττον... θερμότητος Gr. (481 A 8-10): πράγμα τι ἔλαττον λέγοντα (= λέγον) περὶ λόγου τάχους καὶ περὶ λόγου θερμότητος Arm.

5) τίς Gr. (481 A 10): τί Arm.

6) καὶ τίς ἐστὶ... τοῦ συμφέροντος Gr. (481 A 10-12): litt. «et quid est, in haec celeritatem exposcant potius quam securitatem et utilitatem» Arm.

7) τὰς θυσίας Gr. (481 B 1): τὴν θυσίαν Arm.

8) δημιουργήσοντα Gr. (481 B 3): δημιουργός Arm.

74 Գիտեմ որ եմք պաշտանեայք եւ ուր կամք եւ ուր առաքիմքն. գիտեմ զԱստուծոյ զբարձրութիւն եւ զմարդկային տկարութիւնս եւ զզարութիւն դարձեալ. երկին բարձր, եւ երկիր խորին¹: Եւ ո՞նք ելցէ յանկելոցն մեղաւք. ո՞նք զգեցեալ տակաւին եւս զստորին խաւարս եւ զմարմնոյն թանձրութիւն, բովանդակ մտաւք մաքրապէս տեսանիցէ զբովանդակ միտան², եւ խառնեցէ ընդ կայունսն եւ ընդ անտեսանելիսն զանկայունսն եւ զերեւելիսս³: Քանզի Հագիւ թերեւս արդեւք⁴ ասա ի յոյժ ի մաքրեցելոցն եւ զուրուականսն զբարւոյն տեսցէ, որպէս զարեգակն ի ջուր: Ո՞նք չափեաց ափով զջուր, եւ զերկին թզաւ, եւ զամենայն երկիր քլաւ. ո՞նք կացոյց զլերինս ի կշիռս եւ զբլուրս ի կշորդի. ո՞նք տեղի է բնակութեան նորա, եւ ո՞նք յամենեցունց նմանեցէ:

75 Ո՞նք արար զամենայն բանիւ եւ իմաստութեամբ կազմեաց զմարդն, եւ ի մի եած զբաժանեալն¹, եւ խառնեաց զՀոզն ընդ Հոզւոյն, եւ գոյացոյց կենդանի երեւելի եւ աներեւոյթ, ժամանակեայ եւ անմաշ, երկրաւոր եւ երկնային, մերձեցեալ առ Աստուած եւ ոչ բուռն Հարեալ, Հուպ լեալ եւ Հեռաւոր: Ասացի, իմաստնացայց՝ ասէ Սողոմոն՝ եւ նա Հեռացաւ յինչն Հեռագոյն քան թէ որքան էրն, զիմաստութենէն ասէր:

Or. 2,74 1 Գիտեմ] Գիտեմք J¹ առաքիմքն] առաքեմքն N 2 գիտեմ] գիտեմք MM¹M²N զբարձրութիւն] բարձրութիւն MM¹M² 3 խորին] խոնորէ MM¹M² ո՞նք] ո՞նք MM¹M² 4 եւս] եւ MM¹M² 5 զմարմնոյն] զմարմնոյ MM¹M² 6/7 անտեսանելիսն] անտեսանելիսն J 9 զջուր] զջուրս MM¹M² 10 զամենայն երկիր] զերկիր J¹ 10/11 ի կշորդի] կշորդի MM¹M² 11 ո՞նք] ո՞նք J¹

Or. 2,75 5 Սողոմոն] Սողոմոն J, Սողոմոն N, Սողոմոն J² 6 զիմաստութենէն] եւ զիմաստութենէն MM¹M² ասէր] ասէրն J, vac. N restaur.

Or. 2,74

1) Ni la traduction ni la variante de MM¹M² ne correspondent au texte arménien de Prov. 25, 3: երկինք բարձունք եւ երկիր խորին. Il en va de même pour les citations de Is. 40, 12; 66; et 40, 18 et 25, qui terminent le chapitre; seule la variante զջուրս (au lieu de զջուր) de MM¹M² trahit un souvenir biblique plus vivace.

2) νοῦν ὄλον Gr. (481 B 12): ὄλον νοῦν Arm.

3) μιγήσεται τοῖς ἐστῶσι καὶ ἀοράτοις ἐν τοῖς ἀστάτοις καὶ ὁρώμενοις Gr. (481 B 12-14): «miscabit cum stabilibus et (cum) invisibilibus stabilia et visibilia» (μιγήσει [τε?] τοῖς ἐστῶσι καὶ ἀοράτοις τὰ ἄστατα καὶ ὁρώμενα) Arm.

4) τις (481 B 14) om. Arm.

Or. 2,75

1) τὰ διεστῶτα Gr. (481 C 10): τὸν διεστῶτα Arm.

Եւ ստուգապէս որ յաւելու զգիտութիւն, յաւելցէ ի ցաւս². ոչ առաւել
 ուրախ լինի գտանելովն³ քան եթէ վշտանայ զերծանելովն. որպէս⁴
 կարծեմ՝ սիրէ Հանդիպել որք տակաւին եւս ծարաւելովն ձգեն զԾուրն,
 10 քան եթէ⁵ ունել ինչ ոչ կարագեալք՝ ունել կարծելով, զորովք⁶ գանց
 արար վաղվաղակի փայլակն շուրջ փայլաաակեալ:

76 Սա զիս կացուցանէ ի ստորինսս¹ եւ լինել լաւագոյն Հաւա-
 նեցոյց լսել ձայնի աւրհնութեան քան մեկնիչ լինել առաւել քան
 զզաւրութիւն², մեծութիւն եւ բարձրութիւն եւ պատիւ, եւ մաքուրն
 բնութիւնքն Հազիւ տանին³ զԱստուծոյ զպայծառութիւն, զոր խորք
 5 ծածկեն, որոյ խաւար ծածկոյթ, լուսոյ եղելոյ մաքրագունի եւ անմեր-
 ձենալոյ յոլովից, որ յամենեսեան է աստ⁴ եւ ամենեցուն է արտաքոյ,
 որ բարի է ամենայն եւ ի վերոյ է քան զամենայն բարի, որ զմիտս
 լուսաւորէ եւ փախչի ի մտաց արագութեամբ եւ բարձրութեամբ⁵,

7 զգիտութիւն] ի q (*sup.l.*) գիտութիւն MM^2M^2 8 վշտանայ] վշտանայցէ
 MM^2M^2 , *vac. N restaur.* 9 կարծեմ] կարծենս J^1 *post Հանդիպել] add.*
 օգտակարին $M^2a.c.M^2$ զԾուրն] զԾուրսն J^1 11 փայլակն] փայլակնն MM^2M^2 ,
vac. N restaur. փայլատակեալ] փայլակեալ MM^2M^2 , *vac. N restaur.*

Or. 2,76 1 Սա] Ով սա J , Ով J^1 ստորինսս] ստորինսն J , ստորիսս
 J^1 3 մաքուրն] մաքուր N 4 բնութիւնքն] բնութիւնք MM^2 5 լուսոյ]
 լոյս *codd.* 5/6 անմերձենալոյ] անմերձանալոյ J^2N 6 յոլովից] յոլովիցն
 J^1J^2 ամենեցուն] *eras. J* 7 ի վերոյ] ի վերոյ MM^2M^2

2) La variante ի գիտութիւն de MM^2M^2 dans la citation d'*Eccli.* 1, 18, reflète le
 texte de la vulgate arménienne: *եւ որ յոլովեաց ի գիտութիւն յաւելցէ ի ցաւս.*

3) εὐρεθέντος *Gr.* (484 A 1) et *Arm.*: αἰρεθέντος BERNARDI ed., p. 188 (75, 19).

4) ὄπερ *Gr.* (484 A 1): ὡπερ *Arm.*

5) ἢ *Gr.* (484 A 3): «(plus) quam» *Arm.*

6) ἢ (484 A 4) *om. Arm.*

Or. 2,76

1) καὶ ταπεινὸν ἐποίησεν (484 A 7) *om. Arm. et BERNARDI ed.*, p. 188 (76, 11), *cfr*
ibid., p. 189 n. 2: la glose, identifiée par J. Bernardi, est absente de la plupart des
 témoins de la famille N.

2) ἐξηγητήν εἶναι τῶν ὅπερ δόναμιν *Gr.* (484 A 9): litt. «interpretem esse super
 vires» *Arm.*

3) χωροῦσαι *Gr.* (484 A 11): χωροῦσι *Arm.*

4) ὃς ἐν τῷ παντὶ τῷδε *Gr.* (484 A 13-14): litt. «qui in universo est hic» *Arm.*

5) διαφεύγει νοῦ τᾶχος καὶ ὕψος *Gr.* (484 B 1): litt. «effugit mentem (= a
 mente) cum-celeritate et cum-sublimitate» *Arm.*

տարեալ լինի միշտ այնքան որչափ Հասանին, եւ երթայ առ վերա-
 10 գոյնն⁶ փափագողն փախչելով եւ որպէս ըմբռնեալ գողացեալ լինելով:

77 Այսքան մեզ եւ այսպիսի¹ փափագելին եւ ճեպելին. այնպիսի
 պարտ եւ արժան է լինել փեսաւիրին ոգւոց եւ առաջին առթին: Բայց
 ինձ երկիւղ է մի գուցէ եւ ի Հարսանեացն² արտաքոյ անկայց կապեալ
 ձեռաւք եւ ոտիւք, որպէս ոչ զգեցեալ զգեստ³ Հարսանեաց, այլ
 5 յանդգնութեամբ յեռեալ զիս ինքն ընդ որս որք անդ բազմեալքն են: Եւ
 սակայն կոչեցայ ի մանկութենէ, զի ասացից ինչ որք զյոլովագոյնսն
 անգիտանան, եւ ի նա ընկեցայ յարգանդէ, եւ տուայ ընծայ մայրենի
 խոստմամբքն. եւ զկնի այնորիկ վտանգիւքն Հաստատեցայ, եւ ցանկու-
 թիւն աճեաց եւ խորհուրդ ընդ նմին ընթացաւ. եւ զամենայն բերեալ
 10 ետու⁴ որում վիճակեցայն եւ ապրեցայ՝ զստացուած, զերեւելութիւն,
 զքաջողջութիւն, զսոսին զբանսս յորս վայելեցի ի սոսա միայն⁵,
 զանտես առնելն եւ զորոշելն որովք⁶ զՔրիստոս պատուեցի: Եւ Հեշտացաւ
 ինձ Աստուծոյ բանքն իբրեւ զխորիսիս մեղու, եւ զՀանճարն կոչեցի եւ
 իմաստութեան ետու զձայն իմ⁷: Եւ զայլն ամենայն նոյնպիսիս,

9 միշտ] ի միշտ J¹ այնքան որչափ] այնչափ որքան Ma.c. Հասանին] Հասանի J²

Or. 2,77 1 այսպիսի] այնպիսի J¹N 2 առթին] առիթն J¹ 3 ինձ] om. J¹
 4 ոտիւք] ոտք MM¹M² զգեստ] Հանգերձ MM¹M², vac. N restaur.
 5 յեռեալ] յառեալ MM¹M² 7 ի] om. J, vac. N restaur. 10 զստացուած]
 ստացուած codd. 11 զսոսին] զսովին N զբանսս] բանսս J¹M² 13 բանքն]
 բանք J իբրեւ] որպէս MM¹M² զՀանճարն] զՀանճար J 14 զձայն]
 զանձն MM¹M²

6) τὰ ἄνω Gr. (484 B 3): τὸ ἄνω Arm., cfr BERNARDI ed., p. 190.

Or. 2,77

1) τοσοῦτον μὲν δὴ καὶ τοιοῦτον ἡμῖν Gr. (484 B 6): τοσοῦτον ἡμῖν καὶ
 τοιοῦτον Arm.

2) τοῦ νυμφῶνος Gr. (484 B 9): litt. «a nuptiis» Arm., cfr γάμου (484 B 11) =
 Հարսանեաց.

3) Bien que la lacune de N ne permette pas d'appuyer la leçon de JJ¹, celle-ci
 doit être retenue, car elle traduit littéralement la paronomase recherchée par
 Grégoire: ἐνδεδομένος ἐνδυμα (484 B 10) = զգեստեալ զգեստ; la variante de
 MM¹M² reprend, au contraire, le texte de Matth. 22, 11: ... որ ոչ էր զգեցեալ
 Հանգերձ Հարսանեաց.

4) ἔδωκα φέρων Gr. (484 C 3): φέρων ἔδωκα Arm.

5) τοῦτο ἀπήλαυσα μόνον Gr. (484 C 5): ἀπήλαυσα τούτοις μόνον Arm.

6) ὧν Gr. (484 C 6): οἷς Arm.

7) Traduisant l'allusion que fait Grégoire à Prov. 2, 3 (LXX: καὶ τῇ συνέσει
 δὲ φωνῇ σου), la version arménienne rend correctement φωνῇ par (q)ձայն,
 mais Mxit'ar Ayrivanec'i, suivi de ses copies, préfère le terme (q)անձն («persona»,
 «anima»), reflétant une variante propre à la tradition arménienne de ce passage. cfr

15 որպիսի ինչ զարամտութիւն չափել, զլեզուն սանձել, զակն ողջախո-
 շացուցանել⁸, եւ զորովայն դաստիարակել, կոխել զփառս⁹ ի խոնարհ
 մնացեալս: Անդգամանալով ասեմ, այլ սակայն ասացից՝ տյտքիք ոչ
 քան զբազումս թերեւս եղէ վատթարագոյն:

78 Յայս իմաստասիրել լաւագոյն է քան ընդունել զմերոց¹
 անձանցս զառաջնորդութիւն եւ զվերակացութիւն, եւ չեւեւ ոչ ընդ
 Հովուութեամբ լինել գեղեցկապէս ուսեալ մեր եւ ոչ ծաքրեալ զանձինս
 որքան արժան է, եւ ապա² զՀաւտին վերակացութիւն³ Հաւտտալ. եւ
 5 այտքիկ ի ժամանակսս յայսպիսիս, յորս ողջունելի է տեսանել զսիրե-
 լին⁴, զայլսն ի վեր եւ ի խոնարհ չըջեալս եւ խոռվեալս, փախուցեալս
 փախստեամբ ի միջոյ, ընդ Հովանեաւ Հեռացեալք զանխլանալ շարի
 ալէկոծութեամբն եւ ի խաւարին. յորժամ պատերազմին ընդ միմեանս
 անդամքն, կորնչի սիրոյն եւ եթե ինչ նշխար էր⁵, անուն սնոտի այլ

15 զլեզուն] զլեզու MM^1M^2 15/16 ողջախոշացուցանել] ողջացուցանել
 MM^1M^2 17 ասացից] ասացի *codd.* այտքիք] այտքիկ MM^1M^2

Or. 2,78 1 իմաստասիրել] իմաստասիրել *N* 2 ոչ] *om.* M^1M^2 5 ժամա-
 նակսս] ժամանակս J^1N 6 զայլսն] զայլս *J* չըջեալս եւ խոռվեալս] չըջեալսս
 եւ խոռվեալսս JJ^1 8 ի] *om.* *N* խաւարին] խաւարի MM^1M^2

ZOHRAP, III, p. 143 *ad loc.* Peu après, MM^1M^2 s'accordent avec զլեզու de *lac.* I, 26, face à զլեզուն des autres témoins.

8) και γλώσσαν... και ὀφθαλμόν *Gr.* (484 C 10): γλώσσαν... ὀφθαλμόν *Arm.*

9) και δόξαν πατήσαι *Gr.* (484 C 11): πατήσαι δόξαν *Arm.*

Or. 2,78

1) κρείττον ἢ καθ' ἡμᾶς, δέξασθαι ψυχῶν ἡγεμονίαν... *Gr.* (484 D 1-485 A 1):
 κρείττον ἢ δέξασθαι ἡμετέρων ψυχῶν (*vel* ψυχῶν ἡμῶν) ἡγεμονίαν... *Arm.* Le
 sens devient fort différent en arménien: «Réfléchir à cela vaut mieux que d'accep-
 ter la direction et la conduite de nos âmes».

2) ἔπειτα *Gr.* (485 A 3): «et deinde» (και ἔπειτα) *Arm.*

3) ποιμνης ἐπιστατεῖν *Gr.* (485 A 4): ποιμνης ἐπιστασίαν (*vel* ἐπιστατεσίαν)
Arm.

4) ἀγαπητόν ὄρωντα *Gr.* (485 A 5): ἀγαπητόν ὄρωντα (*vel* ὄρων τόν) ἀγαπητόν
Arm. Si tous les manuscrits reproduisent cette dittographie — l'édition doit
 reproduire cette réalité, car celle-ci ne peut remonter qu'à la traduction elle-même
 et non à une erreur intervenue dans la tradition arménienne, puisque l'arménien
 emploie deux termes différents pour traduire les deux ἀγαπητόν —, il faut la
 supprimer pour la bonne compréhension du texte.

5) ἦν λείψανον *Gr.* (485 A 10-11): λείψανον ἦν *Arm.*, cfr BERNARDI ed., p. 192
 (*codd.* *DPC*: famille M).

10 *իբրեւ*⁶ քաւանայ, Հեղեալ ի վերայ իշխանացն արւամարւանացն, որպէս ասացաւն:

79 Եւ երանի եթէ սնոտի. այլ այժմ դարձցի ի զլուխս անաստուածիցն Հայհոյութիւն: Երկիւղ ամենայն արտաքս սահմանեալ է յոգւոց եւ փոխանակ ի ներքս եմուտ լրբութիւն, որոց կամք են գիտութիւն եւ խորք Նոգւոյն. ամենեքեան ենք բարեպարիշտք միով միայն այսուիկ
5 ըստգտանելով զմիմեանց¹ զամբարշտութիւն: Վարիմք դատաւորաւք անաստուածիք, եւ ընկենումք զսրբութիւն շանց, եւ արկանեմք զմարգարիտս առաջի խոզից², պղծոց լսելեաց եւ Նոգւոց զաստուածայինսն Հրապարակագոյժ առնելով. եւ զթշնամեացն զաղաւթս խնամով լնումք
10 թշուառականք, պոռնկելով³ ի գործս մեր ոչ ամաչեմք: Մովաբացիք եւ Ամովնացիք, որոց ոչ էր իշխանութիւն մտանել յեկեղեցին Աստուծոյ⁴, ի սրբութիւնսն մեր շրջին. բացաք ամենեցուն ոչ զդրուսս արդարութեան, այլ դուրս⁵ Հայհոյութեան եւ ընդդէմ միմեանց յանդգնութեան. եւ այս քաջ մեզ, ոչ որքան բան արձակեալ զատարկ երկիւղի Աստուծոյ, այլ որքան դիպեսցի⁶ առաւել զընկերէն ասել շար

10 իշխանացն} իշխանաց N արւամարւանացն} արւամարւանաց MM²

Or. 2,79 2 ի} om. M² յոգւոց} ոգոց J² 4 խորք} խոհրք (i.e. խորհուրդ) N 5 զմիմեանց} զի միմեանց N 6 արկանեմք} արկանեմ JJ² 7 խոզից} խոզաց MM¹M² պղծոց} պղծոյ J 8 Հրապարակագոյժ} Հրապարակագործ J², mutil. N զաղաւթս} զաղաւթսն J 9 Մովաբացիք} Մովաբացիկ J² 10 Ամովնացիք} Ամովնացիք MM¹M² 11 ի} եւ ի MM¹M² սրբութիւնսն} սրբութիւնս JJ² 12 արդարութեան այլ դուրս} om. M² դուրս} դրուսս MM¹N 13 մեզ ոչ} ոչ մեզ N որքան} որքանք JMM¹M²N, ոք որ բանք J² 14 առաւել} առաւել քան N

6) ἄλλως Gr. (485 A 11): ἄλλ' ὡς Arm.

Or. 2,79

1) ἄλλων Gr. (485 B 5): ἀλλήλων Arm., cfr PG 35, col. 486 n. 65 et BERNARDI ed., p. 192 (cod. D).

2) Comparer *Matth.* 7, 6: մի՛ սայք զսրբութիւն՝ շանց. և մի՛ արկանեմք զմարգարիտս մեր առաջի խոզաց (aliqui codd. խոզից); comme la Vulgate, la version arménienne de Grégoire reflète l'hésitation entre les formes խոզաց et խոզից.

3) καί (485 B 10) om. Arm.

4) Κυρίου Gr. (485 B 13): Θεοῦ Arm. Le terme Աստուած traduit généralement Θεός. Στρ étant réservé à Κύριος; cfr aussi PG 35, col. 486 n. 68.

5) Soucieux de *variatio*, le traducteur a utilisé les deux termes (զ)դրուսս et դուրս pour traduire πύλας et θύρας (485 B 15); le texte arménien de Ps. 117, 19, a. quant à lui, influencé les copistes de N et M, qui ont répété դրուսս.

6) ἔν (485 C 2 et 3) om. Arm.

- 15 կամ յայտնապէս եւ կամ առակաւք, եւ ի ներքոյ լեզուին⁷ յեղյեղել վաստակս եւ ցաւս, թոյնս⁸ իժից՝ ասել ընտանեզոյն:

80 Սպասեմք իրերաց մեղացն, ոչ զի ողբայցեմք¹ եւ ոչ զի բժշկիցեմք, այլ զի առաւել վիրաւորիցեմք եւ պատասխանիս ունիցիմք մերոց չարեացն զընկերացն զվէրս: Չչարսն եւ զբարիսն ոչ բարքն, այլ Հեռաւորութիւն եւ աւրինացն կարծիք² կերպարանեն, եւ զորս
5 այսաւրն գովեմք, վաղիւ վատթարեմք, եւ որք առ այլսն անարգին, տո մեզ զարմանալիք են, եւ ամենայն թողացեալ լինի յաւժարութեամբ ամբարշտել: Այնպէս ի չարութեան եմք մեծախորհուրդք:

81 Եղեւ ամենայն որպէս ի սկզբանն, յորժամ չեւեա էր զարդ եւ ոչ այժմ բարեկարգութիւն եւ կերպարան, այլ ցնդեալ ամենայն եւ անհարթ կարաւտեալ է տեսակարարող ձեռինն եւ զաւրութեան. եւ եթե արտրժես՝ իբրեւ ի գիշերամարտութեան եւ յաղաւտ լուսնի¹ ճառագայթս,
5 զթշնամեաց եւ զբարեկամոց զղէմս ճանաչել². կամ³ նաւակութեան⁴ եւ ալէկոծութեան հողմոցն ամբոխիւք⁵, եւ ալեացն եռացմամբք⁶, եւ

15 եւ ի ներքոյ] ի ներքոյ M² յեղյեղել] յեղյեղուլ JJ¹ 16 թոյնս] թոյն J ընտանեզոյն] ընտանեզոյնս N

Or. 2,80 1 մեղացն] մեղաց MM¹M² ողբայցեմք] ողբացեմք MM¹M²
2 վիրաւորիցեմք] վիրաւորիցիմք J¹ 3 զբարիսն] զբարիս J¹ 5 այսաւրն] այսաւր MM¹, om. M² 6 թողացեալ] զողացեալ JJ¹

Or. 2,81 1 ամենայն] ամենայն JJ¹M¹M² զարդ] զարդն JJ¹, vac. N restaur. 3 տեսակարարող] տեսակարող J, vac. N restaur. 4 յաղաւտ] աղաւտ MM¹, ալաւտ M², vac. N restaur. 5 նաւակութեան] նաւակութեանս MM¹M², vac. N restaur.

7) αὐτοῦ (485 C 5) om. Arm.

8) ἢ (485 C 6) om. Arm.

Or. 2,80

1) ἀλλ' ἵνα ὀνειδίσωμεν (485 C 8) om. Arm.

2) φιλία Gr. (485 C 12): ὁμοδοξία BERNARDI ed., p. 194 (80, 1.5): «legum gloria» (νόμων δόξα) Arm. C'est l'erreur de lecture ou de compréhension du traducteur arménien qui confirme la leçon retenue par J. Bernardi, contre celle des Mauristes.

Or. 2,81

1) σελήνης ἀμυδροῖς Gr. (488 A 11): ἀμυδροῖς σελήνης Arm.

2) οὐ (488 A 12) om. Arm.

3) ὥς (488 A 12) om. Arm.

4) նաւակութիւն: le N.B.H. mentionne seulement la forme նաւակութիւն (II, p. 407).

5) ἐν ναυμαχίᾳ καὶ ζάλη καὶ πνευμάτων ἐμβολαῖς Gr. (488 A 12-13): nau-

նաւացն խորտակմամբք, եւ նիզակաց ճղելով, եւ Հրամայական ձայնիւքն⁷, եւ անկելոցն ճոնչմամբ առաւել Հնչեցեալք եւ տարակուսեալք եւ ոչ արութեան ժամանակ ունիմք⁸, աւաղ ախտիս՝ ի վերայ միմեանց
10 անկանիմք եւ ի միմեանց վաանիմք:

82 Եւ ոչ ժողովուրդն այսպէս, իսկ քաւանայն այլազգ, այլ ինձ այժմ այն լնուլ¹ թուի մաքրապէս. եղև քաւանայն իբրև զժողովուրդն, ի նզովս ի Հնուծն ասացեալ: Եւ ոչ բազումքն այնպէս, բայց ճոխք ժողովրդեանն՝ որպէս ասին՝² Հայիցին³ Հակառակաբար. այլ
5 նոքա եւ յայնապէս պատերազմին ընդ քաւանայն⁴, պատճառս ունելով ի Հաւանութիւն զերկիւղածութիւն. եւ որք միանգամ յաղագս Հաւատոյ⁵ եւ վերնագունից խնդրոց եւ առաջնոցն եւ ոչ ես ըստգտա-

7 Հրամայական] Հրամական JJ¹, vac. N restaur. 7/8 ձայնիւքն] ձայնիւք J¹ 8 եւ անկելոցն] կելոցն MM¹M², vac. N restaur. ճոնչմամբ] մնչմամբ MM¹M², vac. N restaur. առաւել] առնել MM¹, vac. N restaur. 9 ոչ արութեան] ոչ արիութեան M, ոչ արութեան M¹M² ժամանակ] ժամանակս N 10 վաանիմք] վտանգիմք MM¹M²

Or. 2,82 2 լնուլ] լինել codd. 2/3 զժողովուրդն] զժողովուրդս J¹ 3 այնպէս] այսպէս M¹M²N 5 պատերազմին] պատերազմէին N, պատերազմէն M, պատեր այժմէն M¹M² 6 որք] որքան JJ¹MM¹M² միանգամ] միանգամայն J¹ 7 վերնագունից] վերնագունիցն J առաջնոցն] առաջնորդոցն J, առաջնոց MM¹M² ես] om. JJ¹ 7/8 ըստգտանեմ] ըստգտանիմ N

μαχίας και ζάλης πνευμάτων έμβολαΐς *Arm.*; l'omission du second και apparente la version arménienne à la plupart des témoins de la famille N selon BERNARDI ed., p. 196, et PG 35, col. 488 n. 78.

6) και βοθίω ζέοντι και κυμάτων επιδρομαΐς *Gr.* (488 A 14): litt. «undarum ebullitionibus» (= κυμάτων ζέσεσι?) *Arm.*

7) κελευστῶν φωναΐς *Gr.* (488 A 15-B 1): κελευστικάς φωναΐς *Arm.*

8) και τῆς άνδρείας καιρόν ούκ έχοντες *Gr.* (488 B 2-3): «et non virtutis tempus habemus» (και ούκ άνδρείας καιρόν έχομεν) *Arm.*

Or. 2,82

1) À la place de la leçon լինել («esse», «fieri») des manuscrits, il faut conjecturer լնուլ, qui correspond au grec πληροῦσθαι (488 B 8).

2) καθὼς εἴρηται BERNARDI ed., p. 196 (82, 1.4-5) et *Arm.*: om. PG 35, col. 488 B 11 et n. 82. Cfr BERNARDI ed., p. 196 n. 4; l'incise, qui a la forme d'une addition postérieure destinée à expliciter une allusion scripturaire, est propre à la plupart des manuscrits de la famille M et est partagée par Rufin.

3) και προέχοντες *Gr.* (488 B 11): «aspiciunt» (προσέχοντες) *Arm.*

4) Après Ιερεῦσιν (488 B 12), J. Bernardi soupçonne une lacune, car la version latine de Rufin ajoute ici un passage sur les moines opposés aux évêques: de ce passage supposé, ni les manuscrits grecs ni l'arménien ne gardent de trace; cfr BERNARDI ed., p. 197 n. 5.

5) τοῦτο πασχόντων (488 B 14) om. *Arm.*

նեմ, այլ եթե պարտ է զճնարիտն ասել՝ եւ գովեմ եւս եւ ասորժակից
 եմ: Եւ ի նոցանէ՝⁶ որք յաղագս ճնարաութեան նաւատակին եւ
 10 թշնամանին, մանտւանդ եւ լեալ պարծիմ. վասն զի լաւագոյն է գովելի
 պատերազմ քան զխաղաղութիւն որ բաժանէ յԱստուծոյ, եւ յաղագս
 այսորիկ զՀանդարտն կոուող զինէ շոգին, իբրեւ գեղեցկապէս պատե-
 րազմել կարացեալ:

83 Բայց այժմ են ոմանք որք եւ յաղագս փոքունցն պատերազմին
 եւ յոչ ինչ աւզուտ, եւ Հաղորդս որքոնս¹ կարեն չտրին առնուն յոյժ
 անուսումնութեամբ եւ յանդգնութեամբ: Եւ ապա ի վերայ տմենեցուն
 Հաւատ, այս² պանծոյի անուն իւրաքանչիւր ումեք³ նոցա Հակառակու-
 5 թեամբն յարմարի: Յայսմանէ՝ որպէս պտտշան է՝ ատիմք ի Հեթո-
 նոսաց, եւ որ քան զայս եւս է դժնդակագոյնն՝ եւ ոչ տսել ունիմք
 որպէս զոչ իրաւացի. ՀայՀոյիմք եւ ի մերոցն որք Հեղագոյնքն են, զի
 եւ ոչ զարմանտի ինչ է եթե ի բազմացն Հողիւ արդէւք եւ ի բտրեացն
 զոք ընդունիցին:⁴

84 Հարկտնեն զթիկունս¹ մեր մեղաւորք, եւ զոր Հակառակ
 միմեանց իմտնամք, ընդդէմ ամենեցուն ունին. եղետք² տեսարան
 Հասարակաց³ ոչ Հրեշտակաց եւ մարդկան, որպէս քաջ նաւատակացն

10 գովելի] գովել ՚ի M^1M^2 , vac. *N* restaur. 11 զխաղաղութիւն] ի խաղաղու-
 թիւն MM^1M^2 , vac. *N* restaur.

Or. 2,83 1 յաղագս] ի յաղագս JJ^1 , vac. *N* restaur. փոքունցն] փոքունց *J*,
 vac. *N* restaur. պատերազմին] պատերազմեն MM^1 , vac. *N* restaur. 2 առնուն]
 առնուլն *J*, vac. *N* restaur. 3 անուսումնութեամբ] անուսումնութեամբն MM^1M^2 ,
 vac. *N* restaur. 6 դժնդակագոյնն] դժնդակագոյն *J* 8 {} om. J^1 եթե] om. JJ^2

6) εἰς εἶην (488 C 2) om. *Arm.*

Or. 2,83

1) ἢν *Gr.* (489 A 3) om. *Arm.*?

2) καὶ τοῦτο *Gr.* (489 A 4-5): τοῦτο *Arm.*

3) ἰδίατς (489 A 5) est traduit en arménien comme un distributif au lieu du
 possessif.

4) οὐδὲν γὰρ θαυμαστόν... ἀποδέχοιντο *Gr.* (489 A 10-11): litt. «non enim
 mirum (est) si a multis vix et bonorum aliquem accipiant» *Arm.*

Or. 2,84

1) ἐπὶ τῶν νότων *Gr.* (489 A 14): τὸν νότον *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 489 n. 92 et
 BERNARDI ed., p. 200 (*codd. PC*); cfr *Ps.* 128, 3: զթիկունս իմ Հարին մեղաւորք.

2) καὶ (489 B 1) om. *Arm.*

3) καινόν *Gr.* (489 B 1): κοινόν *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 489 n. 93 et BERNARDI ed.,
 p. 200 (*codd. PC*).

Պաւղոս ընդ իշխանութիւնս եւ ընդ պետութիւնս մարտուցեալ, այլ
 5 սակաւ ինչ նուազ⁴ ամենեցուն չարաց եւ յամենայն ժամանակի եւ ի
 տեղւոջ, ի Հրապարակս, ի գիներբուս, ի խրախութիւնս, ի սուգս:
 Արդէն իսկ յառաջ եկաք մինչեւ ի խաղն, զոր փոքր ինչ մի նուազ եւ
 արտասուեմ ասելով, եւ ընդ պակշտեալսն ծիծաղիմք. եւ ոչ ինչ
 այնպէս անվայելուչ⁵ ի լսաւորութեանցն եւ ի տեսութեանցն իբրեւ
 10 զբրիստոնեայ կատակերգակեալ:

85 Չայսոսիկ մեզ որ առ միմեանս պատերազմ. զայսոսիկ յոյժ որ
 յաղագս բարւոյն նախամարտիկքն¹. զայսոսիկ որք առաւել սիրեն
 զԱսաուած քան որքան աւգուտ է. կոուել² ոչ է իշխանութիւն արաաքոյ
 աւրինաւորացն եւ ոչ այլ ինչ Հանդիսանալ. ապ' եթե ոչ³ ամբաստանեսցի
 5 եւ անպատուեսցի եւ կորուսցէ զյաղթութիւն որ ի մարտին⁴ էր կամ այլ
 ինչ ոչ գեղեցկապէս նաՀաաակեալ եւ ոչ ըստ կացելոց սաՀմանաց
 Հանդիսին, թեպէտ եւ քաջ ոք իցէ եւ արուեստականագոյն. բայց
 յաղագս Քրիստոսի ոք նաՀատակելով ոչ ընդդէմ Քրիստոսի, ապա
 զուարճանայ խաղաղութեամբ, պատերազմի յաղագս նորին որպէս ոչ է
 10 պաաշած:

Or. 2,84 4 Պաւղոս ընդ իշխանութիւնս եւ ընդ պետութիւնս] Պաւ <mutil.>
 թիս եւ պետու <mutil.> N, եւ ընդ պետութիւնս Պաւղոս ընդ իշխանութիւնս J
 մարտուցեալ] մարտուցեալք codd. 5 սակաւ] սակաւիկ MM¹M² չարոց] չարացն
 MM¹M² 6 գիներբուս] գիներբութիւնս M² 7 Արդէն] Անդէն MM¹M²
 մի] om. M² եւ] եւս N 8 ասելով] ասելովս JJ¹ 9 այնպէս] այսպէս
 M² լսաւորութեանցն] լուսաւորութեանցն M² տեսութեանցն] տեսութեանց N
 10 զբրիստոնեայ] զբրիստոնեայս MM¹M² կատակերգակեալ] կատակերգել M²

Or. 2,85 1 որ առ միմեանս պատերազմ] առ միմեանս պատերազմել J¹ 2 նախա-
 մարտիկքն] նախապատիւքն N, նախապատիկքն MM¹M² 4 ապ' եթե] ապտթէ
 MM¹M² 5 եւ անպատուեսցի] om. J, եւ ոչ <eras.> ստուեսցի J¹ զյաղ-
 թութիւն] զյաղթութիւնն J¹ մարտին] մարտին J¹N էր] էն J¹ 8 ոք] ոչ M²

4) πᾶσι μικροῦ Gr. (489 B 4): μικροῦ πᾶσι Arm.

5) τερπνόν Gr. (489 B 9): litt. «indecens» Arm., forse pro ἀπρεπές?

Or. 2,85

1) πρᾶου μαχόμενοι Gr. (489 B 12-13): προμαχόμενοι Arm.

2) καὶ παλαιῖν Gr. (489 B 14): παλαιῖν Arm.

3) ἢ Gr. (489 B 15): litt. «sin vero» Arm.

4) La leçon ἢ δωροῦν de N pourrait s'expliquer comme une mélecture de ἐκπαλαιῶν (489 C 1) en «ex pugna».

86 Եւ դէք սարսուան¹ մինչեւ ցայժմ ի Քրիստոսի կոչմանէն, եւ ոչ ի շարութենէս մերմէ ակարագոյն եղեւ անուանն այնորիկ զաւրութիւն. բայց մեք ոչ ամաչեմք զպանծալի զայնպիսի զիրս² եւ զանունն թշնամանել, ի յոյժ յայտնապէս զնորա զբարբառն լսելով Լանապա-
5 զաւր³. անուն իմ վասն ձեր Հայհոյի⁴ ի Հեթանոսս:

87 Յարտաքին ի պատերազմէն ոչ երկնչիմ, եւ ոչ որք այժմդ յարուցեալ են որսորդք¹ եկեղեցոյ, եւ շարին լրումն, թեպէտ եւ Հուր սպառնայցէ, եթէ սուր, եթէ գազանս, եթէ զաւազիժութիւնս, եթէ վիհս, թեպէտ եւ քան զամենեսեան լինիցի երբէք ուրեք զմոլեալսն
5 անմարդագոյն, թեպէտ ի վեր եղելոց ասնջանագս յաւելցէ շարագոյնս եւս: Մի ունիմ առ ամենայն դեղ, մի ճանապարհ ի յաղթութիւն՝ Քրիստոսի պարծեցայց, որ յաղագս Քրիստոսի է մաշն:

88 Բայց առ իմ պատերազմ ոչ ունիմ զինչ լինիմ, զոր մարտակցութիւն գտից, զոր բան իմաստութեան, զոր շնորհ, որով սպառազինութեամբ առ ի շարին խարդախութիւնս զինեցայց: Ո՞ր Մովսէս այսմ յաղթեցէ¹ տարածեալ զձեռս ի վերայ լերին, զի խաչն զաւրասցի

Or. 2,86 1 եւ] եւ արդ JJ¹ սարսուան] սարսին J¹, սարսեն MM¹M² 4 զբարբառն] բարբառն JJ¹

Or. 2,87 1 ի] om. MM¹M², vac. N restaur. 3 գազանս] գազան N 3/4 ab եթէ գազանս usque ad վիհս] om. J¹ 4 զմոլեալսն] զմոլորեալսն Na.c. 5 անմարդագոյն] անդամագոյն M² թեպէտ] թեպէտ եւ MM¹M² ի վեր] ի վերայ MM¹M² 6 յաղթութիւն] յաղթութեան JM²

Or. 2,88 1 զոր] զորն M², զորս N 2 շնորհ] շնորհս MM¹M² որով] որ J 2/3 սպառազինութեամբ] սպառնազինութեամբ J 3 շարին] շար J¹ Մովսէս] Մուսէս MM¹M² 4 յաղթեցէ] յաղթեց J¹

Or. 2,86

1) La variante *sarsukn* de *MM¹M²* reproduit le texte de la Vulgate arménienne de *Iac.* 2, 19: *եւ դէք Հաւասան եւ սարսեն*.

2) και (492 A 1) om. *Arm.*

3) και (492 A 3) om. *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 491 n. 7 et *BERNARDI* ed., p. 202.

4) βλασφημεῖται δι' ὀνόμας *Gr.* (492 A 4-5): δι' ὀνόμας βλασφημεῖται *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 491 n. 8 et *BERNARDI* ed., p. 202 (*codd.* *DPC*).

Or. 2,87

1) θῆρα ταῖς ἐκκλησίαις *Gr.* (492 A 7): θηραται (*vel* θηρατής?) ἐκκλησίαις *Arm.*

Or. 2,88

1) τίς νικήσει τοῦτον Μωυσῆς *Gr.* (492 B 4-5): τίς Μωυσῆς τοῦτον νικήσει *Arm.*

5 տպաւորեալ եւ կանխաւ գեկուցեալ: Ո՞ր Յետու յետ նորա զաւրաւա-
րութեամբ աստուածային պատերազմացն Հանդերձ մեւք պատերազ-
մեսցի²: Ո՞ր Դաւիթ սաղմոսեսցէ եւ պատերազմեսցի պարսիւք, եւ
յԱստուծոյ գաւտի ածեալ զզարութիւն ի պատերազմն, եւ մաամբքն
ի ճակատամարտսն կրթեալ: Ո՞ր Սամուէլ³ աղաւթս արասցէ յաղագս
10 ժողովրդեանն եւ առաջի գենցէ եւ աւծցէ ի թագաւոր որ յաղթելն
կարող էր: Ո՞ր Յերեմիաս ողբասցէ զայսոսիկ արժանաւորապէս⁴,
գրելով ողբս⁵ յազագս Իսրայէլի:

89 Ո՞ր գոչեսցէ. խնայեան Տէր ի ժողովուրդս քո, եւ մի՛ տար
զժառանգութիւն քո ի թշնամանս իշխել նոցա Հեթանոսաց¹: Ո՞ր
յաղագս մեր աղաւթեսցէ Նոյ եւ Յովբ եւ Դանիէլ, որք ընդ մեզ եւ
աղաւթեսցեն եւ թուեսցին, զի դադարեսցէ փոքր ինչ ի մէնջ պատե-
5 րազմս, զի լինիցիմք մեզ ինքեանց, զի զմիմեանս երբէք ծանիցուք, զի
ոչ եւս իցեմք փոխանակ միոյ Իսրայէլի Յուդաս եւ Իսրայէլ, ոչ եւս եւ
Յերոբովամ², ոչ եւս Երուսաղէմ եւ Սամարիա, որք ի միասին³
մեղացն մատնեալք եւ ի միասին³ ողբացեալք:

5 Ո՞ր] Ո՞ր է MM^1M^2 7 post պատերազմեսցի] add. պարսիւք $M^1a.c.M^2$
8 զզարութիւն] զարութիւն MM^1M^2 , vac. N restaur. պատերազմն] պատե-
րազմ MM^2 , vac. N restaur. 9 ի ճակատամարտսն] ճակատամարտսն M^2 , vac.
N restaur. կրթեալ] կրթեալք MM^1M^2 , vac. N restaur. յազագս] յաղագս
ընդ M^2 11 Յերեմիաս] Երեմիաս MM^1M^2 , vac. N restaur. զայսոսիկ]
զայսնոսիկ M , զայնոսիկ M^1M^2 , vac. N restaur.

Or. 2,89 1 ժողովուրդս] ժողովուրդ J , vac. N restaur. 2 զժառանգու-
թիւն] զժառանգութիւնս M^2 3 Յովբ] Յոբ $JJ^1MM^1M^2$ ընդ] om. J^1
7 Յերոբովամ] Յորոբովամ MM^1N , Յորովաբան M^2 , Երեբովամ J^1 , ante Երեբ-
ովամ add. րորովամ եւ J^1 man. rec. Երուսաղէմ] J^1E JJ^1N , E^1 MM^1 , բաղուն
 M^2 Սամարիա] ի Սամարիա MM^2

2) Τίς Ἰησοῦς... συμπαραταττόμενος Gr. (492 B 6-8): litt. «Quis Josue post eum cum-imperio divini exercitus (cum) nobis contendet?» Arm.

3) καί (492 B 11) om. Arm.

4) Τίς θρηγήσει ταῦτα πρὸς ἀξίαν Ἰερεμίας Gr. (492 B 13-14): Τίς Ἰερεμίας θρηγήσει ταῦτα πρὸς ἀξίαν Arm.

5) θρήνους γράφων Gr. (492 B 14): γράφων θρήνους Arm.

Or. 2,89

1) Comparer Isel 2, 17: խնայեան տէր ի ժողովուրդս քո, եւ մի՛ տար զժառանգութիւն քո ի նախահինս արեւ ի վերայ նորա ազգաց. La variante զժառանգութիւնս de M^2 correspond à une leçon signalée dans l'apparat de Zohrap, ad loc. (III, p. 470).

2) Ῥοβοάμ (492 C 9) om. Arm.

3) ἐν μέρει Gr. (492 C 10 et 11): litt. «simul» Arm., ի միասին forse ab ի մասին?

90 Ես¹ տկարագոյն լեալ ի պատերազմիս յայսմիկ խոստովանիմ, եւ վասն այսորիկ ետու թիկունս, գղէմս ծածկելով² ամաւթով³, եւ միայն նստայ⁴ վասն զի գառնութեամբ լցայ, Հայցեցի եւ լռել, իմանալով զի ժածանակս չար է. զի անկուշեցին սիրելիքն. զի եղեն⁵ որդիք
 5 Հեռացեալք, այգի քաջուղէչ ճշմարիտ⁶, ամենեւին պտղաբեր, զեղեցիկ ամենայն, բարուք ցաւողովքն ի վերուստ բուսեալ. զի դարձաւ յանարգութիւն ինձ թագ իմոյ գեղեցկութեան⁷, կնիք իմոց փառացն, պարծանացն պսակ: Ապա թե ոք առ այսոսիկ յանդուգն եւ քաջ իցէ, երանելի է նա ինձ քաջալերութեան եւ վստահութեան:

91 Եւ ոչ եւս ասեմ որ ի ներքս եւ ի մեզ յինքեանս տխտիւքն է պատերազմն, որովք¹ պատերազմիմք ի գիշերի եւ ի տուրնջեան ի մարմնի խոնարհութեանս², է՛ որ ինչ զաղտնի եւ է՛ որ յայտնապէս, ի վեր³ եւ ի խոնարհ ալէկոծելով զմեզ եւ խոտորեցուցանելով զգեստու⁴
 5 եւ այլոցն վայելչական կենացս այսոցիկ մոլորութեամբ, կաւով աղմոյն յորում ցցեալ եմք, եւ աւրինաւք մեղացն ընդդէմ զինեցելովք աւրինաց

Or. 2,90 1 խոստովանիմ] խոստովանիմք J¹ 6 ցաւողովքն] ցաւողովքն J, vac. N restaur. բուսեալ] բուսեալք MM¹M², vac. N restaur. 6/7 յանարգութիւն] անարգութիւն J¹, vac. N restaur. 7 իմոց] իմոյ codd. 8 պսակ] պսակս MM¹M², vac. N restaur.

Or. 2,91 1 եւ] om. J¹ ասեմ] որ ասեմ J, vac. N restaur. {}] om. J¹M², vac. N restaur. 2 պատերազմն] պատերազմ MM², vac. N restaur. 5 կաւով] կաւովք M¹M² աղմոյն] աղմոյ M¹ 6 ցցեալ] ցցեալ J¹ աւրինաւք] աւրինաւքն J, օրինակօք J¹ զինեցելովք] զինեցելովքն J

Or. 2,90

- 1) (μὲν?) γάρ (493 A 1) om. Arm.
- 2) καλύψας τὸ πρόσωπον Gr. (493 A 3): τὸ πρόσωπον καλύψας Arm.
- 3) Le traducteur semble avoir lu ἐντροπή plutôt qu' ἐν τροπή (493 A 3), cfr BERNARDI ed., p. 206 n. 1.
- 4) καθέσθηναι Gr. (493 A 4): καθέσθην Arm.
- 5) γεγόναμεν Gr. (493 A 6): γεγόνασιν Arm., cfr BERNARDI ed., p. 206 (cod. D).
- 6) ἡ ἄμπελος ἡ εὐκληματοῦσα, ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή Gr. (493 A 7-8): ἡ ἄμπελος (ἡ) εὐκληματοῦσα (ἡ) ἀληθινή Arm.
- 7) τοῦ κάλλους Gr. (493 A 10-11): τοῦ ἐμοῦ κάλλους Arm., cfr PG 35, col. 493 n. 27 et BERNARDI ed., p. 206 (codd. DPC).

Or. 2,91

- 1) δν Gr. (493 B 1): φ (οἷς?) Arm.
- 2) τοῦ τῆς ταπεινώσεως σώματος Gr. (493 B 2): (τοῦ) σώματος τῆς ταπεινώσεως Arm., cfr Phil. 3, 21: *որ նրազեղի գծարմի խոնարհութեան մերոյ.*
- 3) καὶ τῆς ἄνω Gr. (493 B 3): τῆς ἄνω Arm.
- 4) διὰ τε αἰσθήσεως Gr. (493 B 4-5) *vel* αἰσθήσεων BERNARDI ed., p. 206 (91, l.5): «per vestem» (διὰ τε ἐσθήτος) Arm.

Հոգւոյն, որ եւ ապականելն ձեռնարկէ զթագաւորականն ի մեզ զպատ-
 կեր եւ որ ինչ միանգամ յաստուածային Հոսմանէն ի մեզ անկաւ, մինչ
 զի Հագիւ արդեւք ոք զինքն⁵ երկայն իմաստասիրութեամբ դաստիա-
 10 րակեցէ, եւ ի բաց որոշեցէ առ սակաւ սակաւ զոգւոցն բարետոհմու-
 թիւն եւ զուսաւորութիւն ի նուաստութենէ եւ ի խաւարային լծակցու-
 թենէն⁶, կամ Աստուծոյ Հանդիպեալ Հաշտութեան, եւ կամ երկոքումբք
 այսոքիւք եւ դեգերանս մանաւանդ առնիցէ զի վերն Հայել, զի ստորեւ
 15 ձգող նիւթոյն տիրելով: Եւ նախ քան զայսոսիկ ընդունել որքան է
 կարողութիւն մաքրել⁷ բաւականապէս զմիտս, քան զայլսն Հեռաւորու-
 թեամբ⁸ լինիցի Աստուծոյ մերձաւոր⁹, կամ զոգւոցն զվերակացութիւն
 ընդունիցի կամ զմիջնորդութիւն Աստուծոյ եւ մարդկան՝ զի զայս
 թերեւս քաւանայ՝ ոչ զգուշագոյն լեալ ճանաչեմ:

92 Եւ ուստի՛ յայս եկի յերկիւղ. զի մի զիս առաւել քան զպատշաճն
 երկչոտ կարծիցէք, այլ զի եւ յոյժ զովիցէք զյաւժարամտութիւնս¹:

7 ապականելն] ապականել JJ¹ զթագաւորականն] զթագաւորական M 8
 Հոսմանէն] Հրամանէն J¹MM²M² 9 իմաստասիրութեամբ] իմաստութեամբ
 MM²M² 12 Հաշտութեան] ճշմարտութեան N 14 ընդունել որքան] ընդու-
 նելով քն J } om. J¹, vac. N restaur. 15/16 Հեռաւորութեամբ] Հարկաւոր-
 ութեամբ JJ¹, vac. N restaur. 16 զվերակացութիւն] վերակացութիւն J

Or. 2,92 1 յայս] ի յայս M²M² եկի յերկիւղ] եկից յերկիւղ J¹N, եկից
 երկիւղ MM² 2 կարծիցէք] կարծեցէք J զյաւժարամտութիւնս] զյաւժար-
 մտութիւնս JJ¹, զյաւժարութիւնս MM²M²

5) ή (493 B 11) om. Arm.

6) τῷ σκότει (vel σκότω) συνεζευγμένου Gr. (493 B 13-14): τοῦ σκοτεινοῦ συζεύξεως Arm.

7) καί (493 C 2) om. Arm., litt. «quantum potentia est purgare satis mentem».

8) Préférer la leçon de MM²M², qui correspond au grec μακρῷ (493 C 4), à celle de JJ¹, «ex necessitate».

9) ὑπὲρ τε τοὺς ἄλλους μακρῷ γενέσθαι τῇ πρὸς Θεὸν ἐγγύτητι Gr. (493 C 3-4): litt. «supra alios longe fieri (fiat) Deo proximus» Arm.

Or. 2,92

1) προμηθείας Gr. (496 A 1): προθυμίας Arm., cfr PG 35, col. 495 n. 39 et BERNARDI ed., p. 208 (codd. AWS); φράσω καὶ πρὸς ὑμᾶς (BERNARDI ed., p. 208 [92, 1.3]) om. Arm. L'incise éditée par J. Bernardi est partagée par plusieurs témoins des deux famille M et N, ainsi que par la version latine de Rufin; elle peut être considérée comme une phrase originale supprimée du texte lors d'une révision ultérieure, ou au contraire ajoutée par après. Sa présence dans des témoins de la famille M comme de la famille N reflète-t-elle une contamination ancienne entre

Լուայ նմին ինքն Մովսէսի, յորժամ Հրամանն տայր նմա Աստուած,
 գյուլովիցն ի լեառն ի վեր կոչեցելոց, յորոց մի էր եւ Աւարովն Հանդերձ
 5 երկու որդովքն քահանայիւք եւ եւթանասուն ալեւորաւք ծերթգու-
 նիւք², բայց այլքն³ երկիր պագանել ի Հեռաստանէ Հրամայեցան, իսկ
 մերձանալ Մովսէսի միայն, ոչ ընդ նմա ելանել ժողովրդեանն, որպէս
 ոչ ամենեցունն⁴ յԱստուածն մերձ լինել բայց եթե ոք ըստ Մովսէսի
 10 զԱստուծոյ տանել զփառսն կարէր. եւ եւս նախ քան զտյառնիկ ի
 սկզբանն արէնադրութեան, զայլսն փողքն եւ փայլատակունքն եւ
 որոամունքն եւ մէզն եւ բոլոր ծիսեալ լեառնն եւ սպառնայիքն զՅրՀու-
 րեցուցիչք, զի թեպէտ եւ գազան մերձենայր ի լեառնն՝ քորկոծ
 լինէր⁵, եւ այլ նոյնպիսիք ցոյցք⁶ արգելուին ի ստորինսն⁷. եւ ծեծ էր
 նոցա միայն լսել զԱստուծոյ զձայնն բարւոք առաւել սրբեցելոցն. իսկ
 15 Մովսէս եւ ի վեր ելանէր եւ յամպն մտանէր, եւ արինադրեալ լինէր եւ
 ընդունէր զտախտակսն, բազմաց՝ զգրոյն, իսկ որք զեր ի վերոյ քան
 զբազունս՝ զՀոգւոյն:

3 Մովսէսի] Մուսիսի MM^1M^2 Հրամանն] Հրաման MM^1M^2 4 լեառնն] MM^1M^2 էր] *om.* J^1 եւ] *om.* M^2 Աւարովն] Աւարոն $J^1MM^1M^2$ 5 քահանայիւք] քահանայիւքն MM^1M^2 ալեւորաւք] ալեւորաւքն MM^1M^2 , ի ալեւորաւք J 6 ի] *om.* M^2 7 Մովսէսի] Մովսէս N , Մովսիսի J^1 , Մուսէս MM^1M^2 8 ամենեցունն] ամենեցուն N Մովսէսի] Մովսիսի J^1 , Մուսիսի MM^1M^2 9/10 ի սկզբանն] իսկ զբանն JM 10 արէնադրութեան] արէնա դրութեան N զայլսն] զայլս JJ^1 փայլատակունքն] փայլատունքն M , փայլատունքն M^1M^2 11 որոամունքն] որոամունք JJ^1N լեառնն] լեառն J^1 13 նոյնպիսիք] նոյնպիսի MM^1M^2 14 զձայնն] զձայն MM^1M^2 , *vac.* N *restaur.* 15 Մովսէս] Մուսէս MM^1M^2 , *vac.* N *restaur.* եւ ի վեր] ի վեր MM^1M^2 , *vac.* N *restaur.* 16 բազմաց] բազմացն MM^1M^2 , *vac.* N *restaur.* զգրոյն] ըստ գրոյն J , *vac.* N *restaur.* 17 զՀոգւոյն] Հոգւոյն MM^1M^2 , *vac.* N *restaur.*

les deux familles, ou indique-t-elle que la révision a eu lieu avant le partage de la tradition en ces deux familles?

2) κρεσβυτέρων τῆς γερουσίας Gr. (496 A 5-6): litt. «(cum) senibus senioribus» Arm.

3) οἱ μὲν λοιποὶ Gr. (496 A 6): litt. «sed alii» Arm.

4) ὄντος (496 A 8) *om.* Arm.

5) La citation reproduit fidèlement le texte de Hebr. 12, 20: *թեպէտ եւ գազան մերձենայր ի լեառնն՝ քորկոծ լինէր.*

6) δείματα Gr. (496 A 15): δείγματα Arm.

7) Sur l'expression ἴστη κάτω, cfr aussi Or. 2, 76, 1.1: *սա գիս կազուցանէ ի ստորինս.*

93 Լսեմ զՆաբատայ եւ զԱբիուդայ, էթե աւաար Հրով միայն խունկ ծխեցին¹, աւտարաւն եւ ծախեցան տանջեալք որովք ամբարշտեցինն, եւ զնոյն գտին կորստեանն զոր եւ ամբարշտութեան ժամանակ եւ տեղի. եւ ոչ Աւարոն բաւական եղեւ առ ի փրկութիւն նոցա Հայրն, որ
5 Մովսէսի առ ի յԱստուծոյ երկրորդ: Ճանաչեմ եւ² զՀելի զքաւանայ եւ փոքր ինչ յետոյ զՈղիայ. մին յաղագս մանկանցն անաւրէնութեան պաւանջեցաւ դատաստան, զոր յանդգնեին Հակառակ զոհիցն տարաժամ ի կատսայիցն զխայրիսն առնլով, եւ այն ոչ ընդունելով զնոցա զամբարշտութիւն այլ յոլովս բազում անգամ սաստէր. եւ միւսն զի մեր-
10 ձեցաւ ի տապանակն միայն ի թիւրեալն ի զուարակէն, զնա պաւանջայ քայց ինքն կորեաւ, պաւելով Աստուծոյ զտապանակին զաւ:

94 Գիտեմ ես եւ ոչ ի մարմինս արատս քաւանայիցն զոհից¹ առանց քննութեան մնացեալ, այլ կատարեալք զկատարեալսն ընծայել արէնադրեցան, նշանակ կարծեմ զայս Հոգւոյն կատարելութեան. եւ ոչ ի պատմունան քաւանայական եւ կամ յանաւթ սրբութեանցն ինչ
5 մերձեանալ ամենեցուն արէն էր, եւ ոչ զնոյնս ինքեանս զզոհսն որոց ոչ էր արէն² ծախել. ոչ զիւղն նմանեցուցանել զաւծմանն³. ոչ ի տաճարն

Or. 2,93 1 զԱբիուդայ] զԱբիւթա M, զԱբիւթա M¹, զԱբիւթայ M² 2 ամբարշտեցինն] ամբարշտեցին J, vac. N restaur. 3 կորստեանն] կորստեան J, vac. N restaur. 4 Հայրն] այրն J¹ 5 Մովսէսի] Մուսիսի MM¹M² ճանաչեմ եւ] ճանաչեմ MM¹M²N զՀելի] զՀելի M² զքաւանայ] քաւանայ MM¹M² 6 զՈղիայ] զՈղայ JN, զՈղիա MM¹M² մանկանցն] մանկանց J¹ et add. man. rec. իւրոց 8 կատսայիցն] կաթսայիցն M, կաթսայից M¹M² ընդունելով] ընդունէր N, ընդունած MM¹M² 8/9 զամբարշտութիւն] ամբարշտութիւն M¹M²

Or. 2,94 1 արատս] արտաքս J¹M¹a.c. ante զոհից] add. եւ Nsup.l. 2 այլ] այլ եւ M² զկատարեալսն] զկատարեալս M² ընծայել] ընծաւել J 4 քաւանայական] քաւանայութեան Ja.c.M¹M², vac. N restaur. յանաւթ] անաւթ J¹, vac. N restaur. 5 զզոհսն որոց] զզոհս նոցա MM¹M², vac. N restaur. 6 զաւծմանն] զաւծման J, vac. N restaur.

Or. 2,93

1) θυμιάσαντες μόνον Gr. (496 B 8): μόνον θυμιάσαντες Arm.

2) Les manuscrits grecs hésitent entre και 'Ηλεί et 'Ηλεί seul (496 B 12-13); de même les témoins arméniens. L'édition privilégie la *lectio difficilior* եւ զՀելի de JJ¹ contre l'accord de N et MM¹M².

Or. 2,94

1) τῶν ἱερέων, ἢ τῶν θυμάτων Gr. (496 C 10): τῶν ἱερέων (τῶν) θυμάτων Arm.

2) ὄφ' ὧν, και ὅτε, και οὐ μὴ καθῆκον ἦν Gr. (496 C 15): ὧν οὐ ἦν καθῆκον Arm. (omission de και ὅτε και — par saut du même au même? — et mélecture de οὐ, cfr PG 35, col. 496 n. 51).

3) μηδὲ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως (497 A 2) om. Arm. (saut du même au même)

մտանել որ ոք Հոգւով⁴ կամ մարմնով ոչ էր մաքուր մինչեւ ի փոքրագոյնսն. այսքան պարտ էր առ ի սրբութիւնս սրբութեանցն ոչ մերձենալ Համարձակութեամբ ի յոր⁵ միանգամ ի տարւոջ մտանելի էր,
 10 այնքան ահի⁶ ի վարագոյրն կամ ի սապանակն կամ ի Հաշտարանն⁷ կամ ի քերովբիմսն Հայել⁸ ամենեցուն եւ կամ մերձենալ:

95 Արդ զայսոսիկ գիտելով ես, եւ զի ոչ ոք արժանաւոր մեծին Աստուծոյ¹ եւ զենման եւ քաւանայութեան², որ ոք ոչ յառաջագոյն զինքն մերձ անցեալ կացոյց³ Աստուծոյ պատարագ կենդանի սուրբ, եւ ոչ զբանական սպասաւորութիւն քաջաւանդոյ եզոյց եւ ոչ մատոյց
 5 Աստուծոյ պատարագ աւրչնութեան, զՀոգի⁴ զխորտակեալ զոր միայն ամենայնի աուիչն պաւանջէ ի մէնջ ընծայ: Չիմորդ Հանդերձեալ էի ես Համարձակութեամբ⁵ բերել նմա արտաքուսա մեծաց խորհրդոցն ընդդէմ աւրինակ. կամ որպէս քաւանայի զձեւ եւ զանուն զգենուլ նախ

8 սրբութիւնս] սրբութիւն MM¹M², vac. N restaur. ոչ] om. MM¹M², vac. N restaur. 10 սապանակն] սապակն J 11 քերովբիմսն] քերորբիմսն JM, քերովբիմսն N, քերորբիմսն J¹ մերձենալ] մերձանալ N

Or. 2,95 2 քաւանայութեան] քաւանայութեամբ M² ոք ոչ] ոչ ոք M² 6 էի] էի եւ MM¹M², եւ N 8 որպէս] om. J¹ քաւանայի] գրաւանայի MM¹M²

sur μηδέ). Sur l'expression զիւղն նմանեցուցանել զաւծմանն, comparer զիւղն աւծութեան en Ex. 31, 11.

4) ή ψυχήν Gr. (497 A 3): ψυχήν Arm.

5) ὧν ἐνὶ καὶ Gr. (497 A 5): ἐν ᾧ Arm.

6) δεῖ Gr. (497 A 6): litt. «cum-timore» (δέει) Arm.

7) ή τὸ ἱλαστήριον, ή τήν κιβωτόν Gr. (497 A 7): ή τήν κιβωτόν ή τὸ ἱλαστήριον Arm., cfr BERNARDI ed., p. 212 (accord de l'arménien avec la famille grecque N).

8) ή προσβλέπειν Gr. (497 A 8): προσβλέπειν Arm.; εἶναι (497 A 8) om. Arm.

Or. 2,95

1) τοῦ μεγάλου καὶ Θεοῦ Gr. (497 A 12): τοῦ μεγάλου Θεοῦ Arm. et BERNARDI ed., p. 212 (95, l.1-2: καὶ om. codd. DPC).

2) ἀρχιερέως Gr. (497 A 12-13): litt. «sacerdotium» Arm.

3) մերձ ահեղեալ կացոյց, traduction littérale de παρέστησε (497 A 13) ou corruption de մերձադեղեալ կացոյց?

4) καὶ πνεῦμα Gr. (497 B 1): πνεῦμα Arm.; մատոյց Աստուծոյ պատարագ աւրչնութեան: comparer Ps. 49, 14, մատո Աստուծոյ պատարագ աւրչնութեան.

5) θαρρήσαι Gr. (497 B 3): litt. «cum-audacia» (θυρρήσαι) Arm. La confusion pouvant résulter de l'iotacisme, il n'est pas nécessaire de postuler un modèle θαρρήσειν, cfr BERNARDI ed., p. 212.

10 քան սուրբ գործովք կատարել զձեռս. յառաջ քան զակն սովորեցուցա-
 նել առողջապէս տեսանել⁶ զարարած առ ի զարմացումն միայն արարչին
 այլ ոչ ի վնաս ստեղծուածոյս⁷. նախ քան խրատու Տեանն⁸ բանալ
 զականջս եւ յաւելուլ⁹ ունկն ոչ ծանրութեամբ լսել կարացեալ, այլ ընդ
 սարդիոն գինդ բաղմագին¹⁰ յեռուլ՝ բան իմաստուն¹¹ ի յունկն դիրա-
 լուր. յառաջ քան զբերան, զչրթունս, զլեզու, զմին բանալ եւ ձգել
 15 զՀոգին կամ ընդարձակել եւ ընուլ Հոգւովն խաւսեցելոցն զխորհուրդն
 եւ զաւանդութիւնսն¹², եւ զչրթունս¹³ աստուածային զգայութեամբ¹⁴
 ըստ իմաստութեան ասելոյ՝ կապել¹⁵, եւ զլեզուն¹⁶ ընուլ ցնծու-
 թեամբ եւ Աստուծոյ¹⁷ նուագերգութեան լինել կնտնտոց, զարթուցեալ
 փառաւք, ընդ նոսին զարթուցեալ առաւաւտու, եւ մինչ ի մատգել ի
 20 քիմս աշխատեալ. նախ քան ի վերայ վիմին կացուցանել զոտս իմ,
 Հաստատեալս իբրեւ գեղջերուաց, եւ ուղղել ինձ ըսա Աստուծոյ
 զգնացս ոչ փոքր ինչ եւ ոչ բոլորովին Հեղեալք. յառաջ քան զամենայն
 զանդամ գէն լինել արդարութեան եւ ի բաց դնել զամենայն մեռելու-
 թիւն ընկղմեալ ի կենացն եւ տեղի լինել Հոգւոյն:

9 զձեռս] զձեռն MM^1M^2 զակն] զական N , զականս MM^1M^2 10 զարարած
 առ ի] զարարածս ի JJ^1 , զարարածս եւ MM^1M^2 13 յեռուլ] յառուլ MM^1M^2 ,
 vac. N restaur. ի] om. MM^1M^2 , vac. N restaur. 14 զբերան] զբերանս
 MM^1M^2 , vac. N restaur. զչրթունս, զլեզու] զլեզու, զչրթունս $MM^1a.c.$,
 vac. N restaur. 16 զգայութեամբ] զգայութեամբք M^1M^2 , vac. N restaur.
 17 ըստ իմաստութեան] ընդ իմաստութիւն MM^1M^2 , vac. N restaur. 19 առա-
 ւաւտու] առաւաւտ JM^1 մինչ ի] մինչ JJ^1 21 գեղջերուաց] եղջերուաց
 MM^1M^2 22 զգնացս] գնացս J^1 23 զանդամ] անդամ MM^1M^2

6) βλέπειν ὑγιῶς Gr. (497 B 6-7): ὑγιῶς βλέπειν Arm.

7) τοῦ πλάσαντος Gr. (497 B 8): τοῦ πλάσματος Arm. et BERNARDI ed., p. 214 (95, l.11); cfr PG 35, col. 497 n. 60.

8) ἰκανῶς (497 B 9) om. Arm.

9) μοι (497 B 10) om. Arm. et BERNARDI ed., p. 214 (95, l.13); cfr PG 35, col. 498 n. 61.

10) ἐνώτιον χρυσοῦν σαρδίῳ πολυτελεῖ Gr. (497 B 11-12): σαρδίῳ ἐνώτιον πολυτελές Arm., χρυσοῦν om., cfr PG 35, col. 498 n. 62 et BERNARDI ed., p. 214 (codd. AQBWVT S).

11) λόγον σοφοῦ Gr. (497 B 12): λόγον σοφόν Arm., cfr PG 35, col. 498 n. 63, et Prov. 25, 12.

12) τῷ πνεύματι λαλουμένων μυστηρίων τε καὶ δογμάτων Gr. (497 B 15-C 1): τῷ πνεύματι (τῶν) λαλουμένων (= λαλούντων) μυστήριόν τε καὶ δόγματα Arm.

13) τὰ δέ Gr. (497 C 1): litt. «et labia» Arm.

14) αἰσθήσει θεῖα Gr. (497 C 1): θεῖα αἰσθήσει Arm.

15) προσθεῖην δ' ἂν ὅτι καὶ ἐν καιρῷ λυθῆναι (497 C 2-3) om. Arm. (saut du même au même sur les finales de δεθῆναι et λυθῆναι?).

16) τὴν δέ Gr. (497 C 3): litt. «et linguam» Arm.

17) θείας μελωδίας Gr. (497 C 3-4): Θεοῦ μελωδίας Arm.

96 Ո՞ մինչչեւ զսրբոց եւ զՀրացելոց Աստուծոյ բանիցն եւ ի սրտին իւրում բանալ զգիրս¹, եւ չեւես գրեալ զնոսա երեքկին յընդարձակութեան սրտին մինչ զի զմիտան ունել Քրիստոսի, եւ ոչ որ ի բազմաց ծածկեալ եւ աներեւոյթն է քան զխաւարին գանձս ի ներքսագոյն լեալ, որպէս զի որ ի նոսա իցէ տեսանիցէ զմեծութիւն եւ զայլս ճոխացուցանել կարիցէ Հոգւովն եւ² Համեմատիցէ ընդ Հոգելորսն:

97 Ո՞ մինչչեւ տեսեալ որպէս արժանաւոր է տեսանել¹ զվայելչութիւն Տեառն եւ այց առնել ի տաճարի նորա, մանաւանդ եթէ տաճար լինել կենդանի Աստուծոյ կենդանւոյ եւ բնակութիւն Քրիստոսի Հոգւովն². Ո՞ չեւես զաւրինակացն եւ զճշմարտութեանս գիտացեալ զազգակցութիւն եւ զորոշումն, եւ ի նոցանէ ի բաց գնացեալ, ի սա յաւելցի զի յիրացն³ փախչելով ի Հնութենէ նորոգութեամբ Հոգւոյն ծառայեսցէ⁴ եւ փոփոխեսցի մաքրապէս ի շնորհսն յաւրինացն լցեալ Հոգելորապէս ի խափանման մարմնոյն:

98 Ո՞ մինչչեւ ընդ ամենայն ճանապարհորդեաց Քրիստոսի անուանս եւ զաւրութիւնս եւ գործս եւ տեսութիւնս¹, բարձրագոյնսն² եւ ընդ

Or. 2,96 1 Ո՞] om. J 2/3 յընդարձակութեան] յընդարձակութիւն M 3 մինչ] մինչեւ J 4 գանձս ի] գանձսն ի J¹, գանձսն MM¹M², vac. N restaur. լեալ] լիել M, լինել M¹M², vac. N restaur. 5 զայլս] զայլսն M², vac. N restaur. 5/6 ճոխացուցանել] ճոխացուցել J, vac. N restaur.

Or. 2,97 3/4 Ո՞ չեւես] ոչ եւ JJ¹, ոչ եւ եւ MM¹M², vac. N restaur. 7 շնորհսն] շնորհն JJ¹, շնորհս MM¹M²

Or. 2,98 1 անուանս] անուանսն N 2 ante բարձրագոյնսն] add. եւ MM¹

Or. 2,96

1) καίς τήν καρδίαν ἐν τῷ διανοιγῆναι αὐτῷ τὰς Γραφάς *Gr.* (500 A 2-3): καί εἰς τήν καρδίαν αὐτοῦ διανοιγῆναι τὰς Γραφάς *Arm.*

2) πνευματικά *Gr.* (500 A 8): πνεύματι καί *Arm.*

Or. 2,97

1) ὡς θεωρεῖν ἄξιον *Gr.* (500 A 10): ὡς ἄξιον θεωρεῖν *Arm.*

2) Τίς μήπω θεωρήσας... ἐν πνεύματι *Gr.* (500 A 10-13): litt. «quis, cum nondum viderit, ut dignum est videre voluptatem Domini et visitare templum eius, vel potius templum fieri vivum Dei vivi et habitaculum Christi in-Spiritu» *Arm.*

3) τοῦ γράμματος *Gr.* (500 B 1): τοῦ πράγματος *Arm.*

4) δουλεύση τοῦ πνεύματος *Gr.* (500 B 2): τοῦ πνεύματος δουλεύση *Arm.*

Or. 2,98

1) καί ἔργω καί θεωρίᾳ *Gr.* (500 B 7-8): καί ἔργων καί θεωρίας (vel θεωριῶν) *Arm.*, litt. «Quis cum nondum per omnia perexerit Christi nomina et potentias et opera et contemplationes».

2) καί πρώτων, καί τῶν δι' ἡμᾶς ταπεινοτέρων (500 B 8-9) *om. Arm.* (saut du même au même sur καί).

վերջինսն՝ Աստուծոյ, որդւոյ, պատկերի, բանի, իմաստութեան,
 ճշմարտութեան, լուսոյ, կենաց, զաւրութեան, գոլոչոյ, Հոսման³,
 5 ճառագայթից, արարչի, թագաւորի, գլխոյ, աւրինաց, ճանապարհի,
 դրան, Հիման, վիճի, մարգարտի, խաղաղութեան, արդարութեան,
 սրբութեան, փրկութեան, մարդոյ, զկերպարանս ծառայի առնելոյ⁴,
 Հովուի, ոչխարի, քաճանայապետի, զենման, անդրանկի նախ քան
 զարարածս, անդրանկի ի մեռելոց, յարութեան: Ո՞ զայսոսիկ զանուանս եւ
 10 դիրս տակաւին եւս⁵ լսիցէ վայրապար եւ չեւեւ Հաղորդեալ բանիւ եւ
 ոչ ընկալեալ ի նմանէ ըստ որում իւրաքանչիւր ոք է յայսցանէ⁶ եւ
 կոչի:

99 Ո՞ մինչչեւ պարապեաց եւ ոչ ուսաւ խաւսել զԱստուծոյ իմաս-
 տութիւն խորհրդով զժածկեալն¹, տակաւին եւս տղայ իցէ եւ դեռեա
 կերակրիցի կաթամբ, տակաւին եւս ոչ թուեալ յիւրայէլ եւ ոչ Համա-
 րեալ յԱստուծոյ պատերազմն, չեւեւ Քրիստոսի զխաչն իբրեւ զայր
 5 բառնալ կարացեալ եւ ոչ եւս այլ ինչ անդամ իցէ թերեւս ի պատուակա-
 նագունացն, եւ ապա ի գլուխ Հաստատիցի² Քրիստոսի լրմանն, ընդու-
 նիցի զուարճանալով եւ յաւժարութեամբ: Ոչ ինձ է դատողիս եւ
 խորհրդակցի. այլ այս որքան զերկիւղսն է մեծագոյն, սա վաանդիցն

4 կենաց] աշխարհակենաց M^2 7 առնելոյ] առնելոյ $J^1 N$ 9 զանուանս] անուանս
 J^1 10 եւս] եւ *codd.* 11 իւրաքանչիւր] եւ իւրաքանչիւր M^2 է] *om.* J

Or. 2,99 2 դեռեալ] *om.* $MM^1 M^2$ 3 յիւրայէլ] իւրայէլ J^1 4 պատերազմն]
 պատերազմ $MM^1 M^2$ Քրիստոսի] զՔրիստոսի $MM^1 M^2$ 6 ի գլուխ] գլուխ
 JJ^1 7 ինձ] ինչ MM^2 8 վաանդիցն] վաանդից է J^1

3) La vulgate arménienne, en *Sap.* 7, 25-26, traduit ἀτμίς par ճածանչ, ἀπόρροια
 par ծագումն, et ἀπαύγασμα par նշոյլ.

4) τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ δούλου *Gr.* (500 C 1-2): (τοῦ) ἀνθρώπου μορφήν δούλου
Arm.; emporté par la réminiscence scripturaire, le traducteur arménien a reproduit
 en partie l'expression de *Phil.* 2, 7: զկերպարանս ծառայի առնել.

5) ἑπακούων *Gr.* (500 C 6): ἔτι ἀκούων *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 500 n. 76 et
 BERNARDI ed., p. 218 (*cod.* T).

6) τούτων ἕκαστόν ἐστι *Gr.* (500 C 7-8): ἕκαστον ἐστι τούτων *Arm.*

Or. 2,99

1) Comparer I *Cor.* 2, 7: Այլ խաւսիմք զԱստուծոյ իմաստութիւն ժածկ
 խորհրդով(ք).

2) καταστήναι... δέξεται *Gr.* (501 A 3-4): litt. «constituetur... patietur» *Arm.*

վերջին ամենայնի որ իմանայ եւ ուղղութեան մեծութիւն, եւ մեղա-
 10 նազն սատակիչ³:

100 Արդ այլ ոք նաւեսցէ ըստ վաճառականութեան՝ ասեմ՝ եւ ընդ
 երկայնագոյնն անցցէ խորս եւ բերեալ լիցի Հողմովք միշտ եւ ալեալք,
 մեծամեծս շահեսցի¹, եթե այն դիպեսցի, եւ վշտասցի², որ ոք նաւա-
 վարագոյն իցէ³ եւ շտհասէր. բայց ինձ ընտրելի է ի վերայ երկրի ունել,
 5 դուզնաքեայ ահաւսս Հատանել եւ դքաղցր, Հեռի ի յափշտակութենէն
 շահից եւ ի ծովէ կետլ⁴ այսպէս որպէս կարեմ Հանդերձ սակաւ եւ փոքր
 Հացիւ, եւ կեանս ձգել զգուշագոյնս եւ անալէկոծս, քան անկանել
 յերկայնագոյնս եւ մեծամեծս ի վերայ մեծամեծաց շահիցն վտանգս:

101 Վասն զի բարձրագունին վնասու ոչ ձեռնարկել ի մեծամեծս եւ
 ոչ ի յուրիս ձգել զառաքինութիւն, այլ ի փոքունսն կալ մնալ, որպէս
 մեծաւ լուսով զփոքր առն լուսաւորել, կամ սպառագինութեամբ
 սկայականաւ¹ զմարմին պատանեկի շուրջ ծածկել: Փոքու զգուշու-

9/10 մեղանազն] մեղազն JJ¹

Or. 2,100 5 դուզնաքեայ] դուզնաքեայս J² 6 շահից] շահք codd. ի ծովէ
 կեալ] ի ծով կեալ JJ², ի ծովէ կեալ MM¹M² որպէս] om. J 8 յերկայնա-
 գոյնս] երկայնագոյնս J¹

Or. 2,101 1 ձեռնարկել] ձեռն արկանել J 2 գառաքինութիւն] գառաքինու-
 թիւն JJ¹ 3 մեծաւ լուսով] լուսով մեծաւ MM¹M² զփոքր առն] զփոքր
 առն J, զփոքրառն J¹

3) δλεθρος (501 A 8) pris pour un nom d'agent et traduit au sens de «perditor»,
 ὄλοθρευών.

Or. 2,100

1) μεγάλα και κερδήσων Gr. (501 A 13-14): μεγάλα κερδήσει Arm. Sur
 l'omission de και, cfr BERNARDI ed., p. 220 (codd. T DPC).

2) κινδυνεύσων Gr. (501 A 14): κινδυνεύσει Arm.

3) ή Gr. (501 A 15): «sit» (ή) Arm.

4) πόρρωθεν άσπαζομένω κέρδη και θάλασσαν. ζήν Gr. (501 B 2-3): litt.
 «longe a rapacitiam luctorum et a mare vivere» Arm.; άσπαζομένω lu άρραζομένω
 par le traducteur arménien.

Or. 2,101

1) Le terme սկայական est inconnu du N.B.H. et des autres dictionnaires
 courants de l'arménien ancien; la formation est celle d'un dérivé de սկայ, «géant».
 Peut-être la leçon arménienne, partagée par tous les témoins, résulte-t-elle d'une
 corruption du terme սղայական, «enfantin, puéril», souvent utilisé pour traduire le
 grec παιδικός, νηπίος, mais dérivé de սղայ, qui traduit aussi le grec νέος; cfr
 N.B.H., II, p. 881 et 882, s.v. Á moins que le traducteur arménien n'ait traduit

5 թեամբ² սակաւ բեռն առնել, այլ ոչ ի ներքոյ զինքն դնել որ առաւել է քան զգարութիւն, ծաղր լինել միանգամայն եւ յաւելուլ ի վիշտն. որպէս եւ զաշտարակն շինել ոչ այլու՛մ ումեք պատշաճ բայց որ ունի առ ի կատարու՛մն լուաք³:

102 Ունիք զպատասխանիս յաղագս փախստեանն, եւ թերեւս ոչ շափաւորս¹. արդ որ զիս ի ձէնջ ի բաց տարաւ, ո՛վ բարեկամք եւ եղբարք, տրտմութեամբ ինձ թուի թե եւ ձեզ, սակայն Հարկաւորապէս՝ որպէս ինձ² թուեցաւ՝ այսոքիկ են. բայց եւ՛ծ վերստին զիս, մանաւանդ 5 որ առ ձեզ է անձուկն եւ զձեր առ իս զանձուկն զգալ, վասն զի ոչ ինչ այսպէս զաւրաւորագոյն առ ի սէրն որպէս փոխարէն տուեալ գուժք:

103 Եւ երկրորդ իմ Հոգք, իմ գործ՝ աստուածայնոց ծնողացս այլիք եւ տկարութիւն, յաղագս իմ առաւել քան թե ժամանակաւ աշխատեցելոցս, Աբրահամուս այսորիկ Հայրապետիս, պատուականիս ինձ գլխոյ եւ ընդ Հրեշտակս թուեցելոյ, եւ Սառայի որ Հոգեւորապէս¹ երկնեաց 5 զձեզ ի վարդապետութիւն Հաւատոյ. որոց լինել ցուպ ծերութեան եւ Հաստատել զտկարութիւն, որոց զառաջին աղաւթսն² աղաւթեցի եւ

5 սակաւ բեռն} սակաւաբեռն MM¹M² 6 զգարութիւն} զաւրութիւն JM¹M²
7 շինել} լինել M¹M² առ} om. J¹M² 8 կատարու՛մն} կատարու՛մն MM¹M²

Or. 2,102 1 Ունիք} Ունի՛ք MM¹M² ոչ} om. codd. 2 արդ որ} արդար MM¹M², արդար եւ N 3 արածութեամբ} տրտմութիւն J¹ 4 վերստին զիս} զիս վերստին MM¹M² 5 զի} զիս J

Or. 2,103 1 աստուածայնոց} աստուածայնո M, աստուածայնոյ M¹M², vac. N restaur. 3 Աբրահամուս} Աբրահամուս M ինձ} այս MM¹M² 6 աղաւթեցի} աղաւթեցի MM¹M²

l'expression en dressant un parallèle entre la grande lumière éclairant la petite demeure, et l'armure de géant couvrant un corps d'enfant?

2) μικρῶ δὲ ἀσφάλεια Gr. (501 B 12): μικρᾶ δὲ ἀσφαλεία Arm.

3) ὡς ἠκούσαμεν Gr. (501 C 1-2): ἠκούσαμεν Arm. et BERNARDI ed., p. 220 (101, 1.8).

Or. 2,102

1) Tous les témoins omettent ոչ devant շափաւորս; cette omission s'expliquant facilement par des raisons paléographiques, l'édition restitue la négation dans le texte.

2) γοῦν et τότε (501 C 8) om. Arm.

Or. 2,103

1) καὶ (504 A. 1) om. Arm.; cfr. PG 35, col. 503 n. 93 et BERNARDI ed., p. 222 (codd. SD).

2) τῶν πρώτων εὐχὴν Gr. (504 A 4): ὧν πρώτην εὐχὴν Arm.?

սակայն կատարեցի զնոյն որքան էր կարողութիւն, մինչ զի³ զսայն
ինքն զիմաստասիրութիւնս արժամարժեւ⁴, որ է ինձ քան զամենայն
պատուականագոյն զստացուածս եւ զանուն⁵, եւ կամ՝ ճշմարտագոյն
10 ասել՝ ոչ իմաստասիրել թուելով զառաջին իմաստասիրեցի⁶. ոչ Համ-
բերեցի ի բաց անկանել յինչն վտանգին միով պատճառաւ, եւ ոչ
կործանել զարձնութիւն զոր եւ գողանալ ոմն յառաջնոց⁷ սրբոցն ասի,
կերակրով զՀայրն եւ ճորթովք ուլոց ստեղծուածոյ խաբեալ զբարւոքն
ոչ գեղեցկապէս դաւաճանութեամբ որսացեալ: Երկուք այսոքիկ իմոյ
15 պարտութեանս եւ ցածութեան պատճառք, եւ թերեւս ոչ վայրապար
երկոցունց այսոքիկ ներել եւ տեղի տալ խորհրդոց, վտան զի եւ
պարտեալ լինել ժամանակ՝ որպէս կարծեմ՝ եւ ամենայն իրի, եւ
լաւագոյն է յաղթել գեղեցկապէս քան եթէ յաղթել սխալանաւք եւ
անպատշաճաբար:

104 Երրորդ եւ որ¹ մեծագոյն, եւ զայս եւս ասացեալ² զայլսն
լռեցից. Յիշեցի զաւուրսն զառաջինս³, եւ առ ոմն ի Հնոց պատմու-
թեանցն ընթացայ⁴, անտի ձգեցի զխորհրդակցութիւն ինձ ինքեան առ
մերձակայս. զի եւ ոչ վայրապար զայնոսիկ զրել վարկանիմք⁵ եւ ոչ

7 կատարեցի] կատարեցի MM^1M^2 էր] է J 8 զիմաստասիրութիւնս]
զիմաստասիրութիւնս J^2 9 կամ] *om.* MM^1M^2 10 ոչ¹⁾] ոչ ոչ MM^1M^2 իմաստ-
սիրել] իմաստասիրելով M^2 զառաջին] զառաջինն JJ^2 11 պատճառաւ]
պատճառով MM^1M^2 13 ուլոց] ուլոց MM^1M^2 15 պարտութեանս]
պատմութեանս MM^1M^2 18 յաղթել գեղեցկապէս քան եթէ] *iter.* J

Or. 2,104 3 անտի] եւ անտի M^1M^2 ձգեցի] ձգի J զխորհրդակցութիւն]
զխորհրդակցութիւնն J^2

3) ὡς καὶ *Gr.* (504 A 5): ὡς *Arm.*

4) φιλοσοφίας ὑπεριδεῖν αὐτῆς *Gr.* (504 A 6): αὐτῆς φιλοσοφίας ὑπεριδεῖν
Arm.

5) τοῦ πάντων ἔμοι τιμιωτάτου κτήματος καὶ ὀνόματος *Gr.* (504 A 6-7):
«(philosophia) quae est mihi quam omnes pretiosior possessiones et (quam)
nomen» (τοῦ ἔμοι πάντων τιμιωτάτου κτημάτων καὶ ὀνόματος) *Arm.*

6) φιλοσοφῆσας *Gr.* (504 A 8-9): ἐφιλοσόφησα *Arm.*

7) τῶν πάλαι *Gr.* (504 A 11): τῶν παλαιῶν *Arm.*, cfr *PG* 35, col. 503 n. 96.

Or. 2,104

1) ὁ καὶ *Gr.* (504 B 6): καὶ ὁ *Arm.*

2) εἰπὼν ἔτι *Gr.* (504 B 6-7): ἔτι εἰπὼν *Arm.*

3) Յիշեցի զաւուրսն զառաջինս: ce sont les termes de *Ps.* 142, 5.

4) ἀναδραμῶν *Gr.* (504 B 8-9): ἀνέδραμον *Arm.*

5) νομίζωμεν *Gr.* (504 B 11): νομίζομεν *Arm.*

5 Հոյլս բանից եւ իրաց որպէս⁶ լեալ, սփոփանաց աղագաւ լսողացն ի միասին կալով եւ իբր լսելեաց իմն պատրանք մինչեւ ի Հեշտութիւն կացեալ: Արդ զայսոսիկ խաղ արասցեն առասպելքն եւ Հեթանոսքն, որք ճշմարտութեան սակաւ ինչ Հոգ տանին, պանծունաւք ստեղծուածոցն եւ զաւշոտութեամբ բանից զլսելիս⁷ եւ զոգիս կախարդեն:

105 Բայց մեք որք մինչեւ ի¹ դուզնաքեայ գիծ եւ ի նշան զՀոգւոյն զՀաւաստութիւն² ձգեմք, ոչ եւս ընկալցուք, զի եւ ոչ³ սուրբ է, ոչ ի փոքունս ի գործս վայրապար ճեպել գրողացն եւ մինչ ի մերձակայն զյիշատակն ամբողջ պաշէլ. այլ զի մեք ունիցիմք յիշատակարանս եւ իրատս անուանցն⁴, եթե երբէք ընդ նմին առաջի անկցի ժամանակ գիտելոյ⁵, որպէս զի յուճեմնէ փախչել եւ զոմն ընտրել, որպէս արինակաւք ոճամբք եւ առակաւք զՀետ երթեալ յառաջ անցելոցն⁶:

106 Եւ գինչ է պատմութիւն կամ ուստի խորհրդակցութիւն. ոչ ինչ¹

6 իբր] իբրեւ MM^1M^2 մինչեւ] մինչ զի եւ N , մինչ M^2 7 կացեալ] կացեալք MM^1M^2 Հեթանոսքն] Հեթանոսք N

Or. 2,105 1 որք] որ M^2 զՀոգւոյն] Հոգւոյն MM^1M^2 2 զՀաւաստութիւն] զՀաւաստութիւն MM^1M^2 եւ ոչ] ոչ եւ J^1 3 վայրապար] վայրապարս J 4 զյիշատակն] զյիշատակն N յիշատակարանս] զյիշատակարանս MM^1M^2 6 գիտելոյ] գիտելոյ N փախչել] փախել MM^1M^2 6/7 արինակաւք] օրինակ J^1 7 ոճամբք] *om.* J^2M^2

Or. 2,106 1 *post* պատմութիւն *des. textus N*

6) ἄλλως Gr. (504 B 11): ὡς, *sed post* πραγμάτων Arm.

7) καὶ ἀκοήν Gr. (504 C 2): ἀκοήν Arm.

Or. 2,105

1) καὶ μέχρι Gr. (504 C 5): μέχρι καὶ Arm.? Cfr PG 35, col. 504 n. 5 et BERNARDI ed., p. 224 (*codd. DPC*).

2) La leçon de MM^1M^2 peut résulter d'une mélecture de Հաւառի, forme abrégée de Հաւաստութիւն.

3) οὐ γάρ Gr. (504 C 7): οὐδὲ γάρ Arm., cfr PG 35, col. 504 n. 8 et BERNARDI ed., p. 224 (*codd. DPC*).

4) τῆς τῶν ὁμοίων Gr. (504 C 11): τῶν ὀνομάτων Arm. (confusion entre *անուանցն* [= τῶν ὀνομάτων] et *եծանացն* [= τῶν ὁμοίων]?).

5) L'arménien fait dépendre διασκεψέως de καιρός au lieu de ὑπομνήματα και παιδεύματα (504 C 10-505 A 1).

6) τοῖς προλαβοῦσιν ἐπόμενοι παραδείγμασι Gr. (505 A 2-3): ἐπόμενοι τοῖς προλαβοῦσιν Arm.

Or. 2,106

1) οὐδὲ γάρ Gr. (505 A 7): οὐδέν Arm., cfr BERNARDI ed., p. 224 (*codd. PC*).

վատթար թերևս զգուշութեան աղագաւ ընդ յոլովս անցանել:
 Փախեաւ եւ Յովնաս յերեսաց Աստուծոյ, մանաւանդ եթե փախչել
 կարծեաց, այլ ըմբռնեցաւ խորով եւ ձմերայնով եւ վիճակաւ եւ
 5 որովայնիւ ձկանն եւ երեքարեայ թաղմամբ արինակ ունելով զմեծա-
 գունի խորհրդոյն²: Բայց նա, զի մի գորտմութիւն եւ զվայրապար
 պատմութիւն պատմիցէ Նինուէացւոցն եւ զկնի այնորիկ սուտ ըմբռնեսցի,
 ապրեալ տպաշաւանաւք քաղաքն. զի ոչ ընդ փրկութիւն շարացն
 դժուարէր, այլ ընդ սպասաւորութեան ստութիւն ամաչէր եւ որպէս
 10 նախանձաւոր մարգարէութեան արժանաւոր Հաւատոյն լինէր, որում ի
 նմա քակտումն ընդունել վտանգաւոր էր, ոչ կարացեալ զյոլովից
 աեսանել զԱստուծոյ յաղագս այնոցիկ զանտեսութեան խորս:

107 Որպէս ես յումեմնէ լուայ յիմաստուն առնէ վասն այսոցիկ¹, ոչ
 վայրապար աւղնելով երեւելի պատմութեան անաեղւոյ, բաւական²
 եղեալ Հասանել առն մարգարէի խորութեան, եւ ոչ այս արդեւք³
 զերանելին զՅովնան առնէր փախսատկան, եւ ի Յոպպէ ածէր եւ ի
 5 Յոպպէ Հանէր ի Թարսիս, խորոյ Հաւատացեալ զիւր զողողութիւն. զի եւ
 ոչ անգիտանալ զԱստուծոյ զմտածութիւն մարգարէ եղելոյն պատշաճ⁴
 էր. զի յաղագս սպտոնմանն ոչ կրել զսպանալիս Նինուէացւոցն
 Հնարեցաւ⁵ ըստ անքննելեաց իւրոց դասաստանացն եւ ճանապարհացն
 իւրոց անՀետազաւտելեաց եւ անՀասից. զի եւ ոչ⁶ գիտէր, ոչ զՀետ

2 զգուշութեան] զգուշութեանս JJ¹ 3 Յովնաս] Յովնան J¹ 9 որպէս] ոչ
 J¹ 10 որում] որումն J 11 զյոլովից] զյոլովից J

Or. 2,107 1 առնէ] յառնէ J¹ 2 երեւելի] երեւէր 'ի J¹ 3 խորութեան]
 խորութիւն Mr.c. 4 զերանելին] զերանելի J¹ զՅովնան] Յովնան MM¹M²
 առնէր] om. MM¹M² 5 Յոպպէ] Յոպպէ J¹M¹M² 6 զմտածութիւն]
 զմտութիւն J 7 զսպանալիս] զսպանալիսն J¹, սպանալիս MM¹M² Նինուէա-
 ցւոցն] Նինուացոցն J, Նինուացոցն M 8 դասաստանացն] դասաստանաց M²

2) μυστηρίου μείζονος Gr. (505 A 12): μείζονος μυστηρίου Arm.

Or. 2,107

- 1) σοφοῦ περὶ ταῦτα ἀνδρός Gr. (505 B 8-9): σοφοῦ ἀνδρός περὶ ταῦτα Arm.
- 2) καὶ (505 B 10) om. Arm.
- 3) ἦν & Gr. (505 B 11): ἔν Arm.
- 4) αὐτόν (505 B 15) om. Arm.
- 5) κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ σοφίαν καὶ (505 C 2-3) om. Arm. et BERNARDI ed., p. 226 (107, 1.9; add. codd. DPC).
- 6) οὐτ', εἴπερ ἠπίστατο Gr. (505 C 5): litt. «etenim non sciebat» (εἰ [vel εἴπερ] οὐτ' ἠπίστατο) Arm.

- 10 երթալ Աստուծոյ, որով արինակաւ կամէր⁷ զփրկութիւն նոցա Հնա-
րեալ. զոր եւ կարծել որպէս թե թաքուցանել զինքն ի խորսն յուսացաւ
Յովնաս եւ ի մեծէ ականէն Աստուծոյ զանխուլ լինել փախստեամբն,
որ ոչ ամենեւին վայրապար է եւ անխրատ⁸, եւ ոչ իբրեւ զմարգարէէ
Հաւատալ իրաւացի, այլ եւ ոչ վասն այլոց ուրուք որք միտս ունիցին եւ
15 շափաւորապէս զգայցեն զԱստուծոյ եւ զգեր ի վերոյ քան զամենայն
զաւրութեան:

108 Այլ զիտէր զայս քան զամենեսեան մանաւանդ Յովնաս՝ ասէր
որ զքանս ասաց, եւ ես Հաւանիմ՝ ի յոր ինչ բերէր զՆինուէացոց
քարոզութիւն, զփախուստն խորհէր, զտեղին փոփոխեաց¹, բայց յԱս-
տուծոյ ոչ փախեալ. զի եւ ոչ այլ ոք ի մարդկանէ, ոչ ի² յերկրիս ի
5 զոգս զինքն ծածկելով, ոչ ծովու խորովք, ոչ թելովք թողուցեալ եթե
ինչ զմտաւ ածիցէ եւ ընթանայցէ յաւազ³, ոչ ի գժոխս ներքինս
բնակելով, ոչ ամպ թանձրագոյն զգեցեալ, եւ ոչ այլ ի յամենեցունց ոչ
ինչ ի զգուշութիւն փախստեանն խորհեալ: Այլ զայս միայն ի յամե-
նեցունց անփախչելի եւ անմարտնչելի զԱստուած⁴ ունել եւ ընդ

11 զոր] զի J^1 12 Յովնաս] Յովնան $J^1 M^2 a.c.$ զանխուլ] կանխուն J^1
փախստեամբն] փախստեամբ J^1 , փախստեամբքն M^2 13 է] *om.* $MM^1 M^2$
զմարգարէէ] զմարգարէն է J^1 14 եւ ոչ] ոչ եւ J^1

Or. 2,108 1 Յովնաս] Յովնան J^1 2 Հաւանիմ] Հաւանեմ J ի] *om.*
 $MM^1 M^2$ զՆինուէացոց] զՆինուէացոց J , զՆինուէացոց M 4 ի յերկրիս]
յերկրիս $MM^1 M^2$ 4/5 ի զոգս] ի զոգն $MM^1 M^2$, զոգս J^1 , *om.* J 6 ինչ
զմաւ] զմտաւ ինչ M^2

7) δι' οὗ περ ἐβούλετο τρόπου *Gr.* (505 C 6): δι' οὗ περ τρόπου ἐβούλετο *Arm.*

8) μή και παντελῶς ἄτοπον ἦ και ἀπαίδευτον *Gr.* (505 C 10): litt. «quod non omnino ineptum est et absurdum» *Arm.*

Or. 2,108

1) και οτι, τον δρασμὸν βουλεύων, τόπον μὲν ἤμειβε *Gr.* (508 A 5-6): litt. «fugam cogitabat, locum mutavit» (τόν δρασμὸν ἐβούλευε [vel ἐβούλευσε], τόπον [μὲν] ἤμειβε) *Arm.*

2) La répétition de la préposition *ի* en *ի յ*, courante dans les traductions hellénophiles, est une particularité de la version arménienne de Grégoire de Nazianze; c'est pourquoi la leçon de JJ^2 est préférée à celle de $MM^1 M^2$, en l'absence de l'appui souvent fourni à JJ^2 par N ; $MM^1 M^2$, qui éliminent cette tournure au profit de *ի* seul, plus classique, ne sont pas toujours constants, cfr p. ex. *Or.* 2, 108, 1.7 et 8-9, *ի յամենեցունց*.

3) εἴ τις ἐπίνοια, και ἀναδραμῶν εἰς ἀέρα *Gr.* (508 A 9-10): litt. «si quis cogitet et evolet in aera» *Arm.*

4) Θεός *Gr.* (508 A 14): Θεόν *Arm.*

10 ձեռամբ առնուլ ի կամելն, որ⁵ յառաջագոյն ժամանէ քան զարագունան, սխալեցուցանէ զՀանճարեղս, զլորէ զգաւրաւորս, զիջուցանէ զբարձունս, զգասաացուցանէ զյանդգնութիւն, ընկրկէ զգաւրութիւն:

109 Արդ ոչ անգիտանայր զԱստուծոյ զգաւրաւոր զձեռնն, որ այլոց զայն սպառնայր Յովնաս, եւ ոչ իբրեւ փախչել ամենեւին զմտաւ ածէր յաստուածութենէն՝ մի այո՞՞ Հաւաասցուք. այլ վասն զի զտրաաքս անկանելն անսանէր զԻսրայէլի եւ փոփոխել ի Հեթանոսս զմարգարէական շնորհն զգայր, վասն այնորիկ տեղի տայր իրին¹ եւ յապագէր զՀրամանն, եւ զգիտանոցս խնդութեան թողոյր, քանզի այս է Եբրայեցւոցն ի Յոպպէ², վշտանայր³ ընդ առաջին բարձրութիւն՝ ասեմ՝ եւ արժանաւորութիւն եւ ի տրտմութենէն զինքն ընկեկոյր ի խորսն⁴, եւ նորին աղտգաւ մրրկաւքն վշտանայր եւ քունէր եւ նաւաբեկ լինէր եւ զարթնոյր եւ վիճակ ընդունէր եւ խաւէր զփախուատն եւ ընկզմէր եւ ի ձկանէն կլեալ լինէր, բայց ոչ ծախեալ. այլ տնդ առ Աստուած կարգայր, եւ սքանչելին՝ ընդ Քրիստոսի երեքաւրեայ տուեալ լինէր արաաքս: Այլ որ յաղաղո այսորիկ էր բանն մնասցէ, զկնի ժամանակի աայցէ⁵ Աստուած աշխատասիրագոյն Հարցաքննել:

110 Բայց որ տյժմս ինձ բանս ասել զիմեաց, զիտել կտրգաւորէ ինձ

10 առնուլ] առնուն J 10/11 զարագունան] տրագունան J¹ 12 զբարձունս] զբարձունսն JM զգաւրութիւն] գաւրութիւն J

Or. 2,109 5 շնորհն] շնորհ J¹ 11 կլեալ լինէր] կլանէր MM¹M² 13 ժամանակի] ժամանակին JM²

5) φθάνει Gr. (508 A 15): δε φθάνει Arm., cfr PG 35, col. 508 n. 28 et BERNARDI ed., p. 228 (codd. DPC).

Or. 2,109

1) τῷ κηρύγματι Gr. (508 B 11): τῷ πράγματι Arm.

2) ἡ Ἰόπη (508 B 13) a été transcrit phonétiquement en arménien: ի Ծոպպէ.

3) δύναται Gr. (508 B 13): «laborabat» (κινδυνεύεται?) Arm.; la phrase se comprend donc comme suit: «ac. speculum gaudii relinquebat, quia hoc est. Hebraeis Joppe, laborabat in vetere sublimitate, dico, et dignitate». L'arménien վշտանայր résulte-t-il d'une mauvaise lecture du texte grec, ou de la proximité de l'expression մրրկաւքն վշտանայր un peu plus loin? Dans ce cas, la corruption, partagée par tous les témoins, remonterait à un ancêtre commun de la tradition manuscrite.

4) εἰς τὸ τῆς λύπης ἑαυτὸν ἔρριψε πέλαγος Gr. (508 B 14): litt. «e tristitia seipsum proiecit in pelagus» (ἐκ τῆς λύπης ἑαυτὸν ἔρριψε εἰς πέλαγος) Arm.

5) ἔν (508 C 6) om. Arm., litt. «posteo dabit Deus accuratius explorare».

եւ զմտաւ ածել եթե նմա եւ թողութիւն¹ էր, յաղագս որոյ պատճառի
 ասացին², դանդաղեցելոյ ի ճարգարէութիւն. իսկ ինձ ո՞ր արդեւք բան,
 կամ զինչ պատասխանի մնայցէ տեղի առաւելագոյն ի բաց երասանա-
 5 կեցելունս, եւ զոր ոչ ինչ գիտեմ եթե թեթեւ եւ եթե ծանր ասել պարա-
 իցէ, այլ յեղելոյ լծոյն սպասաւորութեան Հրաժարել:

111 Քանզի եթե որ միայն յայտոսիկ զաւրաւոր է ասել, զայս տայցէ
 ոք, զի առաւելագոյն ի ստորինսս կամք ի քաւանայանալոյն Աստուծոյ
 եւ եթե եկեղեցւոյն արժանաւոր պարտ է լինել¹ նախ, ապա բեմին, եւ
 բեմին² յառաջագոյն՝ ապա նախաթողոյն, թուի թե այլ մեզ ոչ թողցէ
 5 զանՀաւանութեան մեղադրութիւն: Դժնդակ է անՀաւանութեան սպառնա-
 լիք եւ դժնդակագոյնք³ յաղագս այնորիկ պատուՀասք, որպէս եւ
 միւսոյ մասինն՝ ոչ դանդաղելն եւ ոչ խուսելն, ոչ որպէս Սաւուղն այն
 ընդ կարասեաւ Հաւրն թաքչել⁴, թեպէտ եւ առ սակաւ ինչ կոչեցեալ
 լինէր առ ի վերակացութիւն⁵, այլ իբրեւ ի թեթեւ ինչ իրս⁶ եւ ի
 10 զիրինս դիմել պատրաստաբար, յորձէ եւ ոչ փոփոխել զգուշալի է եւ ոչ
 վերջին խորՀրդով⁷ բժշկել զյառաջագոյն ժամանեալսն:

112 Յաղագս այսորիկ վաստակեցի ես խորՀրդովք զպաաշաճն
 Հայցեալ եւ ի մէջ երկուց երկիւզիցն կալով՝ ի բաց ձգելոյն եւ

Or. 2,110 3 ո՞ր] *om.* J¹ 4/5 երասանակեցելունս] երասանակեցելունս J
 5 ինչ] *om.* MM¹M² 6 այլ յեղելոյ] այս եղելոյ J¹

Or. 2,111 2 ստորինսս] ստորինս JJ¹ կամք] կամքն J 4 նախ-
 աթողոյն] նախաթողին MM² 6 դժնդակագոյնք] դժնդակագոյն J¹ 7 միւսոյ] ի
 միւսոյ MM¹M² խուսելն] խոսելն J¹ 9/10 ի զիրինս] զիրինս J¹

Or. 2,112 2 Հայցեալ] Հայցել *codd.*

Or. 2,110

1) τάχα τι και συγγνώμης ἦν *Gr.* (508 C 10): και συγγνώμη ἦν *Arm.*

2) εἶπον αἰτίαν *Gr.* (508 C 10): αἰτίαν εἶπον *Arm.*

Or. 2,111

1) εἶναι χρή *Gr.* (509 A 4): χρή εἶναι *Arm.*

2) και τούτου πρώτον *Gr.* (509 A 4-5): «et sacratio [dignus] prius» (και τοῦ
 βήματος πρώτον) *Arm.*

3) δεινά *Gr.* (509 A 7): «graviore» (δεινότερα vel δεινότερα) *Arm.*

4) τοῖς σκεύεσιν ὑποκρύπτεσθαι τοῖς πατρικοῖς *Gr.* (509 A 9-10): τοῖς
 σκεύεσιν πατρικοῖς (litt. πατρός) ὑποκρύπτεσθαι *Arm.*

5) καλούμενον ἐπὶ προστασίαν *Gr.* (509 A 11) et *Arm.*: ἐπὶ προστασίαν
 καλούμενον BERNARDI ed., p. 232 (111, 1.9-10).

6) ἐπὶ τι πράγμα κοῦφον *Gr.* (509 A 12): ἐπὶ κοῦφόν τι πράγμα *Arm.*

7) βουλῇ δευτέρᾳ *Gr.* (509 A 13-14): δευτέρᾳ βουλῇ *Arm.*

զվերստին ամելոյն, եւ յոլովագոյնս այսոքիւք տարակուսեցայ եւ
 5 յերկոսին ի կողմանսն զիս ինքն Հակածիտեցի, իբրեւ¹ Հոսուան ինչ
 անՀասաստուն Հողմովք այսր եւ անոր խոնարՀեցայ, ի վարձանին իղէ
 ի սաստկագունին, եւ ինձ յաղթեաց յինքն ձգելով² երկիւղ անՀաւանութեան ունի³:
 Եւ դիտէ առ այժմ⁴ ուղղապէս եւ իրաւացի խոնարՀեմ
 զերկիւզն, ոչ ցանկալ ոչ տուեցելոյ⁵ վերակացութեան եւ ոչ մերժել
 զտուեալն. վասն զի մին է յանդգնեցելոցն եւ միւսն՝ անՀաւանից, եւ
 10 անխրատից երկոքեան. եւ մասն⁶ իմն եմ ամենեւին Համարձակեցելոցն
 եւ յոյժ երկչոտացն, քան զոմանս ի վեր ամենեցուն վաղեալ երկչոտագոյն
 եւ քան զկէսսն փախուցեալսն յամենայնէ քաջասրտագոյն⁷:

113 Եւ եւս որոշել յայնագոյնս, ոմանց¹ երկիւղին վերակացու-
 թեան թերեւս աւգնիցեն արէնքն² բարւոք Հաւանութեան Աստուծոյ³,
 զՀաւատն փոփոխելով իւրով քաղցրութեամբն, եւ ի վերակացու կատարեալ
 Հաստատելով որ ի նա վստահացան եւ զամենայն եղից ի նա
 5 զիմ⁴ գոյս. բայց վտանգի անՀաւանութեան ոչ գիտեմ ո եղիցի
 աւգնական եւ կամ որ Համարձակել Հրամայիցէ բան: Վասն զի երկիւղ
 ոչ զայն լսեմք յաղագս որոց Հաւաասցեալքն ենք, եթե զոգիսն նոցա ի

4 ինքն] *om.* J¹ 5 Հողմովք] Հողմով JJ¹ 6 ինքն] ինքն J¹ 8 տուեցելոյ]
 տուեցոյ JJ²a.c. 9 մին] մինն M¹M² տնՀաւանից] անՀաւանիցն M¹M²
 11 վաղեալ] վաղել *codd.* 12 զկէսն] զկէսն JJ¹, զկէս M² յամենայնէ]
 յամենայնի JJ¹

Or. 2,113 3 զՀաւատն] զՀաւտն J 4 Հաստատելով] Հաստելովն MM¹M²
 7 զոգիսն] զոգիս J¹

Or. 2,112

- 1) ή (509 B 6) *om. Arm.*
- 2) παρασύρας *Gr.* (509 B 8) *et Arm.*: και παρασύρας BERNARDI ed., p. 232 (112, 1.6-7).
- 3) Έχει (509 B 8) *post* ἀπειθείας *Arm.*
- 4) σκοπείτε ὡς *Gr.* (509 B 9): «videt usque nunc» (σκοπεῖ τέως) *Arm.*
- 5) μήτε τῆς οὐ διδομένης ἐφίεσθαι προστασίας *Gr.* (509 B 10-11): μήτε ἐφίεσθαι τῆς οὐ διδομένης προστασίας *Arm.*
- 6) μέσος *Gr.* (509 B 13): μέρος *Arm.*
- 7) Οὕτως ἐγὼ περὶ τούτων γινώσκω (509 C 1) *om. Arm.*

Or. 2,113

- 1) τῷ μὲν *Gr.* (509 C 4): τῶν (μὲν?) *Arm.*
- 2) καὶ (509 C 5) *om. Arm.*
- 3) ὁ νόμος τῆς εὐπείθειας, τοῦ Θεοῦ... ἀμειβομένου *Gr.* (509 C 5-6): ὁ νόμος τῆς εὐπείθειας τοῦ Θεοῦ... ἀμειβομένου *Arm.*
- 4) τὰς ἐλπίδας *Gr.* (512 A 2): τὰς ἐμὰς (vel μου) ἐλπίδας *Arm.*

10 ձեռաց ձերոց խնդրեցից, եւ՝ որպէս մերժեցէք զիս լինել յառաջնորդս
 ժողովրդեանն իմոյ եւ յիշխանս, նոյնպէս եւ ես մերժեցից զձեզ ի
 15 լինելոյ ձեզ ի թագաւոր, եւ՝ զոր արինակ ոչ լուարուք ձայնի իմուն
 այլ ետուք թիկունս խիստս եւ անհաւանեցայք, նոյնպէս եղիցի յորժամ
 կարդայցէք⁵, ես ոչ Հայեցայց յաղաւթսն ձեր եւ ոչ լուայց: Այսոցիկ ծի
 եղիցի զալ ի մեզ յարդար դատաւորէն ձայնից, որուն թեպէտ եւ
 զողորմութիւն երգեմք, այլ եւ զիրաւունսն ամենեւին ընդ նմին
 15 երգեմք:

114 Բայց դարձեալ ի պատմութիւն բերեալ լինիմ, եւ ի Հնոցն զյոյժ
 քաջաւանդոյնս դիտելով գտանեմ որոց միանգամ զվերակացութիւն կամ
 զմարգարէութիւն շնորհն առաջի արկ, զոմանս տեղի տուեալս յաւժա-
 րութեան¹ կոչմանն, եւ զկէսս յապաղեալս զչնորհն, եւ ոչ ումեք ի
 5 նոցանէ բամբասանք են, ոչ փախուցելոցն՝ երկչոտութեան, եւ ոչ
 յարձակեցելոցն՝ յաւժարտմութեան: Վասն զի կէսք ի սպասաւորու-
 թեան մեծութենէ զարհուրեցան, եւ ոմանք կոչողին Հաւատացեալք
 զՀեա չոգան: Յաւժարամիտ էր ԱՀարովն, այլ Մովսէս Հրաժարէր ի
 պատուոյն². Հնազանդեցաւ Եսայիաս պատրաստաբար, այլ երկնչէր ի
 10 մանկութենէն Յերեմիաս եւ ոչ նախ ի մարգարէութիւն վստահացաւ
 քան յԱստուծոյ առնուլ զխոստումնն³ եւ զգաւրութիւն քան զՀասակն
 լաւագոյն:

9 եւ ես] ես J¹ 10 ի] om. MM¹M² 12 Հայեցայց] Հայեցայց J
 յաղաւթսն] յաղաւթս MM¹M² 14 զիրաւունսն] զիրաւունս J¹M¹M²

Or. 2, 114 2 դիտելով] դիտելով JJ¹ 3 զմարգարէութիւն] զմարգարէութեան
 M¹ արկ] եարկ codd. աուեալ] աուեալ MM¹M² 4 զկէսս] զոմանս
 M²a.c. յապաղեալս] ի յապաղեալս JJ¹, ի յապաղելն MM¹M² զչնորհն]
 զզչնորհն J, զչնորհն MM¹M² 6 յաւժարամութեան] յաւժարութեան J¹
 6/7 սպասաւորութեան] սպասաւորութեանն Msup.I.M¹ 8 ԱՀարովն] ԱՀարոն
 J¹MM¹M² Մովսէս] Մուսէս MM¹M² 8/9 ի պատուոյն] ի կոռուոյն
 MM¹M², պատուոյն J¹ 9 Եսայիաս] Եսայիաս M 10 Յերեմիաս] Երեմիաս
 MM¹M² 11 զխոստումնն] զխոստումն J¹ զգաւրութիւն] գաւրութիւն J

5) με (512 A 12) om. Arm.

Or. 2, 114

1) προθύμως τῆ κλήσει Gr. (512 B 6-7): προθυμίας (τῆ) κλήσει Arm. A moins de corriger la leçon des manuscrits en յաւժարութեամբ?

2) ἀπεμάχετο Gr. (512 B 12): litt. «recusabat honorem» (JJ¹), «recusabat pugnam» (MM¹M²).

3) καὶ ὑπόσχεσιν Gr. (512 B 15): ὑπόσχεσιν Arm.

115 Այսոքիւք զիս ես ինքն թովեմ խորհրդովքս եւ ինձ առ սակաւ
 սակաւ տեղի տայ եւ կակղանայ իբրեւ գերկաթ անձնս. եւ գործակից
 առնում խորհրդոցս զտիսս եւ զխորհրդակցութիւն յԱսաուծոյ արդարու-
 թիւն¹, որում զիմ զկեանս Հաւասացի: Յաղագս այսորիկ ոչ անՀաւանիմ
 5 եւ ոչ ընդդէմ վիճիմ, ասէ իմ Տէրն, ոչ ի վերակացութիւն կոչեցեալ, այլ
 իբրեւ զոչխար ի սպանումն ածեալ. այլ եւ առաջի անկանիմ եւ
 նուաստանամ ընդ Հզաւր Աստուծոյ ձեռամբն եւ թողութիւն Հայցեմ
 առաջնոյ անՀաւանութեան եւ դատարկութեան², եթէ ինչ ինձ այն
 ձեղադրութիւն է: Լռեցի, այլ ոչ միշտ լռեցից³ անդի ետու սակաւ
 10 ինչ մինչեւ զիս ինքն դիտել եւ ապա տալ կոչմանն⁴, այլ այժմ
 բարձրացուցանել զնա յեկեղեցւոյ ժողովրդեանն եւ յաթոսս ձերոց
 արՀնել⁵ ընկալայ. եթէ այնոքիկ ամբաստանութեան, սոքա թողու-
 թեան են արժանաւորք:

116 Բայց զինչ պէտք երկայնագոյն բանի են մեզ¹: Ունիք զմեզ, ո՞վ
 Հովիւք եւ Հովուակիցք. ունիք, ո՞վ Հաւտ աստուածային եւ Քրիստոսի

Or. 2,115 1 խորհրդովքս խորհրդովք JJ¹ 3 խորհրդոցս խորհրդոյս
 MM¹M² 4 որում ում J, յորում J¹ զկեանս զկեանսս MM¹M² 5 եւ
 ոչ) եւ J¹ իմ) om. MM¹M² 6 զոչխար) զոչխարս JJ¹ սպանումն)
 սպանում J ածեալ) ածեցեալ MM¹M² 8 ինչ ինձ) ինձ ինչ JJ¹ 10 դիտել)
 դիտել MM¹M² 12 արՀնել) արՀնել J post արՀնել) add. զնա
 MM¹M² էթել) եւ էթել MM¹M² 12/13 թողութեան) թել MM¹M²
 13 են) om. J¹

Or. 2,116 1 զմեզ) մեզ J 2 ունիք, ո՞վ) ո՞վ ունիք M²

Or. 2,115

1) και συμβουλιαν τὰ τοῦ Θεοῦ δικαιώματα Gr. (512 C 7-8): και συμβουλιαν
 εἰς τὰ τοῦ Θεοῦ δικαιώματα Arm. En Ps. 118, 24, certains témoins de la vulgate
 arménienne portent յարդարութիւն au lieu de արդարութիւն: Չի վկայութիւնք քո
 խօսք իմ ին, եւ խորհուրդք իմ (յ)արդարութիւն քո.

2) ἀργίας και ἀπειθείας Gr. (512 C 14): ἀπειθείας και ἀργίας Arm.

3) Comparer Is. 42, 14: Լուռ եղէ ի սկզբանէ, միթէ միշտ լռեցեմ.

4) και τῇ λύπῃ δοῦναι παράκλησιν Gr. (512 C 16-513 A 1): litt. «et deinde dari
 consolationem» Arm.; λύπη a été confondu avec λοιπή (iotacisme) et traduit
 ապա; կոչումն pour παράκλησις, au lieu du terme classique մխթարութիւն, mais
 pas encore le composé hellénophile առաջկոչումն. cfr LAFONTAINE-COULIE, Version
 arménienne, p. 134.

5) L'addition présentée par MM¹M² correspond au texte arménien de Ps. 106,
 32: Բարձր արասցեն զնա ի ժողովս ժողովրդոց, եւ յաթոսս ձերոց օրՀնեցեն զնա.

Or. 2,116

1) ἡμῖν τῶν λόγων Gr. (513 A 5): τοῦ λόγου ἡμῖν Arm.

Հովուապետին արժանաւոր. ունիս, Հայր², ի յամենայնի յաղթեալ եւ
 ըստ Քրիստոսի արինացն առաւել քան էթե ըստ արտաքնոցն ընդ
 5 իշխանութեամբ: Ունիս զբարւոք զՀաւանութիւնս, տուր զաւրճնու-
 թիւնդ. պաշտպանեա եւ դու աղաւթիւքդ, առաջնորդեա բանիւ, Հոգւով
 Հաստատեա: Աւրճնութիւն Հար Հաստատէ գտունս որդւոց. եւ Հաստա-
 տեալք լիցուք ես եւ Հոգւոր տունս³ այս զոր ընտրեցի, զոր եւ լինել
 ինձ⁴ Հանգիստ յաւիտեանս յաւիտենից աղաւթեմ, ի յայսմ յեկեղեցւոյ
 10 յանդն փոփոխեալ եւ ի աււն անդրանկացն գրեցելոցն⁵ յերկինս:

117 Արդ Հրեշաակութիւնս այսքան եւ այսպէս քաջաբան: Այլ
 Աստուած խաղաղութեան, որ արար գերկոսին ճի եւ ետ զճեղ
 ճիմեանց, որ նստուցանէ զզաւրաւորս¹ ի վերայ աթոռոց, այլ եւ յերկրէ
 յարուցանէ զաղբաան եւ յաղբուաց բարձրացուցանէ գտնանկն, որ
 5 ընտրեաց զԴաւիթ զճառայ իւր եւ առ ի Հաւտից ոչխարաց, զտրուպն²
 յորդիսն Յեսուեայ զկրտսերագոյնն³, որ տայ բան աւետարանչաց
 զաւրութեամբ բտգմաւ առ ի կաաարելութիւն աւետարանին⁴, նա կալցի

3 արժանաւոր] արժանաւորք MM^1M^2 յամենայնի] յամենայն MM^1M^2 4 արի-
 նացն] արինաց J 5 զՀաւանութիւնս] Հաւանութիւնս $J^1MM^1M^2$ 6 պաշտպանեա]
 պաշտպան եւ M^1M^2 , պաշտօնեայ J^1 աղաւթիւքդ] աղաւթիւք որ J^1 Հոգւով]
 Հոգւովն J^1 , Հաստտով MM^1M^2 7 Հաստատէ] Հաստատեա MM^1M^2 9 յեկե-
 դեցւոյ] եկեղեցւոյ $J^2MM^1M^2$ 10 յանդն] անդն M , յանդրն JJ^1 աււն] աււնս
 J , տուն J^1 անդրանկացն] անկանացն J գրեցելոցն] գրելոցն MM^1 , գրելոց M^2

Or. 2,117 1 այսքան] այս այսքան JJ^1 2 գերկոսին] գերկոսեան MM^1M^2
 ճի] ճին J^1 ետ] եդ *codd.* 5 զճառայ] ճառայ J^1J^2 առ] ետ *codd.*
 6 յորդիսն] ի յորդոցն J^2 Յեսուեայ] էսսեա M զկրտսերագոյնն] *om.*
 J^2 բան] զբան J^2 7 կալցի] կալցէ $J^2MM^1M^2$

2) ὁ (513 A 7) *om. Arm.*

3) *I Petr.* 2, 5, parle de տածար Հոգւոր.

4) μοι καὶ γενέσθαι *Gr.* (513 A 14-15): καὶ γενέσθαι μοι *Arm.*

5) La variante de MM^1M^2 reproduit le texte arménien de *Hebr.* 12, 23: եւ յեկեղեցիս անդրանկաց գրելոց յերկինս.

Or. 2,117

1) βασιλείς *Gr.* (513 B 7): δυνάστας *Arm. et BERNARDI ed.*, p. 238 (117, l.3); cfr *PG* 35, col. 514 n. 68 et *BERNARDI ed.*, p. 239 n. 4. En arménien, *Iob* 12, 18, se lit Հստուցանէ զթագաւորս (βασιλείς) յաթոռս.

2) ὄντα (513 B 10) *om. Arm.*

3) καὶ (513 B 11) *om. Arm.*

4) τὴν τοῦ Εὐαγγελίου τελείωσιν *Gr.* (513 B 12): τὴν τελείωσιν τοῦ Εὐαγγελίου *Arm.*

զձեռանէ մերձէ զաջոյ, եւ ի խորհուրդս⁵ առաջնորդեսցէ եւ փառաւք
 ընկալցի, Հովուել զՀովուեալսս եւ առաջնորդել զառաջնորդեալս,
 10 որպէս զի Հովուիցեճք Հաւտիս նորա Հանդերձ Հանճարով այլ մի
 անաւթովք Հանճարոյ անփորձ Հովուի⁶, մին ի բարեբանութեան ի
 Հնումն⁷, եւ միւսն ի նզովս⁸ կայ: Այլ ինքն տացէ զաւրութիւն⁹
 կարողութիւն ժողովրդեանն իւրում եւ մերձ կացուցէ ինքն ինքեան
 պայծառ զՀաւտս եւ անազտ, եւ վերին փարախին արժանաւոր ի
 15 բնակութեան զուարճացելոցն, ի սրբոցն պայծառութեան, որպէս զի ի
 տաճարի նորա ամենեքեան ասացուք զփառսն, Հաւա միանգամայն եւ
 Հովիբս, ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր, որում փառք, յաւիտեանս:
 Ամէն:¹⁰

Գրիգորի պաաասխանիք յազազս ի ձեռնադրութենէն Հրաժարելոյ:

8 խորհուրդս} խորհուրդսն MM¹M² 9 զառաջնորդեալս} զառաջնորդեալ J²,
 զառաջնորդեալսս MM¹M² 10 Հովուիցեճք} Հովուիցիճք J Հաւտիս} Հաւտից
 J² 13 ինքեան} ինքեանց J 14 անազտ} անազատ MM¹M² 14/15 եւ
 վերին փարախին արժանաւոր ի բնակութեան} om. J¹J² 15 բնակութեան}
 բնակութիւն MM¹M² սրբոցն} սրբոց J 16 զփառսն} զփառս J² միան-
 գամայն} միանգամ JJ¹ 16/17 եւ Հովիբս} om. J 17 Յիսուս} ի Յիսուս
 J 17/18 մեր, որում փառք, յաւիտեանս: Ամէն:} om. MM¹M²

5) αὐτοῦ (513 B 14) om. Arm., cfr BERNARDI ed., p. 240 (codd. AQBWVT S: accord de l'arménien avec la famille N et un témoin de la famille M).

6) ἐν σκεύεσι ποιμένος ἀπειροῦ Gr. (513 C 2-3): litt. «in-vasis scientiae imperiti pastoris» Arm.

7) τὸ μὲν ἐν εὐλογία Gr. (513 C 3): τὸ μὲν ἐν εὐλογία τοῖς πάλαι Arm., cfr PG 35, col. 514 n. 71 et BERNARDI ed., p. 240 (codd. DPC).

8) τοῖς πάλαι (513 C 4) om. Arm., cfr BERNARDI ed., p. 240 (codd. DPC).

9) καὶ (513 C 4) om. Arm., sous l'influence peut-être de Ps. 67, 36: Եւ տացէ զորութիւն Հաստապետութիւն ժողովրդեանն(ն) իւրոյ.

10) φ̅ π̅α̅σ̅α̅ δ̅ό̅ξ̅α̅ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν Gr. (513 C 10-11): φ̅ δ̅ό̅ξ̅α̅ εἰς (τοὺς) αἰῶνας. Ἀμήν Arm.; omission de τῶν αἰῶνων; cfr BERNARDI ed., p. 240 (codd. AQBWVT S).

ORATIO XII

AD PATREM
vel
DE EPISCOPATU NAZIANZI

ORATIO XII

Նորին ինքն եւ ի Հայրն եւ ի Ժողովուրդն պատասխանի յետ
ձեռնադրութեան իւրոյ յերիցութիւն: ¹

1 Չբերան իմ բացի եւ ձգեցի զՀոգի ², եւ տամ զիմ զածենայն եւ զիս
ինքն Հոգւոյն՝ զգործ եւ զբան, զանգործութիւն ² եւ զլռութիւն. միայն
կալցի զիս եւ տօցէ, եւ շարժեցէ զձեռն ³ եւ զմիտս եւ զլեզու, յորս
պարտ է եւ ի յորս ⁴ կամի. եւ ի բաց տարցի դարձեալ, յորոց իրաւանց ⁵
5 լաւագոյն է: Քնար եմ աստուածային, քնար բանական, քնար բարւոյ
արուեստաւորի Հոգւովն յարճարեալ եւ բախեալ: Երէկ գործէր յիս
զլռութիւն ⁶, ոչ խաւսելով իմաստասիրեի. այսաւր բախէ զմիտս,
Հնչեցից զբանն եւ իմաստասիրեցից զխաւսեալս: Եւ ոչ այսպէս
շափաւս ⁷ եմ որպէս թե ասելոյն ցանկանալ, զլռութիւն գործելով. եւ
10 ոչ լինն այնպէս եւ անուսումն, մինչ զի ի ժամանակի բանին զնել
պաշտանութիւն շրթանց, այլ փակեմ ⁸ եւ բանամ զիմ զղուսնն մտաւք
եւ բանի եւ Հոգւով՝ միով բուսակցութեամբ եւ աստուածութեամբ:

Or. 12,1 1 զՀոգի] զՀոգին MM^2M^2 2 Հոգւոյն՝ զգործ եւ] Հոգւոյ <ն՝ զգործ
եւ> eras. J զանգործութիւն] զանգ <ործու> թի eras. J 4 ի յորս] յորս
 MM^2M^2 5 քնար բանական] om. M^2 7 զլռութիւն] լռութիւն MM^2M^2
զմիտս] զմիտսս J 8 Հնչեցից] Հնչեցուցից MM^2M^2 9 շափաւս եմ] խուսեմ
 MM^2 , խուսիմ M^2 10 այնպէս] այսպէս MM^2M^2 զնել] զնէն JJ^2
11 պաշտանութիւն] զպաշտանութիւն J^2 զղուսնն] զղուսն J^2 , զղուսնս MM^2M^2

Or. 12, Tit.

1) *Tit.* (844 A 1-2 et n.38): litt. «Eiusdem ad seipsum et ad patrem et ad
populum apologia post consecrationem eius in sacerdotium» (Τοῦ αὐτοῦ εἰς
ἑαυτὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα καὶ εἰς τὸν λαὸν ἀπολογία μετὰ [τὴν] χειροτονίαν
αὐτοῦ εἰς τὴν ἱερωσύνην) *Arm.* Cfr SINKO, *De traditione*, I, p. 131-132.

Or. 12,1

- 1) Comparer *Ps.* 118, 131: Չբերան իմ բացի եւ տամ զՀոգի.
- 2) καὶ ἀπραξίαν *Gr.* (844 A 5): ἀπραξίαν *Arm.*
- 3) καὶ χεῖρα *Gr.* (844 A 6-7): χεῖρα *Arm.*
- 4) ἐφ' ἃ δεῖ καὶ βούλεται *Gr.* (844 A 7-8): ἐφ' ἃ δεῖ καὶ ἐφ' ἃ βούλεται *Arm.*
- 5) δεῖ καὶ ὧν *Gr.* (844 A 8): δικαίων *Arm.*, litt. «et abducatur rursus a quibus
iustis melius est».
- 6) χθές ἐνήργει τὴν σιωπὴν *Gr.* (844 A 11): litt. «heri operabatur in me
silentium» *Arm.*
- 7) λάλος οὖτως *Gr.* (844 A 13-14): οὖτως λάλος *Arm.*
- 8) καὶ κλείω *Gr.* (844 B 2): κλείω *Arm.*

2 Արդ բարբառեցայց, վասն զի զայս Հրամայիմ, եւ խաւսեցայց ընդ
այսմ բարւոյ¹ Հովուի եւ ընդ² աստուածային Հաւտիս՝ ձեզ, որ ինձ
Թուի բարւոք լինել ձեզ³ ասել եւ ձեզ լսել այսաւր: Հիմ է զի
Հովուակցին կարաւտացար. քանզի ի քէն բանս սկսցի, ո՛վ սիրելի եւ
5 պատուական ինձ գլուխ, եւ ԱՀարովնին այնմիկ արժանաւոր, յորոյ
վերայ կաթէր Հոգեւոր եւ քաճանայական իւզն⁴ մինչեւ ի մաւրուան եւ
ի զգեստն:⁵ Ընդէր զի գլուխս Հաստատել տակաւին եւ աւժանդակել
կարելով եւ Համայն⁶ պաշտպանես զաւրութեամբ Հոգւոյն, ցուպ ի
ներքոյ զնես Հոգեւորականաց գործոցդ եւ նեցուկ. թե զայն գիտացեր
10 եւ լուար, թե եւ ընդ ԱՀարովնին ընդ այնմիկ ընդ վեճին աւժան
Եղեազար եւ Իթամար որդիքն ԱՀարովնի: Քանզի զՆաբադաւ եւ
զԱբիուզաւ կամաւք զանց առնեմ երկիւզիւ ՀայՀոյութեան, եւ Մովսէս
փոխանակ իւր զՅեսուս ցուցանէր մինչ դեռ կենդանի էր. փոխանակ
աւրինադրի եւ զաւրավարի յերկիր աւետեացն ճեպեցելոցն: Վասն զի
15 ԱՀարոն եւ Ովր Հաստատին զձեռն⁷ Մովսէսի ի վերայ լերինն, զի
Ամաղէկ Հերքեցի խաչիւն ի Հեռուստ նկարագրեցելով եւ տպաւորեցե-
լով, Թուի ինձ լքումն, կամաւոր որպէս ոչ յոյժ ընտանեզոյն է ձեզ եւ
աւգտակար: Չի ոչ աւրինադրակիցս առնոյր զնոսա Մովսէս, այլ
աղաւթիցն աւգնականս եւ աշխատութեան ձեռացն նեցուկս:

Or. 12,2 1 Հրամայիմ] Հրամայեմ J 2 որ] զոր J 4/5 եւ պատուական]
պատուական J¹ 5 ԱՀարովնին] ԱՀարոնին J¹MM¹M² յորոյ] յորոց
J¹ 7 ի զգեստն] զգեստ J 8 զաւրութեամբ Հոգւոյն] Հոգւոյն զաւրութեամբ
MM¹M² 10 ԱՀարովնին] ԱՀարոնին J¹MM¹M² 11 Եղեազար] Եղիա-
զար J¹M¹M² ԱՀարովնի] ԱՀարոնի J¹MM¹M² 12 զԱբիուզաւ] զԱբիւթօ
M կամաւք զանց առնեմ] eras. J Մովսէս] Մուսէս MM¹ 13 զՅեսուս]
զՅեսուս MM¹M² 14 ճեպեցելոցն] ճեպելոցն M¹M² Վասն զի] վասն զի եւ
MM¹M² 15 Ովր] Յովր J² զձեռն] զձեռս J², զձեռսն MM¹M²
Մովսէսի] Մուսիսի MM¹ լերինն] լերին J¹ 17 Թուի] Թուիս codd.
18 Մովսէս] Մուսէս MM¹ 19 ձեռացն] զձեռացն M¹M²

Or. 12,2

1) αγαθόν τοῦτον Gr. (844 B 7): τοῦτον αγαθόν Arm.

2) καί Gr. (844 B 8): «et ad» (καί πρός) Arm.

3) ἐμέ Gr. (844 B 9): ἡμᾶς Arm.

4) ἐκεῖνο (844 B 13) om. Arm.

5) Comparer, pour le choix des termes, Ps. 132, 2: որպէս եւզ զի իջանէ ի գլուխ
եւ ի մարուն ԱՀարովնի, ի մարուոցն իջանէ ի գրապանս զգեստու նարս.

6) καί μέντοι καί Gr. (844 C 1): καί μέντοι Arm.

7) Le pluriel զձեռսն de MM¹M² (et զձեռս de J²) reproduit le texte vulgate
d'Ex. 17, 12.

3 Բայց քեզ զինչ ցաւէ. զինչ աշխատի. ճարմինդ. Հաստատել
 պատրաստ, այլ եւ Հաստատեցի, եւ Հաստատեցայ որպէս Յակոբ այն
 Հայրենի բարեբանութեամբքն: Այլ Հոգիդ. զաւրաւորագոյն իմն¹ եւ
 ջերմագոյն, եւ այժմ առաւել, յորժամ² ի ճարմնոյ տեղի աայ եւ
 5 արտաքոյ կայ, որպէս լուսոյ, որ ընդդէմ խնուցու եւ Հակառակ կայ
 եւ արգելու զճառագայթսն: Վասն զի սիրէ որպէս զայլսն³ ընդդէմ
 պատերազմել այսոքիկ իրերաց եւ Հակառակ նստել, եւ ճարմնոյն
 քաջառողջանալ աշխատութիւն Հոգւոյն⁴, եւ Հոգւոյն պայծառանալ եւ
 ի վեր Հայել, ցանկութեանցն տեղի տուելոց եւ ի ճիասին թառածեցելոց
 10 ընդ ճարմնոյն: Ընդ քո եւ այլազոց սքանչացայ ընդ սկզբնականդ⁵ եւ
 ընդ առաքինի իրոց, զի՞արդ ոչ եւ ընդ այդ երկեար, յոյժ որ այժմ
 գտանի ժամանակդ⁶, մի գուցէ քեզ Հոգին պաածառս վարկանիցի, եւ
 ճարմնապէս զայդոսիկ առնուլ թուիմք բազմաց Հոգեւորապէս
 բաղբաղելով. եւ վասն զի մեծ են իրքն եւ բռնաւորական, եւ սքանչելի
 15 որպիսի ունել վայելումն բազմաց կարծել արարին, թեպէտ եւ ասկաւին
 նեղագոյն իմն է⁷ ըստ այնմիկ եւ⁸ պատմի⁹ Հաւտիս, եւ առաւելագոյն
 բերելով քան զՀեշտագոյնսն զղծնդակսն: Բո¹⁰ եթէ պարզամտութեան
 եւ եթէ որդեսիրութեան, ի յորոց եւ ոչ մի ինչ չարացն, ոչ զու
 ընկալեալ լինիս եւ ոչ վասն այլոցն զիրաւ կարծես. վասն զի յամրա-
 20 գոյնք ի կտրծիս չարի առ ի չարն զժուարաչարծութիւն է: Բայց ինձ

Or. 12,3 1 զինչ] զինչս J¹ ճարմինդ] ճարմինս J¹ 2 այլ եւ] այլ M²
 Յակոբ] Յակոբն J 4 եւ այժմ] այժմ MM¹M² 5 որ] om. J² 5/7 ab
 եւ Հակառակ կայ usque ad այսոքիկ իրերաց] om. MM¹M² 7 եւ ճարմնոյն] ի
 ճարմնոյն codd. 10 այլազոց] ազոց J 11 ոչ եւ ընդ այդ] եւ ոչ ընդ այդ J¹, եւ
 ընդ այդ ոչ MM¹, եւ ընդ այնդ ոչ M² որ] եւ որ JJ¹ 13 բազմաց] éras.
 J 14 իրքն] իրք J¹ բռնաւորական] բռնաւորականն M² 15 ունել] éras.
 N 16 {} էր MM²M² 17 զղծնդակսն] զղծնդակս J¹ 18 ի յորոց] յորոց
 MM¹M², ի յոր ոչ N 20 զժուարաչարծութիւն] զժուարաչարծութեան J

Or. 12,3

- 1) τίς ἰσχυρότερος Gr. (845 B 3): ἰσχυρότερόν τι Arm.
- 2) ὁσφ Gr. (845 B 4): «cum» (ὅτε, vel ὅταν pro ὁσφ τά?) Arm.
- 3) τὰ πολλά Gr. (845 B 7): τὰ ἄλλα Arm.
- 4) καὶ σῶμα μὲν εὐεκετεῖν καμνοῦσης ψυχῆς Gr. (845 B 8-9): «et corpus curare (i.e. curat) dolorem animae» Arm.
- 5) ἀρχαϊκόν Gr. (845 B 12): ἀρχικόν Arm., cfr PG 35, col. 846 n. 56.
- 6) τῶν νῦν ὑπάρχον καιρῶν Gr. (845 B 13): τῷ νῦν ὑπάρχον καιρῷ Arm., cfr PG 35, col. 846 n. 58.
- 7) ἦ Gr. (845 C 4): «est» (ἦ?) Arm.
- 8) προστατῆ (845 C 4) om. Arm.
- 9) ἐξηγήται Gr. (845 C 4): «narrat» Arm.
- 10) τῆς σῆς (845 C 6) om. Arm.

զինչ երկրորդ անգամ է¹¹ առ որ եթե քո եւ եթե իմ ժողովուրդս այս դուզնաքեայ խաւսեցայց:

4 Բռնադատիմք, ո՞վ բարեկամք եւ եղբարք. քան զի առ ձեզ, թեպէտ եւ ոչ յայնժամ, այլ այժմ գոչեցից¹. ՀարստաՀարիմք ի ձերունույ Հարէս² եւ ի սիրելույ՝ զի չափաւորապէս ասագից՝ ի բարույ: Եւ ինձ աւգնեցէք, որքան ինչ կարէք, եւ կամ տուք ձեռն վտանգեցելուս եւ
5 ձգեցելում ի փափագանաց եւ ի Հոգւոյն. մին պատմէ³ զփախուստն, եւ զլերինս, եւ զամայութիւնս, եւ զՀանդարտութիւն զՀոգւոյ եւ զճարմնոյ, եւ զճտացն ի յինքեանս երթալ գնալ եւ անդրէն դառնալ ի զդայութեանցն, որպէս զի խաւսիցի առանց աղտոյ ընդ Աստուծոյ եւ Հոգւոյն ճառագայթիւք ճաքրապէս փայլակիցեմ, ոչ ընդ իմիք խառնեալք ընդ
10 ստորինսս եւ ընդ պղտորսս, եւ ոչ ի յաստուածային լուսոյն ի բաց անկեալք, մինչեւ յաղբուրն երթիցուք այսոցիկ ճառագայթիցս, եւ կացցուք ի ցանկութենէս եւ ի փափագանացս, լուծեալք ի Հայելեացս ճճարտութեամբն: Եւ միւսն⁴ ի մէջ ածել եւ պտղաբերել Հասարակաց ախորժէ, եւ զսոյն աւգուտ ընդունել՝ զաւգտելն զայլս⁵, եւ Հրապարակատես առնել զպայծառութիւն եւ ընծայել Աստուծոյ ժողովուրդ սեպչական, ազգ սուրբ, թագաւորութիւն⁶, քահանայութիւն, ի յոլովս զպատկերն ճաքրեալ: Վասն զի լաւագոյն է եւ առաւելն, որպէս քան զտունկ դրախտ, եւ քան զմի աստղ երկին բովանդակ Հանդերձ իւրով գեղեցկութեամբն, եւ քան զանդամ ճարմին, նոյնպէս եւ Աստուծոյ քան

Or. 12,4 4 որքան] որք MM^1M^2 կարէք] կարծէք MM^1M^2 եւ կամ] կամ M^1M^2 վտանգեցելուս] վտանգելուս MM^2 5 ձգեցելում] ձգելում J պատմէ] պատուէ *codd.* 7 ի յինքեանս] յինքեանս MM^1M^2 9 փայլակիցեմ] փայլակիցեն *codd.* խառնեալք] խառնել MM^1M^2 10 ստորինսս] ստորինս N պղտորս] պղտորս N ի յաստուածային] յաստուածային MM^1M^2 11 այսոցիկ] այսորոց J 13 ճճարտութեամբն] ճճարտութեամբ J^2 միւսն] զմիւսն J^2 14 զսոյն] զայն J^2 17 ճաքրեալ] ճաքրել *codd.* 18 տունկ] գառն MM^1M^2 դրախտ] դրախտն MM^1M^2 զմի աստղ] մի զաստղ MM^1M^2 իւրով] իւրովք N 19 եւ²] *om.* JJ^1J^2

11) ἐμοὶ δὲ καὶ δεύτερον Gr. (845 C 10): «sed mihi quid secundum est?» Arm.

Or. 12,4

1) ἐπιβοησόμεθα Gr. (845 D 2): «implorabo», «clamabo» Arm.

2) γῆρα πατρός Gr. (848 A 1): «vetere patre» Arm.

3) εἰσηγείται Gr. (848 A 4): «narrat» Arm.; la leçon des manuscrits պատուէ pouvant résulter d'une corruption de պատմէ.

4) βούλεται (848 A 13) *om.* Arm., cfr PG 35, col. 847 n. 62.

5) ἀλλήλους Gr. (848 A 15): ἄλλους Arm.

6) βασιλείον Gr. (848 C 2): βασιλείαν Arm., cfr I Petr. 2, 9: այլ դուք ազգ էք ընտիրք, թագաւորութիւն, քահանայութիւն. ազգ սուրբ. ժողովուրդ սեպչական.

- 20 զմի ոք ուղղել զբովանդակ եկեղեցին Հաստատել.⁷ պարտ է⁸ ոչ զիրն
միայն դիակել, այլ եւ զյոլովիցն:⁹ Վասն զի եւ Քրիստոս նոյնպէս,
որում կալ մնալ իշխանութիւն էր յիրում պատուին եւ յաստատու-
թեան, ոչ միայն թափեաց զինքն մինչեւ ի ծառայի կերպարան, այլ եւ
իսաչին Համբերեաց զամաթն արՀամարՀելով, զի իւրովք շարշարա-
25 նաւքն ծախեսցէ զմեղսն եւ սպանցէ մտՀու զմահն: Այնժոքիկ ցանկու-
թեան ստեղծուածք, իսկ այսոքիկ Հոգւոյն վարդապետութիւնք: Ի մէջ
լեալ ցանկութեան եւ Հոգւոյ, ոչ ունիմ¹⁰ առ ո մանաւանդ դիմեցից, որ
ինձ թուի գեղեցիկ լինել¹¹ եւ զգուշագոյն, զուշակեցից եւ ձեզ, զի ընդ
իս Հարցաքննիցէք եւ առնուցուք ընդ իս զխորՀուրզն:

5 Թուեցաւ ինձ Հզարագոյն լինել եւ անվտանգաւոր, ընդ մէջն իմն
զնալ ցանկութեան եւ երկչոտութեան, եւ է՛ ինչ ցանկութեան տալ եւ
զոմն Հոգւոյն. եւ այս լինի, ոչ ամենեւին փախչելով ի սպասաւորու-
թենէս մինչ զի ապախտ առնել զշնորՀն՝ վասն զի վրիպող է, եւ ոչ մեծ
5 ինչ քան զիս բառաւ բեռն՝ քանզի ծանր է. եւ մին գլխոյ այլոյ, իսկ
միւսն զաւրութեան, մանաւանդ եթե ապարասանութեան երկսքեան:
Բայց բարեպաշտութեան է եւ¹ զգուշութեան շափել զաւրութեամբ
զսպասաւորութիւն, եւ զոր աւրինակ զկերակրոյն ըստ զաւրութեան
ընդունել եւ զառաւել քան զզաւրութիւն ի բաց մերժել, վասն զի

21 զիսել] զիսել *codd.* զի] *om.* JJ²M 22/23 յաստատութեան] իշխանութիւն
յաստատութեան M² 23 միայն թափեաց զինքն] թափեաց միայն զինքն J²,
թափեաց զինքն միայն J² 24 իսաչին] իսաչի J²J² իւրովք] իւրով MM²M²

Or. 12,5 1 իմն] մին N, իմն MM²M² 2 *post* ինչ] *add.* զոմն
N*sup.*l. 4 վրիպող] վրիպեալ M²M² 5 զիս] զի J այլոյ] այլոց N
7 շափել] շափ եւ N 8 զսպասաւորութիւն] սպասաւորութիւն MM²M²N
զկերակրոյն] զկերակրոցն N 9 զզաւրութիւն] զաւրութիւն JM

7) κατορθοῦντος ἐνὸς ὄλην Ἐκκλησίαν κατηρτισμένην Gr. (848 B 6-7): *lit.*
«(melius est...) quam unum quemque dirigere, universam ecclesiam constituere»
Arm.

8) καὶ χρῆναι Gr. (848 B 7): *chrē* Arm.

9) τῶν ἄλλων Gr. (848 B 8): τῶν πολλῶν Arm.

10) καὶ οὐκ ἔχων Gr. (848 C 1): οὐκ ἔχω Arm.

11) εὐρηκέναι Gr. (848 C 2-3): «esse» (εἶναι) Arm.

Or. 12,5

1) εἶναι ἅμα Gr. (848 D 2): «est» Arm.